ÄLVDALSMÅLET

I ANDREAS JOHANNIS PRYTZ' COMOEDIA OM KONUNG GUSTAF THEN FÖRSTA 1622

AV

STIG BJÖRKLUND

UPPSALA 1956
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

ÄLVDALSMÅLET

I ANDREAS JOHANNIS PRYTZ' COMOEDIA OM KONUNG GUSTAF THEN FÖRSTA 1622

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV
VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA
HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE AV
FILOSOFIE DOKTORSGRAD TILL OFFENTLIG GRANSKNING
FRAMSTÄLLES Å LÄROSAL IV
FREDAGEN DEN 25 MAJ 1956 KL. 10 F.M.

AV

STIG BJÖRKLUND
FIL. LIC. AV VÄRMLANDS NATION

UPPSALA 1956
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

6082/55

STIG BJÖRKLUND

ÄLVDALSMÅLET

I ANDREAS JOHANNIS PRYTZ' COMOEDIA OM KONUNG GUSTAF THEN FÖRSTA 1622

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548912_0079

ÄLVDALSMÅLET

I ANDREAS JOHANNIS PRYTZ' COMOEDIA OM KONUNG GUSTAF THEN FÖRSTA 1622

AV

STIG BJÖRKLUND

Avec un résumé en français

UPPSALA 1956

Ingår även i tidskriften Svenska Landsmål
årg. 1956, bil. (B. 58).

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

UPPSALA 1956
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

Till min hustru

Uer og en sir fost ån ed
han har siofue gart
feld han strafuer ed ig har gart.

Lillhärdalsstolen 1600.

Innehåll

Förord 11

Inledning 13

Kap. I. Hur har Älvdalsmålet tillkommit i Prytz' komedi? . . 19

Kap. II. Texter och ordsamlingar från Älvdalen samt från grannsocknarna Mora och Orsa närmast efter Prytz' komedi 29

A. Poetiska texter 30

1. Älvdalsdikter från 1600- och 1700-talet 30

2. Orsa- och Moradikter från 1600-talet 34

B. Prosatexter 40

1. Älvdals-, Mora- och Orsamål 1693 i Johan Eenberghs översättning av Lukas ev. 2:1–21 40

2. Älvdals-, Mora- och Orsamål 1733 i språkprov av Reinhold Näsman 42

C. Ordsamlingar 45

1. Älvdalsordlistor fr.o.m. 1600-talets slut t.o.m. 1768. . 45

2. Moraordlistor från 1755 och 1768 49

Kap. III. Diftongerna 55

1. Diftongering av kort *ă* framför *ng*, *nk*, *gn* 56

2. Diftongering av kort *ĕ*, *ă̈* framför *ng*, *nk*, *gn* 57

3. Diftongering av långt *ē* 58

4. Diftongering av långt *ī* 60

5. Diftongering av långt *ō* och kort *ŭ* (*ŏ*) 62

6. Diftongering av långt *ū* 66

7. Diftongering av långt *ȳ* 68

8. Diftongering av långt *ō̈* 68

9. Sammanfattning av diskussionen om diftongerna 70
10. Tablå över diftongeringens kronologi i Älvdals-, Mora- och Orsamål under tiden 1622–1768 74

Kap. IV. Andra språkliga karakteristika 80
1. Några drag i ljudläran 80
För Älvdalsmålet främmande former 80
y och *ij* för *y* och *i* 84
wahr, wåhr poss. pron. 86
h i uddljud 88
2. Några drag i formläran 89
Dativ best. sing. femininum *-ene, -une* 89
Dativ best. plur. *-om(m)a ~ -uma* 91
odra 'andra' 92
Adjektiv på *-ot, heypot* 'fånig' 93
Adverb på *-o: oldro* 'aldrig' 94
-giärde, giärit pret. och sup. av 'göra' 95
Skal, skoli för *al, ul(i)um* av 'skola' 97
2 pers. plur. pres. på *-i ~ -ir, -ið* 98
Anmärkning om eventuellt Rättviksmål i Spiote Säbbens Nisses (alias Jonas Laurentij Dal. Retv:s) språk 107

Kap. V. Några särskilda ordstudier 109
1. I det nutida Älvdalsmålet döda ord 109
Dätt etc. advers. konj. 'men' 109
huarskie konj. 'varken' 114
omalli etc. förstärkande adv. 'omåttligt' 117
ädh (*edh*) konj. 'att' 122
2. I det nutida Älvdalsmålet levande ord 125
Diöm, diöras och *diö* pers. och demonstr. pron. 'dem', 'deras' och 'den' 125
julde adv. 'väl, nog' 132
nossende adv. 'någonsin' 133
sosse (*såsse*) relat. pron., adv., konj. 'som' 136
taste konj. 'till dess (att)' 141
tong adj. 'rask, livlig, pigg' 144

Sammanfattning 147
Ordförteckning till Älvdalsmålet i Prytz' komedi 1622 149
Namnförteckning till dialektstycket i Prytz' komedi 166

Bilagor:
1. Älvdalsmålspartiet i Prytz' komedi i akt 1, scen 5 och 6 och akt 2, scen 2 efter Lundells uppl. i Sv. lm. Bih. 1:1, s. 26–33. 168
2. Prov av originaltrycket i Uppsala 1622, s. 'f. 10 a.' 173
Källor och förkortningar 174
Ordregister 182
Résumé en français 191
Karta

Förord

Ämnet för denna avhandling har givits mig av professor Valter Jansson, min lärare i nordiska språk under hela studietiden. Från begynnelsen har han med värdefull och vidsynt kritik, uppmuntran och intresse följt arbetets fortskridande. Vid sitt seminarium har han låtit mig ventilera olika delar av framställningen. Därutöver har han ägnat mycken tid åt att läsa mitt arbete i manuskript och i korrektur. För hans utomordentliga stöd och välvilja står jag i stor tacksamhetsskuld.

Mitt intresse för dialekterna i Övre Dalarna har sin grund i mångårigt arbete vid dalmålsundersökningen, som bedrives på Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala, där det mesta materialet till avhandlingen hämtats. Om min tidiga kontakt med denna undersöknings förre ledare, framlidne förste arkivarien fil. doktor Lars Levander, är det mig en kär plikt att här få erinra. Hans sporrande och levande intresse för mitt arbete med dalmål och för mina tidigare undersökningar inom Ovansiljansbygden blev av avgörande betydelse för hela min studieinriktning. Hans drivande, målmedvetna forskarflit är för mig ett högt föredöme.

Till min institutionschef, professor Dag Strömbäck, som har berett min avhandling plats i tidskriften Svenska Landsmål och givit mig goda råd beträffande tryckningen, uttalar jag mitt varma tack. Jag vill också till honom och till Arkivets styrelse få framföra ett tack för beviljad tjänstledighet, som jag under en del av vårterminen nödgats begära för att kunna slutföra min uppgift.

Bland lärare under mina tidigare universitetsår vill jag med tacksamhet nämna professor Natan Lindqvist. Jag har också dragit nytta av professorerna Ivar Lundahls och Ivar Modéers undervisning.

För nyttiga upplysningar i olika hänseenden önskar jag här få tacka docenterna Karl-Hampus Dahlstedt och Lennart Moberg.

Min medarbetare vid dalmålsundersökningen fil. lic. Sigurd Fries vill jag bringa mitt uppriktiga tack dels för många värdefulla diskus-

sioner av olika problem, dels för beredvilligt bistånd med korrekturläsning och beläggkontroll under den bråda tryckningstiden.

Övriga arbetskamrater på institutionen tackar jag varmt för all vänlig hjälp under mitt avhandlingsarbete. För upplysningar om olika förhållanden i grannlandskapens dialekter vill jag särskilt tacka docenten Manne Eriksson, som även givit mig goda råd i tryckningsfrågor och läst ett korrektur, förste arkivarierna Herbert Gustavson och Folke Hedblom, läroverksadjunkten fil. lic. Nils Tiberg, arkivarierna Richard Broberg och Erik Holmkvist samt kandidat Jacob Jacobsson.

Rörande en del förhållanden i Älvdalen har jag fått mottaga värdefulla upplysningar av arkivarien vid Svenska Ortnamnsarkivet fil. lic. Helge Lindberg, för vilka jag bringar honom mitt hjärtliga tack.

Bland mina många sagesmän i Älvdalen, som jag med stor tacksamhet erinrar mig, kan jag här endast nämna några få, bland dem framlidne häradsdomaren Anders Andersson i Holen, som städse på allt sätt främjat mina arbeten i Älvdalen, likaså ordf. i Älvdalens hembygdsförening Ewert Åhs i Holen, Dofs Olof Eriksson i Lövnäs och Johan Ersson Tenn i Evertsberg.

Från Älvdalens kommun har jag med tacksamhet mottagit medel, som gjort det möjligt för mig att taga den tjänstledighet, som varit nödvändig för att jag inom rimlig tid skulle kunna fullborda detta arbete.

Till sist bringar jag mitt varma tack till min hustru, som varit mig en ovärderlig hjälp vid renskrivning av manuskriptet, kartritning, korrekturläsning och upprättande av ordregister. Henne tillägnar jag denna bok.

Fornby, Rasbokil 23 april 1956.

Inledning

Redan på 1870-talet började prof. J. A. Lundell sammanställa äldre svenska dialekttexter i avsikt att efter hand åstadkomma en fullständig samling från skilda tider och orter i vårt land. Såsom ett första prov på denna litteratur utgav han år 1883 i tidskriften Svenska Landsmål[1] ånyo Andreas Johannis Prytz'[2] studentskådespel Konung Gustaf Then Första.[3] Skälet för skådespelets tryckning i en ny upplaga[4] var enligt Lundell »icke i första hand dess literatur- ock kulturhistoriska värde ... utan det däri förekommande dalmålet».[5] I några märkliga scener i komedien har nämligen Prytz givit oss de äldsta kända sammanhängande proven på svenskt folkmål.[6] Dialekten i dessa folkmålsprov är enligt Adolf Noreen närmast Älvdalsmål (se nedan s. 16).

[1] Bihang 1:1, årg. 1882. C.

[2] Om A. J. Prytz' levnad, se Lundell a.a., s. 3 ff.

[3] Den fullständiga titeln är »En Lustigh COMOEDIA, Om then Stormechtighe Sweriges/Göthes/Wendes Konung etc. Konung Gustaf Then Första/Huru han til Regementet i Swerige bleff vphögd/tå han Konung Christiern Tyrann/ af Landet vthdriffuit hadhe/oc huru han genom Gudz nådh vprättade Swerige ifrån Påfwens mörcker och wilfarelse/och införde Ewangelij reena liws thet Påfwen länge bortröfwat hadhe. Skriffuen aff M. ANDREA JOHANNIS PRYTZ, *Eloquentiæ Professore Publico* vthi Vpsala/och hållen ther sammastädhes then *31. Maij Anno 1621.* hwilket war thet hundradhe åhret ifrån thet Konung Göstaff först satte sigh emoot Konung Christiern». — Arbetet trycktes i Uppsala 1622 och omtrycktes i Stockholm 1649. Om dessa båda upplagor se f.ö. Lundell a.a., s. 14–16.

[4] Av Lundell kallad tredje upplagan, a.a., s. 15. Första trycket 1622 kallas här uppl. 1, andra trycket 1649 uppl. 2.

[5] A.a., s. 16. — Angående skådespelets ställning i samtidens skoldrama må här blott hänvisas till Lundells arbete »Om de folkliga beståndsdelarne i det svenska skoldramat» i Sv. lm. Bih. 1:1, s. 83 ff. och där anförd litt. Om studenter och studentskådespel vid början av 1600-talet och senare, se f.ö. Schück-Warburg, Illustr. sv. litt. hist.[3] 2, s. 128 ff. och s. 431 ff.

[6] I akt 1, scen 5 och 6 samt akt 2, scen 2, omfattande c:a 5½ s. Dessa partier har Lundell ånyo utgivit i Skandinaviska folkmål i språkprov, Sthlm 1936, s. T 113 ff.

I Lundells upplaga är originaltryckets text varsamt behandlad. Upplagan är enligt utgivaren, s. 15, »ett så vidt möjligt ... noggrant aftryck efter den första, med rättelse af hvad jag i denna ansett för tryckfel eller förbiseende ... Enklare bokstafsfel, uteglömda typer ock omkastningar har jag utan vidare rättat, samt öfveralt utskrifvit *m* ock *n*, när de i det gamla trycket funnits antydda med streck öfver föregående vokal, eller öfver *m* eller *n*».

De ändringar Lundell i samråd med Noreen[1] företagit i Älvdalsmålet redovisar han därefter i en kort lista,[2] och mot dem kunna inga väsentliga anmärkningar riktas med undantag av följande fyra fall:

1) *Authi* (i båda uppl.) 'uti' har han ändrat till *åuthi*, s. 26:29, med hänsyn till den i det älvdalska textprovet vanligen förekommande diftongbeteckningen *åu* för äldre långt *ū*:[3] *håuse*, *åutaf* etc. Diftongen *åu* utvecklas emellertid redan på 1600-talet till *au* i Älvdalsmålet.[4] På den grund är en form *authi* fullt tänkbar och bör därför kvarstå oförändrad. Märk även att Lundell lämnat *saup* 'sup', s. 33:7,[5] utan ändring. De skiftande skrivningarna *åu* ~ *au* kunna tagas som tecken på det labila tillståndet inför den slutliga allmänna övergången till *au*.

2) *Skechtäma* (uppl. 1) har Lundell ändrat till *Skechtåma* (28:27), sannolikt efter upplaga 2.[6] Andra exempel av best. form plur. i de båda upplagornas Älvdalsmål sluta på *-uma* eller *-om(m)a* (jfr *fiunduma*, *sochnoma*, *ögomma* etc.).

3) Lundell har även ändrat pron. *ihn* (båda uppl.) till *ahn* (30:10) 'han'. En motsvarande form *įn* förekommer alltjämt i Älvdalsmålet såsom svagtonig variant av pronomenet *(h)an* i t.ex. uttrycken *dūg įn įnt* 'duger han inte?' och *līv įn ęnn* 'lever han ännu?'[7] Med hänsyn härtill bör 1:a upplagans *ihn* lämnas utan ändring i den me-

---

[1] Jfr utg. i Sv. lm. Bih. 1:1, s. 15 f.

[2] Ändringarna upptagas i ordförteckningen nedan, s. 149 ff.

[3] A.a., s. 15.

[4] Jfr nedan utredningen om diftongeringens förlopp och kronologi i Älvd.-, Mora- o. Orsamål fram till 1768, s. 55 ff., om *ū* särsk. s. 66

[5] Märk äv. *rauta*, som dock är ett särfall, då härledningen är oviss, s. 32:36.

[6] Varom dock Lundell i detta fall ej lämnat uppgift genom tillägg av »(=2)» i sin rättelselista, se a.st.

[7] Se Levander Dalmålet 1, s. 125, 264 not 50.

ning som lyder: *Deitt ihn wil, so wiliom* (el. *wliom*) *och wihr* 'Dit han (Gustav) vill, så vilja (el. skola) ock vi (följa honom)'. Levander antar a. st., att detta svagtoniga *ịn* härstammar från ett »forndalskt trycksvagt (*h*)*en*, växlande med det tryckstarka (*h*)*ann*». Enligt min mening kan man tänka sig, att redan i gammal tid ett trycksvagt (*h*)*an* under vissa förutsättningar reducerats till *ən* eller *n̥*. Detta har sedan i enklis efter ord, slutande på konsonant, upptagit *i* analogiskt efter sådana ord, som än i dag i »flera Älvdalsbyar» framför *n* ha svarabhaktivokalen *i*.[1]

4) Slutligen har Lundell ändrat *ulia* och *wliom* i upplaga 1 till *wilia* (28:33) '(de) vilja' och *wiliom* (30:10) 'vilja (vi)'. Man kan av flera skäl betvivla det berättigade i denna ändring. I två älvdalska bröllopsdikter från åren 1685 och 1688 av olika författare förekomma formerna *ulium* 1 pers. plur. pres. 'skola (vi)'[2] och *Uhlium* 'vi skola'.[3] Dessa former motsvaras i nutida Älvdalsmål av *u̯lụm* 'vi skola', vartill särskilda former finnas i 2 pers. plur. pres. *u̯lɧə* ~ *u̯lɧr* 'I skolen', 3 pers. plur. pres. *u̯la* 'de skola' samt 1–3 pers. sing. pres. *al* 'skall'.[4] Den sistnämnda formen förekommer i Älvdalsmålet hos Prytz, nämligen *ahl* (3 gg.) och *all* (1 g.), och betyder 'skall'.[5] Mot bakgrund av pluralformerna i bröllopsdikterna och i det nutida Älvdalsmålet har man skäl att anta, att första upplagans ovan anförda *wliom* och *ulia* representera 1 och 3 pers. plur. pres. av *ahl* och således betyda 'vi skola', resp. 'de skola'. Är detta antagande riktigt, så måste Lundells ändringar anses felaktiga.[6]

Av Prytz' komedi finnas endast de båda här nämnda trycken 1622 och 1649, som Lundell använt. Någon handskrift har ännu icke anträffats. Enligt uppgift år 1913 av sekreteraren i Dalarnas Fornminnesförening, E. Nordenstam, skall »originalet» till Prytz' Comoedia finnas »inhäftat bland Palmsköldska samlingarna i biblioteket

[1] Levander D 1, s. 216 f.

[2] Hesselman Br.d., s. 30:4. Jfr nedan, s. 31 f.

[3] A.a., s. 31:25. Jfr äv. i text från Mora 1679: *ulie* 3 pers. plur. pres. '(de) skola' samt *Ulum* 'vi skola'. A.a., s. 19:16 och s. 21:1.

[4] Jfr DalmOrdb. *skola* v., LÄlvd., s. 83, 85 samt Levander D 2, s. 249.

[5] Beläggställena anföras i ordförteckningen nedan, s. 149 ff.

[6] Skrivningen *w* i *wliom* torde vara fel för *v*, som står för uddljudande *u* hos Prytz. I inljud förekommer dock *w* för *u*, exv. *liws, hws, rws* o. dyl. En ändring *w* > *v* måste anses lika lindrig som *w* > *wi*.

i Uppsala». Hans påpekande kan knappast avse något annat än ett tryckexemplar av första upplagan, eftersom han säger, att texten härrör från år 1622 (= Uppsalatextens tryckår).[1]

Översättning till dialektstyckena bifogas 3:e upplagan (s. 69 ff.) av Adolf Noreen, som enligt Lundell »sedan någon tid grundligt studerat dalmålet».[2] Till sin översättning fogar Noreen en kortfattad kommentar av särskilt egendomliga eller i det moderna dalmålet försvunna ord och uttryck[3] och ger därjämte en sammanfattande framställning av dalmålet i komedien. Detta finner han vara för sin tid märkvärdigt korrekt återgivet, och språket synes honom vara »utan tvifvel närmast älfdalska». Viktiga överensstämmelser mellan språket i bondescenerna och den nutida dialekten påvisas,[4] såsom diftongering av långt *e* och *ö* i ord som *diere* dat. sing. fem. 'den' (fsv. *þēre*, fisl. *þeiri*), *studieråt* 'studerat' och *diöm* dat. plur. 'dem' (enl. Noreen = fsv. *þöm*[5]). I nutida Mora- och Orsamål förekomma helt andra former.

I åtskilliga fall framträda emellertid, såsom Noreen påpekar, påfallande olikheter mellan komediens språk och modernt Älvdalsmål, t.ex. Prytz' *ticker* 'tycker' och *ijhr* 'ur'. I dessa ord, vilkas stamvokal utgöres av ett till *i* delabialiserat *y* (som i Älvdalsmålet kvarstår oförändrat[6]), förmodar Noreen inflytande från Orsamålet. På samma sätt vill han förklara 2 pers. plur. pres. *säyi* 'I sägen, sägen I', som i Älvdalsmålet har formen *sajir*, *sajið*.[7] Andra från Älvdalsmål avvikande språkformer kunna enligt Noreen bero på att »författaren inblandat en mängd uttryck ur riksspråket».[8] Som exempel anför han *hör* för

[1] Av denna hade lektor Siljestrand på sin tid gjort en avskrift, som inlämnats till Dal. Fornm. fören. Jfr Meddel. fr. Dal. Fornm.fören. 1, 1913, s. 8 f.

[2] Lundell a.a., s. 123. Resultatet av sina studier utgav Noreen dels redan 1881 i Inledning till dalmålet, dels 1882 i Ordlista öfver dalmålet i Ofvansiljans fögderi, båda i Sv. lm. IV.

[3] Flera problem ha underställts Sophus Bugges (i Oslo) granskning; se notapparat och kommentar a.a., s. 69 ff. resp. 74 ff.

[4] Se Noreens kommentar, s. 74 f.

[5] Motsvarande älvd. *dɪ̯e̯r*, *studɪ̯e̯rað*, *dɣ̯ø̯m*. Om *diöm* se nedan, s. 125 ff.

[6] Levander D 1, s. 193. De båda orden uttalas i modernt Älvd. *tɣ̀ʈʂe̯r* och *ɣ̯r*.

[7] Se Levander Älvdalsmålet i Dalarna Sv. lm. IV (1909), s. 86; D 2, s. 246 ff. (: modernt Orsamål *saji* ~ *saje*). Jfr f.ö. nedan, s. 98 ff.

[8] Se kommentaren, s. 75.

Älvdalsmålets *(h)är*, *hwem* för *(h)wän*, *ögomma* för *ogomma*, *ähn* för *äld*, *holla* för *(h)olda*, *alt* för *olt*, *däth* för *ädh*, *driffua* för *dreiva* etc. *skal* (!) för *ahl* och *skoli* för *uhlum* m.fl. Ibland föreligger enligt Noreen blott och bart tryckfel.[1]

Dalmålet i Prytz' komedi är, som ovan efter Lundell framhållits, vårt första sammanhängande provstycke på svensk dialekt. För svensk folkmålsforskning liksom särskilt för den pågående undersökningen av Övre Dalarnas folkmål har detta språkprov stort intresse. Noreens framställning av språket är i stora drag riktig. Men då den stödes på ett otillräckligt material, har den stundom medfört oriktig uppfattning om skillnader mellan de tre sockenmålen i Älvdalen, Mora och Orsa under 1600-talets förra hälft. Noreens framställning måste fördenskull anses föråldrad.

Under senare år har samlats och delvis även utgivits ett omfattande äldre material från Älvdalen, Mora och Orsa. Detta utgöres av bröllopsdikter, gratulationsdikter,[2] prosastycken[3] och ordlistor[4] från 1600- och 1700-talet.

Till vårt förfogande står numera även allt det material, som den närmast efter Noreen och fram till våra dagar fortsatta dalmålsundersökningen bragt i dagen.[5]

Med tillgång till här nämnda källor kan Älvdalsmålet i Prytz' komedi ges en fylligare behandling. Noreens uppfattning måste underkastas en omprövning; åtskilliga ord ha av Noreen-Bugge blivit mindre nöjaktigt tolkade (t.ex. *tong*, *omalid*, *Jär* etc.), emellanåt ha antagits osannolika ljudutvecklingar (*diö* av äldre *pö*, fsv. *þy*; *diöm* av fsv. *þöm* etc.); mellan målen i Älvdalen, Mora och Orsa finnas

[1] Se a. st.

[2] I Bengt Hesselmans utgåva av Bröllopsdikter på dialekt fr. 1600- och 1700-talen, i Nordiska texter och undersökningar 10, Uppsala 1937.

[3] Bl.a. Johan Eenberghs översättningsprov av Lukas ev. på Älvdals-, Mora- och Orsamål samt R. Näsmans dialektprov på samma tre dalmål, se s. 40 ff.

[4] Särskilt i den Ihreska handskriftssamlingen på UUB, acc. 100, i 'Dialektala samlingar yngre än Swenskt dialect lexikon'. Jfr A. Grape Ihreska handskr.saml. 1, Upps. 1949, s. 105.

[5] Samlingar till Dalmålsordboken på Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala, här citerade DalmOrdb., varmed dock i första hand avses huvudregistret på oktavkort.

i äldre tid överensstämmelser med avseende på den yngre dalska diftongeringen och i fråga om vissa ord och böjningsformer.

Genom en dylik omprövning får man enligt min uppfattning en säkrare bedömning av Älvdalsmålet på Prytz' tid och samtidigt en bild av hur det utvecklats fram till våra dagar. Min undersökning avser emellertid icke att vara en fullständig analys av Älvdalsmålet hos Prytz. Den avser endast att behandla vissa egenheter och särdrag för att närmare utröna språkets pålitlighet och fastställa dess ställning i 1600-talets dalmål. Stor vikt har lagts vid granskningen av vokalisationen, särskilt den yngre diftongeringen, som är i hög grad upplysande. Även vissa ord och ordformer ha relativt utförligt diskuterats.

Av vikt är även att här söka besvara frågan, hur Älvdalsmålet tillkommit i komedien. Denna fråga kan diskuteras mot bakgrund av några helt nyligen funna uppgifter, varom närmare i följande kapitel.

KAPITEL I

Hur har Älvdalsmålet tillkommit i Prytz' komedi?

Det är enligt min mening föga sannolikt, att den strängt upptagne professor Andreas Prytz på den korta tid, som torde ha stått honom till buds att författa Konung Gustaf Then Första,[1] kunnat förvärva så pass goda insikter i Älvdalsmål, att han personligen kunnat författa dalkarlarnas repliker på ett av Övre Dalarnas, för att inte säga hela vårt lands, egendomligaste sockenmål.[2] Man bör rimligtvis utgå ifrån, att han erhållit hjälp med dessa partier av de i skådespelet agerande dalska studenterna, så mycket mera som en av dem härstammar från Älvdalen (se strax nedan). Även Lundell synes vara av samma uppfattning, då han som förklaring till den »märkvärdigt korrekt» återgivna dalska språkformen pekar på att bland studenterna på skådespelarförteckningen finnas två dalkarlar, nämligen *Daniel Johannis Elvedalius* och *Jonas Laurentij*, båda med beteckningen *Dalecarlus*.[3]

Härmed må jämföras, hur Lundell förklarar, att bönderna Hägges och Rolles folkmål i Olov Skötkonung kommit att utgöra en blandning av västmanländska och uppländska: »Enligt personförteckningen utföras också deras roller af en Iohannes Iohannis Säbijensis (Säby i Västmanland) ock en Petrus Iohannis Roslagius.»[4]

Huruvida de i skådespelet deltagande studenterna utformat innehållet i sina repliker själva eller om de av Prytz fått något slags all-

[1] Dramat uppfördes den 31 maj 1621. Mot slutet av höstterminen 1620 (den 2 december) uppfördes under Prytz' ledning dramat Olof Skötkonung (i samband med Gustaf II Adolfs bröllop i Stockholm).

[2] Jag kan sålunda icke ansluta mig till den uppfattning, som kommer fram hos Benson Studier över adj.suff. *-ot* (Lund 1951), s. 118.

[3] Lundell a.a., s. 123. I motsats härtill förefaller dock hans anmärkning stå, att Prytz »känt ock användt den s.k. dalvisan» (a.a., s. 124). Prytz kan dock ha fått kännedom om Dalvisan av de agerande studenterna, se nedan, s. 20.

[4] A.a., s. 124 f. Jämför liknande orsak till att »godt gennemført jysk» finns i några av Holbergs komedier. Se härom Aage Hansen i Danske studier, h. 1, 1954, s. 59. Meddel. av lektor A. M. Jakobsen.

männa riktlinjer att följa eller rent av någon på svenska utskriven text att översätta till sitt sockenmål, det undandrar sig vårt säkra avgörande. Men man vet, att Prytz vid större fester etc. skulle föredraga eller anslå verser eller laga att det gjordes av studenter.[1] Det är också känt, att han liksom sina föregångare Rudbeck och Messenius »inom kretsen af sina närmare lärjungar kunnat finna aktörer för sina skådespel, hvilket i sin mån lättat hans uppgift som dramaturg ock regissör».[2] Vad detta i detalj kan ha inneburit i fråga om dramernas textredigering, veta vi ej. Men det förefaller antagligt, att Prytz meddelat sina elever och studentmedarbetare ett visst innehållsstoff, vilket han själv endast till en del utformat. Detta mönster bör ha varit nedskrivet på ett språk nära överensstämmande med språket i Uppsala eller i det centrala Sverige utan varje försök till dalmål. Med viss sannolikhet kan man anta, att studentaktören, som tog itu med att omforma stoffet till sin egen dialekt, fick tämligen fria händer att på en del punkter utfylla och berika sina repliker med material ur t.ex. den folkliga litteraturen i sin hembygd. På så sätt kan förklaras, att i Spiote Säbbens Nisses replik i akt 1, scen 5, finns en anspelning på Dalvisans sjätte strof (s. 28: 24 ff.).

Vidare bör man kunna förutsätta, att två eller flera studentaktörer nödgats samarbeta under sitt redigeringsarbete för att åstadkomma nödvändig kontakt och lättflytande övergång i replikskiftena. Därvid torde tillfälle ha erbjudit sig att jämföra och diskutera varandras provinsialismer, att dryfta ordens betydelser och att pröva deras användbarhet inför publiken i Uppsala. I samband med en dylik granskning kunde man företa utbyte eller lån ur varandras vokabulär eller ur den av Prytz tillhandahållna förlagan. På så vis kan man förstå den av Lundell påvisade och förklarade blandningen av västmanländska och uppländska i Hägges och Rolles dialog i Olof Skötkonung. På samma sätt bör man enligt min mening till en del förstå avvikande språkformer eller onöjaktigheter i Älvdalsmålet i Konung Gustaf Then Första.

Ett stöd för sin förklaring av språkblandningen i Olof Skötkonung erhöll Lundell genom rollförteckningens uppgifter om att en student

[1] Upptaget i konstitutionerna först år 1625 — men redan i riksdagsbetänkande från 1617 och 1620 talas det om att professorn i vältalighet borde arbeta för uppförandet av komedier. Jfr Lundell a.a., s. 10. [2] Lundell a.a., s. 12.

Säbijensis och en Roslagius utfört Hägges och Rolles roller (jfr ovan). Ett liknande stöd till förklaringen av en dialektblandning i Konung Gustaf Then Första får man icke av skådespelarlistan. Man får bara veta, att den ene studenten härstammar från Älvdalen: Daniel Johannis Elvedalius Dalecarlus. Den andre anges endast Jonas Laurentij Dalecarlus — utan sockenbeteckning. Åtskilligt vore vunnet om dennes hemort kunde fastställas. Man bör observera, att de dialektdrag, som avvika från Älvdalsmålet och som Noreen förmodar vara Orsamål (se ovan s. 16), t.ex. *ticker* i st.f. *tyckier* eller *ijhr* för *yhr* 'ur' prep. samt 2 pers. pres. plur. *säyi* 'sägen I', lika väl kunna utgöra Rättviksmål (*y* > *i* för övrigt även i Venjansmål).[1] Rättviksdialekten hade emellertid icke varit föremål för Noreens dalmålsundersökning vid den tid, då Lundell höll på att utge Prytz' komedi.

I förhoppning om att finna någon ledtråd för bestämningen av de båda dalkarlarnas härkomst, speciellt Jonas Laurentij Dalecarlus', har jag gått igenom förteckningen över de studenter, som inskrevos vid Uppsala universitet under åren strax före 1621.[2] Det torde i regel blott ha varit helt unga studenter, som deltogo i här berörda skådespel,[3] vilka förutom att blott roa också hade det pedagogiska syftet »att giva skolynglingarna övning i att tala och skicka sig».[4] Därför synes man kunna begränsa sig till tiden fr.o.m. år 1617.

Året 1617 anträffas ingen studerande med samma namn som de båda eftersökta dalkarlarna. Men följande år den 9 mars har bl.a. inskrivits en *Ionas Laurentij Dalekarlus Retv.*[5] Denne är till yttermera visso den ende Dalekarlus, som upptages i matrikeln för året 1618.[6] Och för oss är den avslutande uppgiften *Retv.* av utomordent-

---

[1] Se Levander D 1, s. 193, samt 2, s. 246 ff. Med Rättviksmål kan även förklaras *hör* i st.f. *(h)är*, *driffua* för *dreiva* m.fl., i modernt Rättviksmål *hø̲r*, *drìvv*. Se vidare diskussion nedan, s. 80 ff.

[2] I Uppsala Univ. Matrikel h. 1, 1595–1632, utg. av Aksel Andersson.

[3] Jfr att Andreas Prytz själv vid 21 års ålder deltog som aktör i studentskådespel på våren år 1611, dels i Messenii »den förståndiga och högberömda drottning Disa», givet på Uppsala marknad den 17–18 februari, dels i det av Rudbeckius inövade grekiska skådespelet Cyclops (av Euripides), som gavs den 28 maj. Se Upps. Univ. Hist. 1, s. 147.

[4] Schück-Warburg Illustr. sv. litt. hist.[3] 2, s. 132.

[5] Uppsala Univ. Matrikel h. 1, s. 25.

[6] F. ö. den ende med namnet *Ionas Laurentii*.

ligt intresse. Den torde knappast betyda något annat än *Retvikensis*, vilket anger att studentens hemort var Rättvik.

Därest nu ingen annan student med namnet Ionas Laurentij Dalekarlus anträffas under de följande tre åren, bör denne Retvikensis vara identisk med *Jonas Laurentij Dalecarlus*, som spelar med i komedien om Konung Gustaf Then Första.

Efterföljande år (1619) ha tre Dalekarli inskrivits (12 nov.), nämligen Johannes Olai Dalekarlus, Olaus Johannis Dalekarlus samt *Daniel Johannis Dalekarlus*.[1] Endast den sistnämnde är för oss av intresse. Ehuru matrikeln saknar närmare hemortsuppgift om honom, är han enligt min mening sannolikt[2] identisk med *Daniel Johannis Elvedalius Dalecarlus* i vår komedis rollista.

Året 1620 inskrivas endast två Dalekarli, men ingen av dem är av intresse i detta sammanhang.[3] Året 1621, då komedien ges, anträffas i matrikeln ingen enda student med beteckningen Dalekarlus.[4]

Emellertid har vid granskningen av matrikeln ingen annan Ionas Laurentij Dalekarlus än den med Retv. betecknade kunnat anträffas. Jag kan med hänsyn härtill icke finna annat än att det måste vara just denne Retv(ikensis), som innehar den ene dalkarlens roll i Prytz' komedi.

Jag har också prövat andra möjligheter för att söka bringa i dagen mera material till stöd för en identifiering av studenten Jonas Laurentij. Med undantag av en notis i Joh. Rudbeckius dagbok,[5] som

---

[1] A.a., s. 27.

[2] Jfr uppgift i Joh. Rudbeckius dagbok strax nedan.

[3] Den 27 mars Gustavus Wlphonis Wallensis Dalekarlus och den 21 maj Ericus Johannis Dalekarlus. A.a., s. 28 a.

[4] I förbigående kan nämnas, att den student, som i Prytz' komedi spelar rollen »D. Johannes Brask», nämligen *Ericus Andreæ Roslagius*, inskrivits så sent som i sept. 1620 (a.a., s. 28 b) samt att en annan student, *Laurentius Petri Krusius Holmensis*, vilken inskrivits i februari s.å. (a.a., s. 27 b), torde vara samme *Laurentius Kruse*, som spelar Frw Chirstin S. (=salig) Herr Steen Stures (enkia?).

[5] Utg. av B. Rud. Hall, Lund 1938, s. 135. Under rubr. »Studiosi Ubsaliæ et in Germania Ex Diæcesi Arosiensi. A. D. 1621.» (obs. året då Prytz' komedi gavs) och i gruppen »Dalekarli» återfinnas »Daniel johannis Elwedalens.» och »jonas Laurentii Rettwicensis». Före Daniels namn står ett × och efter dets. »promot(us)». Dessa anteckningar saknas vid Jonas (som ej blev präst?).

bekräftar matrikelns uppgift om Jonas härstamning, har emellertid ingenting framkommit.

Däremot har jag funnit uppgifter, som tydligt visa, vem Daniel Johannis från Älvdalen är.

Vid ett besök i Älvdalen i augusti 1954 fick jag av häradsdomaren Anders Andersson[1] i Holens by mottaga ett intressant dokument från åren 1631–84.[2] Det var en anteckningsbok i liten oktav, innehållande till största delen referat m.m. av boskiftes- och bytesakter efter den år 1627 avlidne kyrkoherden i Älvdalen Johannes Birgeri Moringius.[3] Hans maka, Justina Larsdotter, var född och uppvuxen i Älvdalens prästgård. De hade tillsammans åtta söner och två döttrar. Den äldste sonen hette Daniel.[4]

Av upprepade anteckningar i boken är det tydligt, att flera av sönerna vistats i Uppsala. Dit ha de fört med sig sina delar ur dödsboet av klädesplagg, sängkläder samt en och annan bok ur faderns teologiska bibliotek. Bland kvarlåtenskapen förekommer dessutom järnredskap, kreatur samt åkermark.

När åkerjorden skiftas (6 maj 1632), nämnas bland »åkre här i Östre myckleängh liggiandes» (alltså i själva kyrkbyn) dels *Kiätilogz Lasses stycke*[5] (s. 54), dels *Lendzmanstycket* (s. 55), delat mellan Peder, Birger och Olof. Ett par blad längre fram (s. 57) förekommer den första åkerdelens namn ännu en gång, men där med hela namnet på en gång utskrivet så: *Kiätilogh Lasses stycke* med tydligt *-gh* utan *s* eller *z* före *Lasse*. (Jfr s. 24 ff., fig. 1–3.)

Kiätilogh Lasse, som förekommer som länsman i Prytz' komedi, har alltså en gång levat[6] och ägt (sannolikt också själv uppodlat) åkrar i Älvdalens kyrkby. I vilket förhållande han stått till kyrkoherdefamiljen, som vid 1600-talets början äger de åkerstycken, vilka

[1] Denne har samlat minnen om såväl sin släkts som sin hembygds äldre förhållanden. Jfr Levander Älvdalskt arbetsliv, utg. av S. Björklund, Lund 1953; förord och notapparat.

[2] Årtalet 1631 möter i boskiftesboken på s. 52, där jord- o. hemmansskiften refereras. Året 1684 förekommer på s. 81.

[3] En förfader till häradsdomaren A. Andersson.

[4] Severin Solders Älvdalens sockens historia 1 (Nyköping 1936), s. 21.

[5] *Lasses* är tillfogat snett under namnet *Kiätilogz* och avsett att skjutas in efter detta.

[6] Under tidigt 1500-tal?

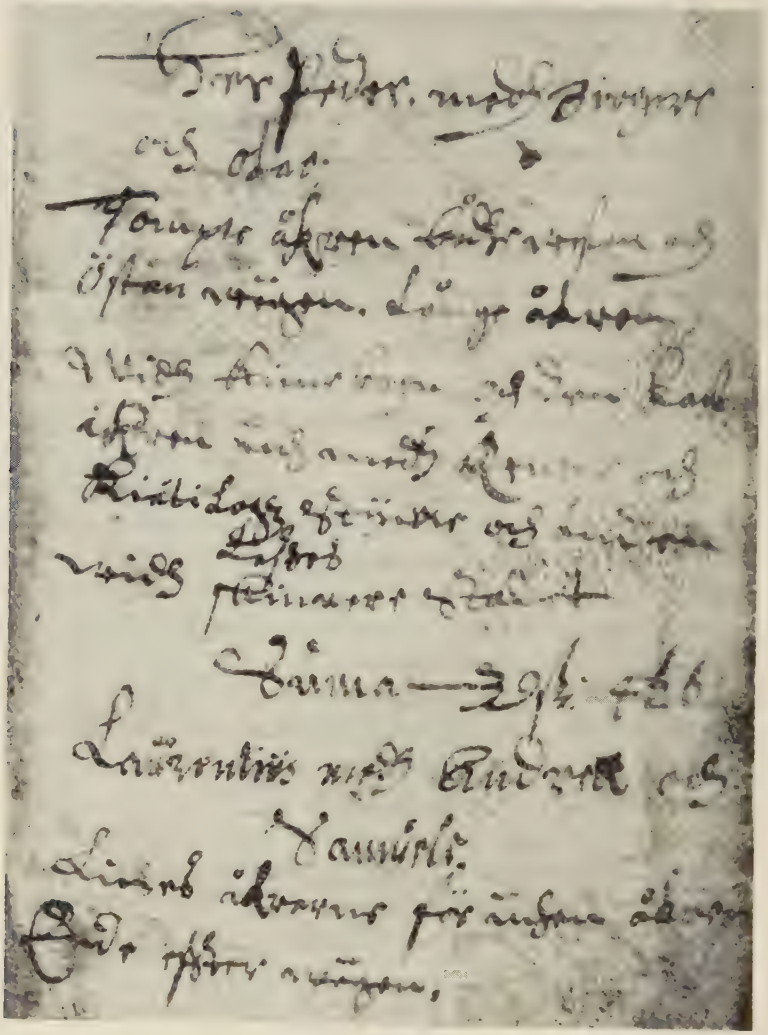

Fig. 1. Boutredningsbokens text sidan 54.
Kiätilogz Lasses stycke läses rad 7.

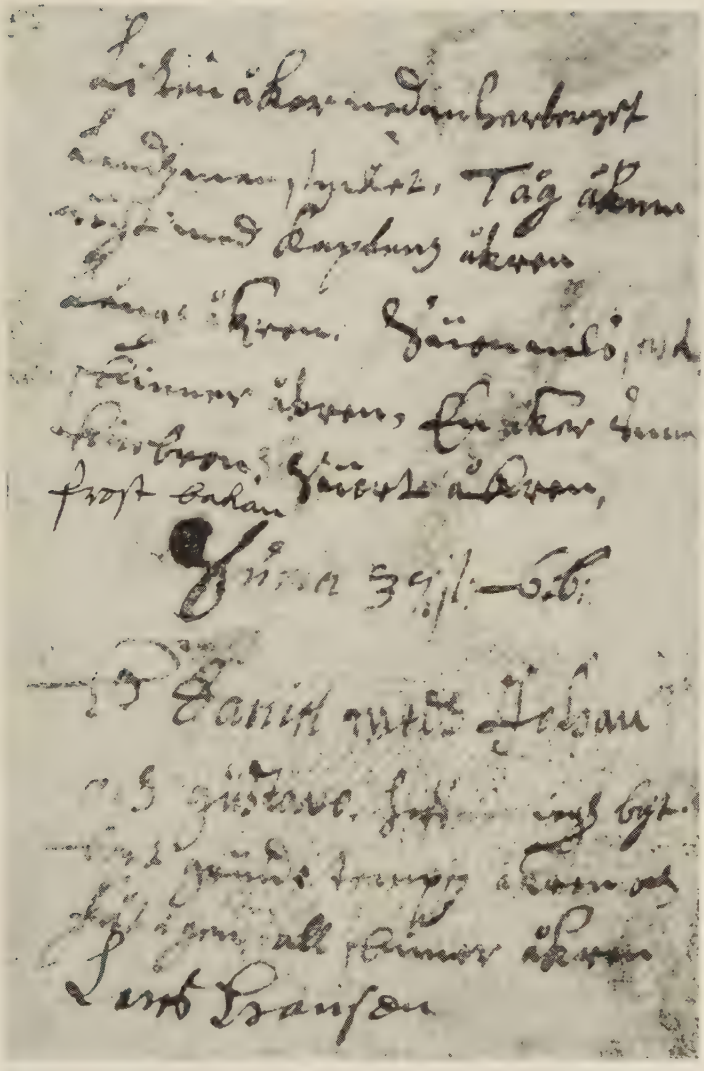

Fig. 2. Boutredningsbokens text sidan 55.
Lendzmanstycket läses rad 2.

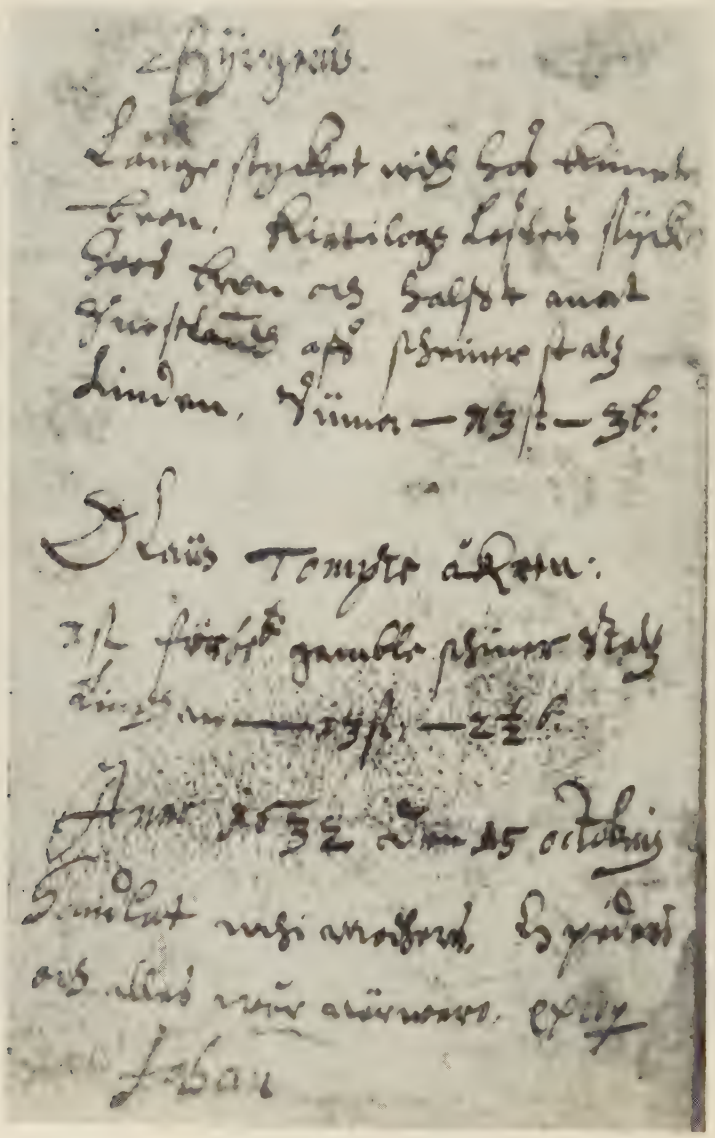

Fig. 3. Boutredningsbokens text sidan 57.
Kiätilogh Lasses stycke lases rad 3.

bära hans namn och titel, det är höljt i dunkel. Alltnog är det tydligt, att hans person och minnet om honom i Älvdalen har införts i Prytz' komedi av en student från socknen, som känt till honom väl och på ett eller annat sätt stått honom nära. Den som känt till Kiätilogh Lasse, kan inte vara någon annan än den, som spelar hans roll i skådespelet, nämligen Daniel Johannis Elvedalius Dalecarlus. Och denne kan knappast vara någon annan än den Daniel, som var Älvdalskyrkoherden Johannes Birgeri Moringius äldste son. Han föddes år 1599 i St. Tuna,[1] kom vid faderns förflyttning följande år till Älvdalen och inskrevs, som vi i det föregående redan funnit, tjugo år gammal vid Uppsala universitet.[2] Modern var, som ovan nämnts, född älvdalska. Sonen bör framförallt av henne ha fått kännedom om Älvdalens sockenmål, sådant det talats i kyrkbyn Östermyckeläng. Man bör dock observera, att fadern[3] härstammade från Mora.

Det synes mig mot denna bakgrund icke kunna råda något tvivel om att den Daniel Johannis Elvedalius Dalecarlus (= Buscovius), som finns uppförd i personförteckningen till Prytz' komedi, är identisk med den Daniel johannis Elwedalens(is), som biskop Johannes Rudbeckius 1621 i sin dagbok (se ovan s. 22 not 5) bland *Dalekarli* och *Studiosi Ubsaliæ . . . Ex Diæcesi Arosiensi* antecknat som *promot(us)*.[4] Det bör heller icke råda något tvivel om, att det är samme student, som två år tidigare, den 12 nov. 1619, inskrivits i Uppsala universitets matrikel (se ovan) och bedrivit studier under ledning av bl.a. professorn i vältalighet Andreas Johannis Prytz, vars medhjälpare han blev i komedien om Konung Gustaf Then Första.[5]

Med hänsyn härtill kräves en revidering av innehållet i artikeln

[1] I Buskåker, varav han kallade sig *Buscovius*. Prästvigd i Älvdalens kyrka 1631. Hans deltagande i erövringen av Särna är bekant. Se Solders, s. 21 och 29. Jfr äv. H. Lindberg i Armborstet 1956, s. 150.

[2] Där han, liksom senare några av hans bröder, bedrev (teologiska) studier.

[3] Kallade sig stundom *Morœus* och var född i Mora 1566. Solders, s. 20.

[4] A.a., s. 135. I Rudbeckius dagbok nämnes *Daniel* även en del följ. år: 1627 tills. med bröderna *Birgerus* o. *Olaus*, som åtnjutit ekonomiskt stöd vid Västerås gymnasium (s. 141); 1628 bland *Scholares* vid gymnasiet (s. 147); 1629 bland *Diaconi* i stiftet o. vid gymnasiet (s. 99); slutligen 1631, då han i februari och mars följer biskopen under visitationsresan till övre Dalarne (se särsk. s. 113, spalt 1 och 2).

[5] Rudbeckius dagbok innehåller flera uppgifter om studenter, som efter några

Buscovius, Daniel Johannis, i Svenskt biografiskt lexikon VI, s. 783, där bl.a. följande läses: »B:s tidigare bana tycktes dock ej syfta till annat än en lantprästs undangömda liv. Sina studier avslutade han — såsom stundom hände under det Rudbeckska gymnasiets glansdagar — i Västerås utan att ha besökt universitetet[1] och fann sedan en anspråkslös bärgning som kaplan i sin hemsocken.»[2] Det bör här tilläggas, att Daniel Buscovius sökte sig tillbaka till Älvdalen efter faderns, kyrkoherde Johannes Birgeri, någon tid förut (1627) inträffade bortgång. Så snart Daniel, som var äldst av syskonen, kommit hem (1631), företogs den vidlyftiga och långvariga bodelningen, som nämnts ovan (s. 23). Av denna framgår att flera av Daniels bröder, bl.a. Gustavus (senare kyrkoherde i Rättvik) för studier vistats i Uppsala.

år vid Västerås gymnasium bege sig till Uppsala univ. för ett eller flera år och sedan vanl. återvända en kortare el. längre tid till Västerås igen före utnämning. Se a.a., särsk. s. 101–105.

[1] Spärrat av mig här.

[2] Artikeln är skriven av prof. Bertil Boëthius. Hänvisning till denna artikel har jag benäget fått av arkivarie fil. lic. Helge Lindberg, Uppsala.

KAPITEL II

Texter och ordsamlingar från Älvdalen samt från grannsocknarna Mora och Orsa närmast efter Prytz' komedi

Eftersom dialektstyckena i Prytz' komedi skrivits av den i Älvdalen uppfödde studenten Daniel Johannis Buscovius, kan man vara säker på att språket väsentligen måste vara Älvdalsmål. För att erhålla en säkrare bedömning av detta Älvdalsmål och för att söka utröna dess ställning i förhållande till 1600-talets Mora- och Orsamål måste det, som ovan sagts, belysas med hjälp av äldre texter och ordlistor.

Huvudparten av detta äldre material utgöres av dikter, och av dem härröra åtta från Älvdalen, två från Mora och en från Orsa. Därjämte finnas jämnlöpande prosatexter på Älvdalsmål, Moramål och Orsamål från 1600-talets sista årtionde och från 1730-talet. Till sist finnas de nyss nämnda ordlistorna, varav fyra äro från Älvdalen och två från Mora. Ordlistorna från Mora innehålla även sporadiska notiser från Orsa och Venjan.[1]

Innan materialet i dessa källor lägges till grund för en granskning av Älvdalsmålet hos Prytz, måste emellertid deras tillförlitlighet i någon mån prövas. I somliga fall måste även en undersökning rörande källans proveniens och datering företagas.[2] I samband med granskningen av texterna påpekas vissa överensstämmelser i äldre tid mellan de tre Ovansiljansmålen.

---

[1] En del dikter, prosatexter och ordförteckningar nämnas av Noreen Inl. t. dalm., Sv. lm. IV (1881), s. 10 ff., Vårt spr. 1 (1903), s. 173 ff., och i Öfre Dalarna förr o. nu (1903), s. 405 ff.

[2] T. ex. i fråga om den sannol. älvdalska ordlistan Sylloge vocum quarundam Dalecarlicarum (se nedan, s. 45 f.).

A. Poetiska texter

1. Älvdalsdikter från 1600- och 1700-talet

Från 1668 härrör en längre bröllopsdikt, den ofta citerade »Aad Brulloåps Ioågdeä Iekoppi Biärghults.»[1] Den är skriven av en systerson till Daniel Joh. Buscovius,[2] studenten Samuel P(etri) Elfving, född 1642 i Älvdalen. Han blev student 1664 och vistades merendels i Uppsala ända till år 1672, då han antogs till gymnasieadjunkt i Västerås.[3]

Sam. Elfvings femtiofem verser långa dikt på hexameter är den första kända bröllopsdikten på svensk dialekt.[4] Levander har påpekat att språket är Älvdalsmål och att förf. lyckats återge »även ganska fina differenser inom det älvdalska ljudsystemet».[5] I överensstämmelse med nutida Älvdalsmål står exv. dift. *ie* < *ē* (*flierer* 'flera', *stien* 'sten' etc.), *åi* < *ȳ* (*koåiteände* 'springande'), räkneordet *sieäx* 'sex'[6] samt adv. *oåldroå*, nutida *ò̜l̥d(e)ro* (~ *ò̜l̥der*) 'aldrig'.[7] Man finner också i Elfvings dikt en del ur det moderna Älvdalsmålet försvunna ord och ordformer, stundom hela uttryck, vilka emellertid förekomma i morbroderns språk i Prytz' komedi, exv. *deät* konj. 'men', *kappe* v. 'drick (häftigt)!'; *heäiput* adj. 'enfaldig'; *stand i kneäppune* 'står i knäppan, dvs. är förestående'.[8]

---

[1] Levander i Dal. Hemb. bok 1935, s. 7 ff. (med översättning och kort kommentar), B. Hesselman Br.d., s. 1 ff. Hesselmans text är lika med originalet, men Levanders text är en omarbetning av originalet.

[2] System hette Anna och var gift med kyrkoherden i Älvd. Petrus Laurentii, se f.ö. Solders, s. 21.

[3] Se Levander i Dal. Hemb. bok 1935, s. 16 (efter Muncktell, Westerås Stifts Herdaminne 2, s. 106).

[4] Hesselman Br.d., s. 7*.

[5] A.a., s. 13; se f.ö. nedan diftonger (*ō* och *ŭ*), s. 62 ff. Se äv. ordstudier nedan, *sosse*, s. 136 ff. Jfr B. Lindéns studie av adj. *högst* (med övers. av diktens 4 första versrader) DNO I:3, s. 129 ff.

[6] Övriga OvSi. *säkks* ~ *sekks*; se Noreen Ordl., s. 154 f.

[7] Se DalmOrdb. (*aldro*) och jfr *nŏger* ~ *nŏgerå* 'någonstädes' Älvd., Levander D 1, s. 224 (e). Däremot *oeldru* 'aldrig', motsv. Bonäs-Våmhus *ò̜l̥dru* (se DalmOrdb.) 'aldrig', i Normoræus dikt 1679 med västligt Moramål. Se nedan, s. 35 ff. Jfr Hesselman Br.d., s. 20:6.

[8] Se nedan ordförteckning, s. 157.

Nästa dikt på Älvdalsmål[1] kommer femton år senare, 1683. Det är en lyckönskningsdikt till Daniel Svedelius akademiska dissertation Pastor in Parnasso, försvarad nämnda år i Uppsala den 14 december. Dikten är författad av signaturen J. L. S. och har rubriken »Geäsle-Kall up i daalen».[2]

Endast två år härefter framför signaturen J. L. Son, som sannolikt är identisk med förutnämnde J. L. S.,[3] en dikt på Älvdalsmål (varom nedan) bland »några goda wänners Gratulationer till Den Förnäme Bröllopz-Högtid, som hollas skall J Falun den 11. Iunii 1685», omfattande sju stycken fyrradiga strofer på fri meter.[4]

Förf. J. L. S. (och J. L. Son) härstammar från Älvdalen (se här nedan) och språket i hans dikter är som ovan nämnts Älvdalsmål, kännetecknat av *ē* > *ie* i t.ex. *Dier* 3 pers. pron. plur. 'de', *-riedt* 'tillrett', *atlietad* 'letat åter = funnit', *ū* > *au* i *autå* prep. 'utan', *straut* 'horn, eg. strut', *all* ~ *ahl* 3 pers. sing. pres. 'skall', *ulium* 1 pers. plur. pres. 'vi skola', imperat. *iåpir*[5] 'hjälpen (I)!' och *hvir* (~ *vir*) 1 pers. pron. plur. 'vi' m.m.

Förklaring av signaturen J. L. S. får man hos Reinhold Näsman i Historiola lingv. dal., s. 63, där det heter: »carmen gratulatorium scripsit Orsensium Pastor & Præp. Mag. *Johannes Laurentii Elvius*[6] ... *Dialecto Elfdalensi*». Denne Johannes Elfvius[7] är liksom Sam.

---

[1] Enligt Noreen (bl.a. efter Näsman, jfr nedan, s. 42) Inl. t. dalm., Sv. lm. IV (1881), s. 10.

[2] Dikten omfattar tjugotvå verser på hexameter och anses av Hesselman vara den frånsett Sam. Elfvings arbete mest svårtolkade i samlingen av bröllopsdikter. Se Hesselman Br.d., s. 7* och 22. Dikten är tryckt av Reinhold Näsman i Historiola lingv. dal. (1733), s. 63 f. Jfr Noreen Inl. t. dalm., s. 10, Vårt spr. 1, s. 173 och i Öfre Dalarna förr o. nu, s. 406.

[3] Namnförkortningar av denna typ äro som bekant vanliga i Dalarna. Tredje bokstaven S betyder alltid 'son' (liksom D alltid 'dotter'). J. L. S. och J. L. Son betyder detsamma, 'Johan Larsson'. Jfr f.ö. strax nedan.

[4] Se Hesselman Br.d., s. 29 f.

[5] Änd. *-ir* förekommer i norra och västra Älvd. motsv. *-iđ* i centrala och södra Älvd., jfr Levander D 2, s. 246 ff. Se f.ö. nedan, s. 82 f.

[6] Stavningen med *v* är fel, bör vara *fv*. Med enbart *v* skrevs namnet av Daniel Buscovius bröder och deras efterkommande, se Solders, s. 21, och Muncktell, Westerås stifts Herdaminne 2, s. 284. Stavningen med *v* (efter Näsman) även hos Noreen Inl. t. dalm., s. 10, och Vårt spr. 2, s. 173.

[7] Förf:s egen stavning är *fv*, jfr föreg. not och Orsa, en sockenbeskrivning,

P. Elfving ovan en ättling till Daniel Buscovius. Hans fader var Laurentius Petri Elfvius,[1] äldre broder till Sam. Elfving och en tid förordnad som pastor i Älvdalen efter sin fader (1658–1671), därefter transporterad till Orsa pastorat (död där 1695).[2] Sonen Johan (L. Son) Elfvius[3] bör under tidigare år i Älvdalen ha kunnat lära sig dialekten, innan fadern förflyttades till Orsa. Hans båda dikter äro de sista kända proven på Älvdalsmål i traditionen från Daniel Johannis Buscovius, som var hans faders morbror.

Jämte här berörda dikter av personer inom samma släkt med älvdalsk språkgrund, förekomma ytterligare några på sockenmålet. I två fall kunna ej författarna identifieras.[4]

Från 1678 härrör en bröllopsdikt till A. Tillæus -- E. Dahlborg i Fahlun.[5] Författaren är okänd. Hans språk är Älvdalsmål, om ock något sydligt, vilket framgår av former som *ihrid* 'I åren', *riokidh* 'I stojen', *lystid* 'I haven lust', *wilidh* 'viljen I' samt *Jde* ~ *Jd*[6] 'Eder'; *taunger*[7] adj. plur. 'smidiga', *slaik*[8] 'slik' (men *heipas*[9] 'hipas = fånas'); *koit* 'springa, eg. **kȳta*'; *dier*[10] pers. pron. plur. 'de', *diö* konj. '(men) om el. därest', samt ändelsen i best. plur. dat.: *kullumme*[11] '(med) flickorna' m.fl.

---

utg. av Orsa Jordägande Sockenmän, under redaktion av J. Boëthius, del 1, s. 213 f., samt del 2, s. 103 ff.

[1] Obs. stavningen med *fv*.

[2] I sin ungdom genomgick denne Westerås Schola och Gymnasium och vistades någon tid i Uppsala. Därefter kom han i biskopens tjänst i Västerås. Som »snäll musicus» blev han Rector Cantus där. Se f.ö. Solders, s. 21 f.

[3] Född i Älvdalen 1661 kom han till akad. i Uppsala 1676, blev magister 1688, var informator före och efter denna tid, blev prästvigd 1690, kyrkoherde i Orsa 1694, installerad 1700, prost 1714. Död 1715. Se Muncktell a.a. 2, s. 306 f. Jfr äv. Orsa 2, s. 103 ff.

[4] Om Johan Eenberghs Älvdalsmål i hans försök till bibelöversättning år 1693, se nedan, s. 40 f.

[5] Hesselman Br.d., s. 17.

[6] I vilket fall *d* (*dh*) kan stå för *ð*. Jfr Levander D 2, s. 210 och 246 ff., samt LÄlvd., s. 86, not a. Om *d* (*ð*) i mellersta o. s. Älvd., jfr s. 104.

[7] *ă* frfr ng-ljud > *au*, se D 1, s. 97 f. — tidigt exempel här!

[8] Tidigt ex. på utvecklingen $\bar{\imath}$ > *ai*; möjl. tryckfel.

[9] Jfr Torp Etym. ordb. *hipa* v.

[10] $\bar{e}$ > *ie*, jfr Prytz samt D 1, s. 207 f.

[11] Jfr Prytz *-uma*, men i Älvd. numera hos äldre personer *-ụmą* se LÄlvd., s. 13, § 2 anm. 2.

Från 1688 förskriver sig en bröllopsdikt till Georg Browallius — Jngrjd Nilszdotter i Uppsala.[1] Författaren kallar sig »Ands Andsunå».[2] Hans språk är tvivelsutan Älvdalsmål.[3] Såsom Levander påpekat (a.st.) kan man med avseende på innehållet spåra beroende av Sam. Elfvings tjugo år äldre dikt.

En avgjord skillnad mellan Elfving och Ands A. röjer sig dock enligt min mening däri, att den senare konsekvent tillämpar den för Älvdalsmålet karakteristiska kasusrektionen vid vissa prepositioner. Han skriver sålunda dativ efter *ad* 'åt' i uttrycket *ad himblim* 'till himlen' (ehuru riktning!).[4] Elfving däremot skriver *aad brulloåps Ioågdeä*[5] (ack.) 'till bröllopsfesten, eg. -helgen', vilket är fel, som redan Levander påpekat,[6] för *Ioågd'n* (dat.). Dock har Elfving korrekt dativ efter prep. *åv* i uttrycket *oåf|Miklum Skyld-kallum og oådrum sioåeändum|heäfligum fuokum*[7] 'av många släktingar och andra seende hederliga människor'. Jämför härmed Ands A., som likaledes har dativ efter denna preposition i uttrycket *åf ållum mei'm huje* 'av hela min håg (?)'. Ands A:s *giäfwå dier* 'giva dem' på rad 5 kan vara tryckfel för *giäfwå diem* (el. *diöm*) och behöver därför ej tyda på att förf. ägt bristande förtrogenhet med Älvdalsmål; jämför på rad 1 korrekt *giäfwå hwerådrum* 'giva varandra'.

Kännetecken på Älvdalsmål i dikten är slutligen ett par glosor: *grioned* för 'spannmål'[8] (jfr isl. *grjón*) samt presens *jöpär* (2 gg.) för 'ropar'[9] med älvdalsk diftongering av långt *ö* (till fsv. *ōpa* 'ropa', isl. *ópa*).

Nästa Älvdalspoem kommer först ett stycke in på följande år-

[1] Se Hesselman Br.d., s. 31.

[2] Skall vara *Andsunä*, se Levander i Skansvakten 1935, s. 28. Jfr Hesselman Br.d., s. 534 (10).

[3] Se äv. A. Noreen Inl. t. dalm., s. 11, Vårt spr. 1, s. 173 och i Öfre Dalarna förr o. nu, s. 406.

[4] Se LÄlvd., s. 124 § 213.

[5] Hesselman Br.d., s. 1.

[6] I Dal. Hemb.bok 1935, s. 14.

[7] Hesselman Br.d., s. 1:6. — Dock fel *oåf heäd* (a.st., r. 15) för *oåf diö* 'av det'. Jfr Levander a.a., s. 14. Texten är emellertid svårtolkad här.

[8] Se DalmOrdb. under ^{II}*gryn*.

[9] Ej som Levander 'hjälper', vilket skulle skrivits *jåper*; se i Skansvakten 1935, s. 28.

hundrade eller år 1715. Det är en bröllopsdikt, kallad 'Gilliare-Snack', som på dalvisans rytm författats av Jacob (Danielsson) Suedelius[1] och tillägnats mag. Jac. Öhrling och Elisabet Suedelia.[2] Av samme författare är ännu en dikt på Älvdalsmål, en gratulation till G. A. Barchæus disputation 'De Fortitudine Mulierum' (Ups. 1716).[3] En egenhet hos J. Danielsson (Svedelius), är att han ej som föreg. författare konsekvent betecknar diftongen *ie* av gammalt *ē* utan skriver t.ex. 3 pers. pron. nom. plur. *der* 'de', *redeli* 'redligt', *hema* 'hemma', *döm* (i st.f. *diöm* <*diem*) 'dem', men *biskied*[4] 'besked', *jen*, *jett* ob. art. 'en, ett'. Han har konsekvent *ö* i fall, där man väntat *iö* för gammalt långt *ö*, t.ex. i *öped* 'ropade', *söks* 'tycks' (jfr fsv. *sökia* v.).

Inkonsekvens i beteckningen av diftongerna finner man också i en lyckönskningsdikt från 1730, författad av den älvdalske prästsonen Reinhold Ersson Näsman och tillägnad Olof Siljeström Larssons dissertation 'De lacu Siljan'.[5] I denna finner man sådana former som *der* 'de', *skrefwer* 'skriver' (jfr nutida Älvd. *skrìe̯va* 'skriva'), men *Lieksand* 'Leksand' och *jen* ob. art. 'en' (Älvd. *lìe̯ksąnd*, *ɨe̯n*).[6]

2. Orsa- och Moradikter från 1600-talet

På Orsa- och Moramål äga vi från 1600-talet tre poetiska texter.

Från år 1676 härstammar en brudskrift på Orsamål av prästsonen Andreas Floræus, född och uppvuxen i Orsa, »stud., sedan gårdsfogde».[7] Språket har vad ljudskicket beträffar uppenbar Orsaprägel.

---

[1] A. Noreen Inl. t. dalm., s. 11, och Vårt spr. 1. s. 174.

[2] Hesselman Br.d., s. 96; jfr s. 553 och s. 537. — Enstaka strofer av denna vackra dikt ihågkommas ännu av gammalt folk i Älvdalen. Jfr Levander Fyra sånger från Älfdalen, i Fataburen 1908, s. 125 ff.; Levander (-Björklund) Älvd.arb.-liv 1953, s. 411 f., med litt.

[3] Hesselman a.a. nr 31, s. 101.

[4] Vok. *i* (frfr *e*) kan dock här äv. ange att föreg. *k* är förmjukat.

[5] Hesselman Br.d., s. 197. Jfr A. Noreen Inl. t. dalm., s. 11, Vårt spr. 1, s. 174, och i Öfre Dalarna förr o. nu, s. 406.

[6] Jfr dock språkprov fr. Älvd. från år 1733 nedan, s. 43 o. not 1. Se f.ö. s. 55 ff. (om diftongeringen).

[7] Muncktell 2, s. 304 f. Fadern, kyrkoherde i Orsa fr. år 1629 (död 1668), kom från Floda sn. Dikten är tryckt hos Hesselman Br.d., s. 12.

Här behöver endast påpekas 1) *ia*, motsvarande *iä* i andra dalmål,[1] jfr t.ex. *Iallam* '(på) hjällen', *iahr* 'här', *gia* 'ge', *giastbuod* 'gästabud', *giard* 'gjorde'; 2) *vå*, *vo* < äldre *ŭ* (*ŏ*),[2] i t.ex. ordet *voos*[3] 'oss', jämför i nutida Orsamål *wöss*; 3) *e* < *ö* på grund av delabialisering[4] i ordet *Ieep* (< *öp-*) 'ropar'. Pres. av verbet *göra* skrives *gieer*; jfr modernt Orsamål *dźer*.[5] Dikten innehåller f.ö. tidiga exempel på övergången långt $\bar{\imath} > ai$ och långt $\bar{u} > au$.[6]

Från 1679 härrör en bröllopsdikt till Gustaf Tollet och Maria Nohrmoræa i Vika socken. Av diktens 14 strofer på dalvisans rytm äro 7 på dialekt (Moramål). Förf. anser dikten vara »så hastigt sammanskrifwin at iagh näppli dierffs *S*ielf *N*ämna *M*igh». I de tre sista ordens versaler har han emellertid meddelat sin signatur, som bör tolkas Samuel Nohrmoræus.[7]

Dialekten (i stroferna 4, 5, 8–10, 13, 14) företer en rad avancerade ljudutvecklingar, som också förekomma i nutida Älvdalsmål, såsom *au* < *ū* i *faute* 'fogde', *hause* 'i huset', *braudi* 'bruden'; *ai* < $\bar{\imath}$ i *slaik* 'slik', *raik* 'rik'; *iö* < $\bar{o}$ i *siökz* 'tyckes', *ie* < $\bar{e}$ i *lieda* 'leda, elaka', *hiel* 'hela', *rieda* 'tillreda'.[8] Dessa former existera alltjämt i nordvästligt Moramål, närmare bestämt i byn Bonäs. Märkas bör emellertid, att dift. *ai* < $\bar{\imath}$ förekommer inom ett större område, omfattande även byarna Östnor och Öna på älvens norra strand.[9] I dikten före-

[1] J. Boëthius Orsamålet, s. 30, 89. Jfr äv. Joh. Eenbergh Kort Proof ... vers 21: Älvd. Mora *-skiårås* men Orsa *-skiårås* (med *iå* < tilljämnat *ia*) 'skäras'.

[2] Jfr Levander D 1, s. 157, 170. Äv. *vå* i Moramål, se s. 36 och 50. Se diftongtab. nedan, s. 74 ff., noterna 30 och 31.

[3] Vok. *oo* = *å*; jfr *toogoo*, nutida Orsa *togo* 'tagas, träta'. Noreen Ordl., s. 191.

[4] Jfr Levander D 1, s. 202.

[5] Jfr Levander D 1, s. 126; Noreen Ordl., s. 73.

[6] Jfr om diftongeringen, s. 66 f.

[7] Se Hesselman Br.d., s. 18 ff. samt s. 552. Normoræus var son till kyrkoherden i Mora Andreas Nohrmoræus (död 1676). Dennes fader var Kråk Eric Andersson, bonde i byn Noret. Samuel N. utnämndes till slottspredikant på Strömsholm 1690, dog 1694. Jfr Noreen Inl. t. dalm., s. 11, och Muncktell 2, s. 334 f.

[8] Se Levander D 1, s. 180 ff., 150 ff., 202, 207 ff. Se f.ö. kap. Diftongerna nedan, s. 55 ff.

[9] Se Levander D 1, s. 150 ff. Av dift. *ai* < $\bar{\imath}$ förekommer i Sam. Normoræus språk tidigare belägg än i Älvdalsmålet. Även Orsamålet visar tidiga exempel på denna diftong (se ovan, s. 35). Jfr äv. dift. *ai* < $\bar{\imath}$ i ordl. fr. Mora 1755 nedan, s. 50 o. i gramm. notiser fr. bl.a. Mora (Ihre 100:10) nedan, s. 53 f.

kommer även formen *diöras* (< *dieras*) 'deras', vilken i nutida dalmål endast anträffas i Våmhus och Bonäs,[1] sporadiskt dock även i västligt Älvdalsmål.[2] I nutida Moramål uttalas ordet *dō̄ras*.[3]

Överensstämmelse med nutida Moramål visar formen *hwos* ~ *hwoss* 'oss', nutida Moramål *wåss* ~ *våss* (jfr Älvdalen *ŭäss*, Orsa *wöss*).[4] Det förefaller tydligt, att förf. med beteckningen *hwo-* avser den i nutida Moramål i uddljud stigande diftongen *vå*. Med beteckningen *oo* ~ *uo* avser han andra ljud; dels nutida *o̯* < äldre *ō*[5] i t.ex. orden *bruokie* 'byxorna', *-fuokie* 'folket' och *huop* 'hop', dels nutida *o* < äldre *au* (*o̯u*)[6] i orden *loos* 'lös; utan' och *duod* 'död', dels nutida *o̯* ~ *o* < äldre *ă* och *ā*[7] i orden *skuollan* 'skallen, huvudet' och *duoss* 'då, när'.[8] I skrivningarna *hwo-* för *vå-* < äldre *ŭ* (*ŏ*) vill jag se ett betydelsefullt indicium för Moramål i Normoræus dikt.

Moramål är också *hassklädh* 'halskläde', belagt i nutida Mora- och Våmhusmål, men ej i Älvdalsmålet.[9] I den nutida dialekten i Mora heter 'hals' *al̥ʂ* ~ *al̥s*, men i Älvdalen och Våmhus *o̯s*.[10] Dock förekommer skrivningen *håsen* 'halsen' i Normoræus dikt strof 8, rimmande med *åhsen* 'åsen', vilket i någon mån minskar bevisvärdet av ordet *hassklädh*.

I dikten förekomma även de ålderdomliga *ahl* 'skall' (3 gg.), *ulum* '(vi) skola' (1 g.) samt *ulie* '(de) skola' (1 g.). I modern tid brukas verbet *ula* endast i Älvdalen, men i äldre tid har det funnits även

---

[1] *Dȳöras*, se Levander D 2, s. 215, resp. 1, s. 315.

[2] Övr. Älvdalen har formen *dīeras*, se Levander a.st. Jfr äv. Sam. Elfving 1668 *dieros* (*-os* fel för *-as*). Hesselman Br.d., s. 2:14.

[3] I byarna Vika o. Färnäs. Se Levander a.st. Jfr äv. ordl. fr. Mora 1755 nedan, s. 50: *jettdör* 'ettdera'.

[4] Levander D 1, s. 170. Jfr samma ljudövergång i Orsamålet hos Orsakarlen A. Floræus ovan, s. 35, i Mora- o. Orsamålet hos Joh. Eenbergh 1693 nedan, s. 41 not 5 och i Moramålet i ordl. 1755 och 1768 nedan, s. 50 o. 51.

[5] Levander D 1, s. 153 f.

[6] Levander D 1, s. 204 och s. 312, not 5.

[7] Levander D 1, s. 96 (mom. 7) och 110.

[8] Den för Älvdalsmålet karakteristiska fallande diftongen *ɯe̯* eller *ɯæ̯* kan i varje fall icke utläsas av Normoræus skrivningar. Jfr J. L. S:s skrivningar i Älvdalsmålet nedan, s. 63 f.

[9] Den älvd. motsvarigheten är *ȩ̀kl̥ȧ̯ð* Evertsberg *ȧ̀r̥mkl̥ȧ̯ð* Åsen m. fl. 'huvudduk' DalmOrdb.

[10] Jfr i Orsa *o̯ls*. Se Noreen Ordl., s. 74 f.

i Orsa och Mora. And. Floræus ovan nämnda dikt på Orsamål från 1676 har *aal* (2 gg.)[1] 'skall', och Eenbergh uppger 1693 *ahl* som Moramål.[2] Men från nutida Mora- och Orsamål är endast *ska* känt.[3]

Ett särskilt problem är, hur förf. Sam. Normoræus, som närmast härstammar från östra Mora (farfadern var ju bonde i Noret, se ovan s. 35, not 7) fått de kunskaper om målet i nordvästra Mora, som röja sig i dikten. Lösningen bör sökas däri, att han växt upp i kyrkoherdebostället, beläget på västra sidan om vattnet Noret mellan Orsasjön och Siljan. I denna del av Mora torde särskilt diftongen *äi* (<*ī*) redan omkring 1600-talets mitt ha utvecklats till *ai*, en utveckling, som synes ske samtidigt eller något tidigare i Orsa[4] men som först betydligt senare inträffar i Älvdalen. Det är framförallt diftongen *ai*, som karakteriserar språket i Normoræus första poem 1679.

Problemet med Sam. Normoræus språk blir besvärligt, när man i hans andra och sista, blott elva år senare (1690) skrivna bröllopsdikt till Carl Piper och Christina Törne,[5] möter ett språk, vars ljudskick bättre överensstämmer med östligt (och äv. modernare sydligt) Moramål med sådana kännetecken som *ī* > *äi* i *släik* 'slik', *häipä* 'hipe, dåre', *skäinende* 'skinande', *bäider* 'bidar, väntar' etc.,[6] monoftong i *gofwi* dat. 'golvet', *fok* 'folk',[7] *for* pret. av 'fara'[8] samt *ū* > *åu* i *Bråud* (3 gg.) 'brud' samt *åut* 'ut'.[9] Dock förekommer i denna dikt nom. plur. *djär*[10] (2 gg.) 'de', vilket kan jämställas med *dier*,[11] som är västligt (5 gg. i dikten 1679). Anmärkningsvärd är också formen

---

[1] Se Hesselman Br.d., s. 12: 18, 20.

[2] Om Eenberghs prosatext, se nedan, s. 40 f.

[3] Levander D 2, s. 241.

[4] Jfr om And. Floræus ovan, s. 35.

[5] Jfr Noreen Inl. t. dalm., s. 11 o. Vårt spr. 1, s. 173. Texten hos Hesselman Br.d., s. 34 (om förf., se s. 552).

[6] Se Levander D 1, s. 150.

[7] Jfr Levander D 1, s. 164.

[8] Se Levander D 1, s. 153.

[9] Såsom i Sollerömålet, se Levander D 1, s. 181; jfr äv. i Älvdalsmålet hos Prytz ovan, s. 14.

[10] Jfr äv. i Moramålet *diär* ~ *där* (och *däm*) i nom.plur. 'de' hos Joh. Eenbergh Kort Proof ... 1693, stroferna 3, 4, 6, 16, 19.

[11] Jfr det älvdalska *diere* (< äldre *þēre*) dem. pron. fem. sg. dat. 'den' hos Prytz.

trjär fem. plur. 'tre (3)', en form som kan vara pålitlig, även om den numera endast är känd från Älvdalen.[1] Nutida Moramål har *trī*.

De starka skiftningarna mellan Sam. Normoræus första och andra dikt kunna förklaras på flera sätt. Författaren kan ha fått sin kunskap om Moramål genom sagesmän från skilda delar av Mora, eller också kan han ha övertagit former och uttryck från tidigare publicerade bröllopsdikter. Båda alternativen äro möjliga. Därest det förra alternativet skulle vara det riktiga, minskas ej nämnvärt språkets värde som vittne om ljudsituationen i Moramålet under 1600-talets andra hälft. Skulle däremot det senare alternativet föreligga[2] och alltså Normoræus båda dikter mer eller mindre utskrivits efter mönster av andra dalmålsdikter, då vore deras värde som språkliga dokument starkt reducerat.[3]

Emellertid måste man observera, att Samuel Normoræus dikter, trots en av ämnet och tidsstilen given begränsning av uttrycksfriheten, dock visa upp ett relativt ordrikt språk och självständiga tankegångar. Man bör vidare lägga märke till att diftongen *ai* för äldre *ī* står påfallande konsekvent och långt tidigare[4] och konsekventare än i dikterna från Älvdalen. I den älvdalska bröllopsdikten från 1678 förekommer *ai* i *slaik* men *ei* i *heipas*.[5] Skrivningen *ai* kan vara (tryck)fel. Detsamma torde gälla *en* gång *haipe* i den älvdalska texten av Joh. Eenbergh 1693, som f.ö. har *äi* ~ *ei* < äldre *ī*.[6] Och detta gäller även J. Svedelius lyckönskningsdikt från 1716,[7] som har *en* gång *laikwäl* 'likväl', under det att i fem andra ord står *äi* för äldre *ī*. Ännu så sent som 1730 synes av Reinhold Näsmans gratulation att döma det moderna stadiet *ai* ej ha fullt uppnåtts i Älvdalsmålet (se nedan ang. diftongeringen av långt *ī*, s. 60 f.). Någon text

[1] Levander D 2, s. 208.

[2] Jfr Levanders ovan refererade uppfattning, att »Ands Andsunås» poem av år 1688 på grund av sin i fråga om ordalydelsen nära anslutning till Elfvings dikt 1668 »närmast kan betecknas som ett plagiat». (Skansvakten 1935, s. 28.)

[3] Jfr att grammatikern Joh. Eenbergh ägde kännedom om dylika bröllops- och gratulationsdikter på dalmål; se Kort Berättelse ... (1702), Palmsköld 290 (UUB), s. 166.

[4] Se ovan, s. 35 samt s. 37.

[5] Se ovan, s. 32. Jfr Torp *hipa* v.

[6] Se nedan, s. 41.

[7] Nämnd ovan, s. 34.

från Älvdalen kan således Normoræus knappast ha haft som förebild.

Diftongen *ai* kan icke heller anses övertagen från Orsamålet eller från någon tidigare dikt på Orsamål. Normoræus text saknar nämligen helt övriga för språket i Orsa karakteristiska kännetecken (t.ex. *ia* för *iä* eller delabialisering av *õ* > *e*, *y* > *i*).[1]

Av dessa skäl synes mig den enda möjliga förklaringen vara, att diftongen *ai* omkr. 1670 förekommit i någon del av Mora, med vilken Normoræus tidigare kommit i beröring. Med hänsyn till fördelningen av *ai* och *äi* i den nutida dialekten bör det ha varit i den (nord)västliga delen av socknen, som diftongen *ai* tidigt börjat framträda.[2]

Att diftongen skrives *äi* i Normoræus elva år senare (1690) utgivna dikt, kan ha flera förklaringar. Det kan bero på att han, efter att en tid ha varit pastor i Björksta, blivit slottspredikant på Strömsholm och brutit kontakten med sin tidigare dialektmiljö. Han kan därjämte efter faderns död ha kommit att närmare anknyta till och lära känna Moramålet i farfaderns bygd och gård i byn Noret[3] i östra Mora, där man till nutid bevarat diftongen *äi*.[4]

Märklig är också förekomsten av diftongen *åu*, motsvarande äldre *ū*, som i Normoræus tidigare text skrivits *au* (se ovan, s. 35). Om diftongen *åu* förekommit i östra Mora[5] framgår ej av det levande uttalet. I modern tid motsvaras äldre *ū* av *oi̯*- eller *oi̯*-diftonger, dvs. samma diftonger, som svara mot gammalt *ȳ*.[6]

---

[1] Jfr Floræus tre år tidigare Orsadikt ovan, s. 35.

[2] Se nedan ang. diftongeringen av långt *ī*, s. 60 ff. Jfr ordlistor från Mora 1755 och 1768 nedan, s. 49 resp. 51.

[3] Jfr ovan, s. 35 not 7.

[4] Se Levander D 1, s. 150. — Från denna del av Mora har diftongen *äi* överförts till Ore. Jfr J. Boëthius Oremålets ställning, Sv. lm. 1907, h. 1, s. 65 ff.

[5] Om *åu* i nutida Sollerömål, se Levander D 1, s. 181.

[6] Ett dylikt samgående i diftongeringen, vilket torde ha skett i Mora i relativt sen tid, har icke förekommit i Älvdalsmålet, som i stort sett väl upphåller skillnad mellan diftonger av de äldre långa vokalerna *ī*, *ū* och *ȳ*. Jfr nedan kap. III, s. 55 ff. Se Levander D 1, s. 181, och jfr tablå hos Noreen Ordl., s. 6.

B. Prosatexter

1. Älvdals-, Mora- och Orsamål 1693 i Johan Eenberghs översättning av Lukas ev. 2: 1–21

Några år före sekelskiftet 1700 har grammatikern Johan Eenbergh lämnat ett värdefullt material av dalmålsprosa, utgörande ett försök till översättning av Lukas evangelium (kap. 2, verserna 1–21) till de tre dialekterna Älvdals-, Mora- och Orsamål. Arbetet, som kallas »Kort Proof af Dahlske Språketz, uti sine tre dialecter», har daterats 1693.[1] Nio år senare har det kompletterats med beskrivningen »Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper, Dialecter, Alphabeth etc.» (1702).[2]

I det sistnämnda arbetets inledning meddelar förf., att han är född i Orsa, men att han i fem år gått i skola i Mora.[3] Idéen att översätta ett stycke av bibeln till de tre dalmålen påstår han a.st. ha väckts en gång, när Karl XI besökte biblioteket i Uppsala och under ett kort samtal visade intresse för det ålderdomliga dalmålet och dess märkliga överensstämmelse med t.ex. isländskan och gotiskan.[4] Såsom medhjälpare under översättningsarbetet har Eenbergh använt sig av personer från de tre socknarna,[5] vilka i olika ärenden (försäljningsfärder o.dyl.) kommit till Uppsala och därvid besökt honom på biblioteket.

Ljudåtergivningen i Eenberghs översättningsprov är icke fullt konsekvent, men förf. har uppenbarligen noggrant studerat avvikelserna mellan de tre sockenmålen och lagt sig vinn om att finna beteckningar för dem. Särskilt synes han ha intresserat sig för vissa vokalljud såsom *o*- och *å*-ljuden, som han relativt utförligt beskriver i Kort

[1] Handskr. i två exemplar; det ena i Westinska saml. 70 i UUB, det andra i KB. Jfr Noreen Inl. t. dalm., s. 17 f. och Vårt spr. 1, s. 174.

[2] Handskr. dels i Palmsköldska saml. 290, s. 157–215, dels i Nordinska saml. 635, 4 i UUB. Se f.ö. Noreen a.a.

[3] Som skolpojke fick han vara med och sjunga dalvisan om Kung Gustaf och dalkarlarna för Karl XI under dennes besök i Mora (se a.st.). — Eenbergh har även senare »en tijd, såssom en vicarius Mohræ Schole förestådt». (Jfr inl. till Kort Proof, s. 3 b.) Jfr f.ö. Levander D 1, s. 30, samt J. Boëthius Orsamålet. I Orsa sns hist. 3 (under tryckning).

[4] Jfr äv. inl. till Kort Proof, s. 2 a. — Eenbergh var bibliotekarie vid Univ.-biblioteket.

[5] Jfr inl. till Kort Proof, s. 1 b.

Berättelse (Palmsk. 290, s. 192 f.). Hans iakttagelser äro av vikt, eftersom de härröra från en övergångsperiod av dalmålets utveckling.

I fråga om Älvdalsmålet hos Eenbergh vill jag här påpeka det konsekventa bruket av *diö* som dem. pron. neutr. sing. dat. 'det' och som konjunktion 'ty',[1] diftongerna *ie*[2] < *ē*, *äi* (*ei*)[3] < *ī* (liksom i Moramålet, men *ai* (!) i Orsamålet[4]), *uo* < långt *ō*[5] (motsv. Mora, Orsa *o*)[6] samt slutligen *ou* (= *åu*) < *ū* (liksom i Moramålet, men *au* i Orsamålet).[7]

Eenbergh är den förste, som betecknat diftong i Älvdalsmålet av *e* (*ä*) frfr *ng*-ljud: Älvdalsmål är sålunda enligt honom *äinglär* etc., motsvarande nutida *ą̀ɪ̯ŋglar* 'änglar', Moramål och Orsamål däremot *änglär* (så också i den nutida dial.).[8] Intressant är att ordet *fägnad* enligt Eenbergh har diftong i Mora och Orsa: *fäignad* Mora, *fainad* Orsa 'glädje'. Sannolikt har diftongen inkommit från adj. *fägen* (jfr mod. Moramål *faɟɪn* (Gopshus), *faɟen* (Östnor), mod. Orsamål *fɑɪn* fägen, glad').[9] Tyvärr saknas belägg på ordet *fägnad* hos Eenbergh från Älvdalen.[10]

Till sist bör här påpekas, att Eenbergh som Moramål uppger *ahl* 'skall' och *uld*(*e*) (~ *skuldä*) 'skulle'.[11] Nutida Moramål har endast *skā*, *skulldä*.[12] Att verbet *al* tidigare varit brukligt även i Orsamålet har redan ovan (s. 37) visats. Men Eenbergh har från Orsa endast *skahl*, *skuld* (~ *skull*) 'skall; skulle'.

---

[1] Se nedan ordstudier, *diö*, s. 128 ff.

[2] Jfr ett exempel med *e*: *eto* 'krubba (äta)', motsv. *ɪ̀ɛ̯to* ack. DalmOrdb. Se äv. Noreen Ordl., s. 222 under *äta* f.

[3] Dock ett undantag i Älvdalsmålet (vers 18): (de) *uartä ad haipe* '(de) blevo häpna el. förskräckta'; jfr Prytz *heyppot* 'dum', modernt Älvdalsmål *àipug* adj. Ang. nutida Orsam., se J. Boëthius (1918), s. 110 not 8.

[4] Jfr And. Floræus Orsamål 1676 ovan, s. 35: *saina* 'sin' fem., *taiman* 'timmen'.

[5] Sannol. skrivfel i Älvd. *ordum* plur.dat. 'ord'; jfr Mora *wordi*, Orsa *uårdi* (med *å*! motsv. nutida dial. *ọɛ̯rd*, Noreen Ordl., s. 141).

[6] Jfr exv. Älvd. *fuokiäd* men Mora, Orsa *fokied*.

[7] Jfr And. Floræus *Braudenes* 'brudens'. Se f.ö. nedan, s. 66 ff.

[8] Se Levander D 1, s. 123.

[9] Se Noreen Ordl., s. 56 f. Jfr äv. nedan diftongtab., s. 76, not 17.

[10] Jfr f.ö. Levander D 1, s. 119, 123 o. D 2, s. 24. Se äv. nedan, s. 57 f.

[11] Jfr äv. i Mora i Normoræus första dikt 1679 ovan, s. 36 f.

[12] Se Levander D 2, s. 241.

2. Älvdals-, Mora- och Orsamål 1733 i språkprov av Reinhold Näsman

I sin akademiska dissertation Historiola lingvæ dalecarlicæ 1733 har Reinhold E. Näsman, bland några avtryck av dikter på dalmål av äldre författare (nämnda ovan), meddelat en del egna språkprov från Älvdalen, Mora och Orsa. Dessa språkprov äro enligt Noreen (Inl. t. dalm., s. 12) »nästan utan alt värde, enär de tydligtvis ofta oriktigt återgifva såväl målets former som dess allmänna skaplynne, såsom man kunde vänta redan på grund af den omständigheten, att de utgöra försök till öfversättning af stycken ur bibeln samt Herrauðs ock Boses saga».

Emellertid har Näsman på några av de sista sidorna i sin grammatik (68–72) publicerat tre dialoger på dalmål: en på Älvdalsmål (s. 68 ff.), en annan på Moramål (s. 70 f.) samt en tredje på Orsamål (s. 71 f.),[1] samtliga med översättning. Även om i dessa dialoger ett och annat misstag framträder, varav dock somligt kan vara tryckfel, synes språket mera tillförlitligt än vad Noreen ansett om språket i Näsmans övriga produktion. Detta gäller kanske i högre grad dialogen från Älvdalen än någon av de båda andra dialogerna, vilket har sin naturliga förklaring i det förhållandet, att förf. härstammade från Älvdalen, där hans fader var pastor.[2] Den älvdalska dialogen, som behandlar »Um ur dær fåråd ad Blæstær», dvs. »Om huru the fara åstad til att blåsa sitt jern», har f. ö. på nytt utgivits av Lundell[3] i samverkan med Levander, som till Näsmans stycke fogat en transkription med landsmålsalfabet efter språkskicket 1935. I sin transkription har Levander endast funnit anledning att göra få och obetydliga »detaljförändringar»[4] av Näsmans språk. Levander synes anse, att Näsmans Älvdalsdialog avgjort äger värde som vittnesbörd om språktillståndet i (en viss del av) Älvdalen vid tiden omkr.

[1] Dessa sidor nämnas ej av Noreen a.st., vilket kan tyda på att han ej observerat texterna (?).

[2] Se Noreen a.st. Jfr Solders, s. 23 f.

[3] I Skand. folkmål i språkprov (1936), s. T 117 f.

[4] Jfr Lundell a.st. (under rubriken).

1730. Förf. återger dock icke konsekvent de fallande dift. *ie* < *ē* och *iö* < *ō* i Älvdalsmålet; vanligen skriver han *e* för *ie* och *ö* för *iö*.[1]

Även de båda andra dialogerna äga emellertid enligt min mening ett visst värde som vittnesbörd om 1730-talets Mora- och Orsamål. Förf. har uppenbarligen lagt sig vinn om att återge skiftningar mellan sockenmålen med avseende på ordförråd och ljudskick. Ett belysande exempel är följande, hämtat ur dialogen på Orsamål, vari två män tala om slipstenar (a.a., s. 72):[2]

— Uar [ar][3] issn *ja* steen uæri?

— *Ait* i Sifis grovo, *mæld* æd æ[4] int nå bra slag i issum, æd ir så fast å *ojamt*, å see så barkut, å uil intet hålda doon, uast *litå*[5] æld hakkår, ig blæter å dænger min *skeen åmmårin*,[6] så æd ir *askli*.

Detta har Näsman översatt så:

— Hwar har denna steen warit?

— J Sifwis grufwa, men det är intet bra slag i denna, det är så hårdt och ojämt, och seen så knaglut, och will intet hålla redskapen, hwarken kihlar eller hackor, jag bultar och slår med hammaren, så det är förskräckeligit.

Utmärkande för Orsamålet äro i texten dels *ja* för *jä* i övriga dalmål,[7] dels diftongen *ai* av äldre *ū*.[8]

Med avseende på ordförrådet vill jag framhålla, att ordet *mæld* brukas på ett med nutida Orsamål överensstämmande sätt som adversativ konjunktion 'men'.[9] Att *mäld* 'men' är genuint Orsamål bekräftas av Eenberghs språkprov 1693 (Lukas, vers 19): Orsa *mäld* 'men'.[10]

[1] Jfr dock a.a., s. 59 f. *hiema* adv. 'hemma', *riesa* v. 'resa, färdas' och *riedu* 'redo' samt s. 60 f. *budfiörå* v. (*å* fel för *a*) 'bege sig till fäbodarna; eg. bodföra' och *stiöt* adj.n. (jfr Torp *stød* adj.) 'stadigt'. Jfr äv. ovan, s. 34 och kap. III Diftongerna nedan, s. 58 ff. o. 68 ff. samt diftongtab. nedan, s. 74 ff.

[2] Särsk. karakteristiska kännetecken på Orsamål ha kursiverats här.

[3] Bortfallet i Näsmans text, men tillagt av mig.

[4] Fel för *ir*, jfr det följande.

[5] Tryckfel för *titå*, ob. ack. plur. av *titi*, kortstav. sv. mask.

[6] Änd.-*n* sannol. tryckfel för *-m* (prep. *min* styr dativ).

[7] Jfr Levander D 1, s. 125 ff.

[8] Levander D 1, s. 181.

[9] I Näsmans Orsadialog finnas fyra belägg av *mæld* 'men'. Noreen Ordl., s. 124 f. har endast ordet från Orsa. *Meld* 'men' är dock känt från nutida Våmhusmål. Se DalmOrdb. *mer-heller*; om *mæld*, bet. 'mot vad', Älvd., se s. 111.

[10] Jfr däremot Eenberghs text för Mora: *dätt* och Älvdalen: *dätte*. Även i

I nutida Mora- och Älvdalsmål är däremot denna användning okänd av ordet *meld* (*mield* ~ *mįereld* etc.), som i dessa mål i stället betyder 'mer än'.[1]

Att *mäld* i betydelsen 'men' dock kan ha förekommit i någon del av Mora betygas av språket i Normoræus dikter 1679 *meld* (1 g.) och 1690 *mäld* (2 gg.).[2] Denna förekomst i Normoræus Moramål kan ha olika förklaringar,[3] men den torde icke vara någon avgörande invändning mot att konj. *mæld* 'men' är tecken på Orsamål i Näsmans betydligt yngre text.

Egendomligt förefaller dock *mæld* 'men' (2 gg.) i Älvdalsdialogens andra och sjunde replik.[4] Då ett dylikt *mæld* helt saknas i alla övriga älvdalska dokument samt i den nutida dialekten, har man skäl att misstro den Näsmanska uppgiften. Näsmans *mæld* har av Levander transkriberats till *męn*.[5]

Som tecken på Orsamål bör även kunna ses adverbet *askli* 'förskräckligt' (jfr Söderwall *haskelika*),[6] vilket i nutida dalmål förekommer i Orsa, öster och söder därom i Ore, Rättvik och Leksand samt sporadiskt i Mora. Däremot saknas det i Älvdalen och Våmhus, där i stället *räskli*(*g*) o.dyl. förekommer.

Otvetydig Orsaprägel ha de båda i slipstenshackningen kända redskapen *titi* 'järnkil med vidjeskaft' och *stjenåmmår* 'hammare av släggtyp'. Jämför beskrivning hos Levander, Övre Dalarnes bondekultur 2, s. 14 (med illustrationer).

Näsmans Moramål brukas *dætt* 'men' (i fjärde repliken). A.a., s. 70 f. Ang. *dätt* etc. 'men' hos Prytz, se nedan, s. 109 ff.

[1] Se DalmOrdb. *mer-heller* och jfr Levander D 1, s. 320 not 19, ang. Venjan. — Konj. 'men' heter i dessa mål *men*; jfr Noreen a.st.

[2] Innebörden av det andra *mäld*, i strof 6, är dock osäker. I dikten förekommer emellertid även *dätt* 'men' (1 g.). Se Hesselman Br.d. s. 19:9 och 34:5, 16 o. 30.

[3] Nordvästligt Moramål, som karakteriserar Normoræus första dikt 1679 (se ovan s. 28), kan (genom kontakt norrut med Bonäs-Våmhus?) ha haft ordet *mäld* 'men'. Från sin första dikt kan förf. ha överfört ordet till sin andra dikt 1690. I denna dikt använder han dock äv. det genuinare *dätt* 'men'. Se föreg. not.

[4] Se Näsman a.a., s. 68 f.

[5] Jfr Lundell Skand. folkmål, s. T 118.

[6] Se DalmOrdb.

Särskilt anmärkningsvärt är ett i Näsmans text förekommande belägg av konjunktionen *uast*[1] 'varken', vilket utan tvivel hör samman med det egendomliga *huarskie* i Prytz' komedi. Detta har i nutida Ovansiljansmål ersatts av *varken*. (Se härom nedan, s. 114 ff.)

C. Ordsamlingar

1. Älvdalsordlistor fr. o. m. 1600-talets slut t. o. m. 1768

I ett samlingsband med nummer 290 i Palmsköldska samlingen i UUB ingår en ordlista på två sidor folio, betitlad Sylloge vocum qvarundam Dalecarlicarum. Den saknar författarnamn, ortsuppgift och datum. Noreen anser, att den utan tvivel förskriver sig från 1700-talet, men yttrar sig f. ö. ej om språkets härstamning.[2]

Somliga av listans ord tyda emellertid på sammanhang med Älvdalen. Närmast med nutida Älvdalsmål överensstämma exempelvis *kroisäd* 'stygg bild', motsvarande nutida *krò̜ʏsa* n. (Åsen)[3] 'ansikte', *kropp* 'krokot', nutida *krɔ̜p* (Åsen)[4] 'krokig', *roifwä* 'näfwerskäppa', nutida *rò̜ʏvä*[5] (Åsen, Dysberg) '(skydds)korg av näver o.d.',[6] *tiäf* 'smak', nutida *-tɨ̜́v*, belagt som senare sammansättningsled och endast i byn Näset,[7] samt *åsken* 'spotsk', nutida *åstjin* (endast i Näset) 'tvär, förargad'.[8]

---

[1] En motsvarighet härtill förekommer i ordlista fr. Mora 1755, se nedan, s. 51.

[2] Se Inl. t. dalm., s. 18. — Avskrift av G. Eneström ingår i Västm.-Dala landsm. fören. saml., ULMA 90:27, s. 35 f.

[3] Jfr Noreen Ordl., s. 102, under *kryse*. Okänt i övr. Ovansiljansmål, se DalmOrdb. Se även Chr. Borgs Älvdalsordlista 1768 (nedan), s. 27: *Kroisä* 'ansikte'.

[4] Med und. av Våmhus *kråpp-* i ssg. är ordet okänt i övr. Ovansiljansmål, se DalmOrdb. Rietz 354 a har *krópp* endast från »Elfd.».

[5] I Näsman Voc. Dal. 1741 *röif*, osäkert.

[6] Ordet är okänt i Bonäs och övr. Ovansiljan; se DalmOrdb. — Jfr Noreen Ordl., s. 150. — Om *kittel-ryve* (Älvd.) se Levander Övre Dal. bondekultur 3, s. 443.

[7] F.ö. okänt i Ovansiljan. — Jfr verbet *tɨ̜̆ʏ̆o* Älvd. (Åsen) 'smaka; lukta' el. 'vattnas i munnen'; befunnet okänt i Mora (Oxberg), se DalmOrdb. *tjäva* v. Om detta verbs vokalisation och isl. *þefa*, se Levander D 1, s. 128 och 266, not 74.

[8] F.ö. okänt i Ovansiljan.

Bland dessa för Älvdalsmålet karakteristiska ord kunde ytterligare nämnas *bradå sig* 'äta morgonmåhl', *baur* 'bod, härbre', *brinda* 'älg', *grauta* 'kiärnan som är i kornet', *grättas* 'skratta' samt *stutt* 'kort', av vilka de tre senare dock anträffats hos en del personer i Våmhus och Bonäs men f.ö. befunnits okända inom det övriga Ovansiljan.

Anmärkningsvärt är det förhållandet, att ett par av listans ord, som numera äro obrukliga i dalmålet, endast anträffats i de äldre texter, som härstamma från Älvdalen. Så är fallet med *qwinwila* 'fria', som återfinnes i Sam. Elfvings bröllopsdikt 1668 (se s. 30) pres. *quinhviller* 'friar',[1] samt *skräkå* 'liuga', vilket torde höra samman med det egendomliga *skreek* (imperativ sing.) i Älvdalsmålet hos Prytz, vilket av Noreen översatts 'skrik'. Fullt förståeligt blir det Prytzska uttrycket om *skreek* översättes 'ljug'.[2]

Redan på dessa grunder vågar man enligt min mening anta, att ordlistan härstammar från Älvdalen. För en sådan härstamning tala även vissa ljudförhållanden, karakteristiska för Älvdalsmål, t.ex. *au* av äldre *ū* (vilket dock även förekommer i byn Bonäs och i grannsocknen Våmhus)[3] samt bevarandet av svarabhaktivokalen i adjektiven *jesumbe* 'ensam' och *fräkä* 'god, dän man tycker wähl om' i överensstämmelse med språket hos Prytz[4] eller hos Sam. Elfving.[5] Redan i J. L. S:s Älvdalsdikter från 1680-talet (ovan) synes svarabhaktivokalen ej bibehållen[6], och den kommer endast undantagsvis till synes i det nutida målet.[7]

Med hänsyn till dessa förhållanden samt med hänsyn till att dif-

---

[1] Jfr även hos Reinhold Näsman i Voc. Dal. 1741: *kuinväla* 'fria'. Se äv. Levander i Dal. Hemb. bok 1935, s. 13.

[2] Gustav Vasa uppgav sig vara bonde, men genomskådades av länsmannen Kiätilogs Lasse, som svarade: Jag vet väl vad du är för en kumpan, *skreek ey fyhr migh*, dvs. ljug ej för mig! Se 3:e uppl., s. 26:26 f.

[3] Även i Normoræus dikt 1679 på nordvästligt Moramål, dvs. på målet i trakten av Bonäs.

[4] Jfr Levander D 1, s. 217.

[5] Se Levander i Dal. Hemb. bok 1935, s. 15. — I ordlistan finner man även betygat, att konj. *dätt* verkligen bör översättas 'men'. Se nedan, s. 109 ff.

[6] Men *ett* exempel förekommer i nordvästligt Moramål hos Sam. Normoræus 1679 (Br.d., s. 19:9): *freke* 'snäll'.

[7] Jfr Levander D 1, s. 217.

tongen *ai* < *ī* ej konsekvent genomförts[1] och att *ä* framför *nk* kvarstår odiftongerat[2] kunde man även våga anta, att ordlistans språk tillhör 1670-talet, dvs. tiden kort efter tillkomsten av Sam. Elfvings dikt.[3]

Nästa ordlista innehållande Älvdalsmål, är Reinhold Näsmans år 1741 daterade Vocabularium Dalecarlicum.[4] Denna lista innehåller emellertid även bland de älvdalska orden inskjutna uppgifter, som torde härröra från såväl Moramål som Orsamål. Då förf. icke anmärkt varje särskilt inskott av sådant främmande material bland Älvdalsorden, måste listan anses användbar för denna undersökning endast på så sätt, att den bekräftar, att somliga föråldrade ord förekommit inom Ovansiljansmålen och att den meddelar betydelsen hos dessa ord. Det bör även anmärkas, att ljudbeteckningen hos Näsman icke alltid är så noggrann i detaljerna eller så konsekvent som hos tidigare författare (jfr ovan, s. 43), vilket försvårar t. ex. studiet av diftongerna i hans text.

Från år 1768 slutligen förekomma två betydande, av Grape upptäckta älvdalska ordlistor, ingående i den Ihreska handskriftssamlingen på UUB.[5] Listorna ha insänts från Älvdalen dels av e. o. bataljonspredikanten, sedermera kyrkoherden i Väster Färnebo Christopher Borg, dels av den unge östgötske studenten, sedermera kyrkoherden i Norra Vi och Tirserum Petrus Holmberg(er).[6]

Christ. Borg, som tjänstgjorde i Älvdalen under åren 1764–74, hade haft relativt god tid att iaktta dialekten, innan han 1768 lade sista hand vid sin ordlista. Orden äro införda i bokstavsföljd i ett litet häfte i avlång oktav, omfattande 63 sidor.[7] I slutet av häftet ha

---

[1] *Laime* 'qwast', men *räisl* 'groft såll' etc.

[2] I *skänckebior* 'spiisöhl'. Jfr äv. *jånga* 'knif som brukas wid måltid', nutida *ȝq̊uŋga* DalmOrdb. Se Noreen Ordl., s. 92 under **jånge*.

[3] Förf. av ordlistan är tyvärr okänd. Det kunde tänkas att förf. vore Sam. Elfving. Men betydande skillnader i stavning hindrar ett dyl. antagande.

[4] Se Noreen Inl. t. dalm., s. 18.

[5] Se Anders Grape Ihreska handskriftssamlingen i Upps. Univ. Bibliotek, Upps. 1949, 2, s. 129.

[6] Grape a. a. 1, s. 91 och 105 samt 2, s. 129.

[7] Ordlistans titel är: Elfvedalns Dialect eller samling af de ord, som uti Elfvedalns Församling uti Östra Dalarna, äro brukelige, hvarest gamla Götiskan torde hända aldra minst är bortblandad med Swenskan författad 1768; se Grape a. a. 2, s. 129.

införts några exempel på substantivböjningen (s. 62), en fullständig förteckning över älvdalska runor »som och allmänt brukas ännu»[1] samt några notiser om diftonger (s. 63).

Genom den omsorg Borg lagt ned på att finna de egendomliga älvdalska ordens rätta betydelser, har hans ordlista såväl lexikografiskt som etnografiskt intresse. Men något utpräglat sinne för fonetik torde han inte ha haft. Han har korrekt återgivit diftongerna *ai* < *ī* (med få undantag[2]), *au* < *ū* (utan undantag) samt *åj* ~ *åi* ~ *oi* < *ȳ* (undantagslöst). Däremot har han ej betecknat diftongerna *ie* < äldre långt *ē* och *uo* (~ *uö*, *uä*) < äldre långt *ō*.[3] Ej heller har han betecknat diftonger av äldre *ä* (*e*) och *å* (av gammalt *ă*) framför *ng* (*gn*), dvs. de för nutida Älvdalsmål karakteristiska *ei*- resp. *au*-diftongerna frfr *ng*-ljud.[4] Att diftonger funnos redan tidigare, framgår av Sam. Elfvings skrivningar (ovan s. 30).

Diftonger och triftonger ha vida noggrannare återgivits av den med Borg samtida upptecknaren i Älvdalen, östgötastudenten Peter Holmberg. Denne skriver inte bara *baida* 'bida', *rais* 'ris'; *braud* 'brud', *i tau* 'i tu', *braungän* (!)[5] 'brun'; *laång* 'lång', *draunk* 'drank'; *saing* 'säng', *draing* 'dräng', *baink* 'bänk' etc. utan även *fiet* 'fet', *brief* 'brev'; *gryön* 'grön', *bliöda* 'blöda', *smyär* 'smör' jämte *boerd* 'bord', *boända* 'bonde', *oärd* 'ord', *uess* 'oss' och *lioett* 'fult' (*lɨ̯uo̯t̲* ~ *lɨ̯ɯæ̯t̲*), *drioeg* 'dryg' (: *drɨ̯u̯o̯g* ~ *drɨ̯ɯ̯æ̯g*!), *fioäerdsååd*[6] 'gymmer', (: **fɨ̯ɯ̀æ̯rdsǿð*). När han för Älvdalsmålets *oɨ̯* ~ *oy̯* < *ȳ* skriver *ay* i t.ex. *brayna* 'bryna' beror hans beteckning sannolikt på att Älvdalsmålets öppna

[1] Helt överensstämmande med de av Ihre-Götlin 1773 publicerade, se Noreens tabell i Fornvännen 1906, s. 90–91.

[2] Av 30 exempel ha blott 5 betecknats med *ei* ~ *äi*: *greima* '*grimma*', *mäiga* 'mingere', *måråreiden* 'riden av maran', *reisbait* '2 års bock' samt *Katrei* 'Catarina': nutida Älvd. *grąjma, mąjga, rajda, rajsbajt, Katrąj*.

[3] Dock förekomma en gång *skreefva* 'skriva', *reefva* 'uppmäta jord' och *reef* 'bok vari uppmätt jord antecknades'; om *ee* avser diftong är ovisst; f.ö. blott enkelt *e* (:*bref, esum* 'ensam', *ed* 'hed' etc.) och *o* (*ljot* 'ful', *brokiä* 'byxor', *stopä* 'stolpe'). För gammalt långt *ö* har han dift. *jö* i *jöpa* 'ropa', men *ö* i *söta* 'wört': Älvd. *ỳ̯o̯pa, sỳ̯o̯ta*. Se f.ö. diftongtab., s. 77, not 45.

[4] T.ex. i *dängia* 'slå', *fängta* 'samla, tigga': mod. Älvd. *dą̀ɨ̯nd̯ʒa, fą̀ɨ̯ɣ̯ta* samt *drågna* v. 'bli efter', *sånka* v. 'samka, samla': mod. Älvd. *drą̀u̯ɣ̯ɐ̨n, są̀u̯ɣ̯ka*.

[5] Med *n* i förbindelsen *ūn* utbildat till *ng*-ljud, se Levander D 1, s. 181 och D 2, s. 61.

[6] Fsv. **fiōrþesöþer* (< -**sǫuðer*, isl. *sauðr*).

å-ljud i diftongens förra del stått nära uppteckna rens eget låga östgötska *a*-ljud. Möjligen föreligger skrivfel, eftersom diftongen också skrives *åi*, *åy* och *oi* i t.ex. *måir-*, *måyr-* och *moir-* 'myr-'.

Peter Holmberg har noggrant sökt återge den rikt utvecklade älvdalska vokalisationen. Han har lyckats förvånansvärt väl med sin uppgift, om man besinnar, att han torde ha uppehållit sig blott en relativt kort tid[1] i Älvdalen. Under sitt uppehåll där hann han med att uppteckna c:a 2.000 ord.[2] Hans översättningar av dessa ord ha emellertid blivit i knappaste laget.[3]

2. Moraordlistor från 1755 och 1768.

Från år 1755 härstammar en omfattande förteckning av ord från Mora i ett häfte i kvart på 32 sidor (varav 2 blanka), ingående i den Ihreska handskriftssamlingen.[4] Uppteckna ren, som är okänd, synes ha lagt ned stor omsorg på att finna rätt ljudbeteckning och rätt betydelse hos varje ord. Av både orden och ljudbeteckningen kan möjligen utläsas, att uppteckna ren anlitat sagesmän från skilda delar av Morabygden.

Ord karakteristiska för västra Moramålet äro *byhl* 'farbror och morbror' med till *y* labialiserat urspr. *i*,[5] *tjörspritta* 'gräshoppa' (motsv.

[1] Se Grape a.a. 1, s. 90 f. samt 2, s. 129. Han blev student i Uppsala 1767 och daterade och undertecknade sin lista 1768. På 1770-talet utförde han uppteckningar av Åselelapparnas språk. Se Grape a.a. 2, s. 136 f.

[2] De äro nu utskrivna på sedesblad och införlivade med Dalmålsordbokens samlingar på ULMA.

[3] Några obetydliga notiser av Erik Geisler (?) på 1 blad 4:o, 2 s. text i tvåspaltuppst. av ord o. uttr. från Mora o. Älvdalen m.fl. nordliga dalasocknar, finnas hos Ihre (100:9). De innehålla intet material av intresse för denna undersökning. Jfr Grape a.a. 2, s. 130.

[4] Häftets titel är: Anteckning på Brukelige Hemord uti Mora Sockn i Öster Dalarne upprättad År 1755. Titeln är enl. Grape (a.a. 2, s. 121) »tydligen skriven av N. Thenstedt, men ordsamlingen är av annan hand». Handskriftens nummer är 98:9 (UUB). Blott en del av listans ordförråd återfinnes i Swenskt dialect lexikon 1766. Där ha orden stundom förvanskats, *kniokulu* (s. 94) i st.f. *kniokuln* knoge o.dyl. Där saknas sådana ord som *måhl* man, *mulluått* mullvad, *mähl åf* afmäta, *krädin* kräsmagad, *sä*, *säs* sedan m.fl.

[5] Jfr t.ex. Mora (byn Oxberg) *bʏ̯l*, (Vika) *bʏ̯l*, däremot östra Mora (Vattnäs) *bɨ̯lɑ* samt Våmhus *bɨ̯lœ* o. Älvdalen *bɨ̯lɑ* (fisl. *bíðill* m.); dock i förled Våmhus *bʏ̯l-* ~*bʏ̯lkʏnå* DalmOrdb. under *bedle* m. o. *bedelkona* f.

östra Mora *tjēr*[1]), *blykopp* 'blyklimp' och *syria* 'sörja' med bevarat, icke delabialiserat *y*.[2]

Med språket i östra Mora överensstämmer däremot *getingbilja* 'getingbo', upptecknat i formen *djetiŋbil̨ȧ*[3] i byn Vattnäs samt *stjokmor* 'styvmor', lika med nutida Nusnäsmål *stjǫkmór*.[4] Uppgiften »*naggor* kallas på hässjor det, då 2 störar med widjor bindas samman», har enl. nutida uppteckningar motsvarighet i Mora endast i byn Bonäs, men dessutom i Våmhus och Orsa. Formen *naggor* (med *a*)[5] överensstämmer närmast med *naggur* i Bonäs och Våmhus.[6] Karakteristiskt endast för Bonäsmål är även ordlistans *snjösk* 'fnöske' (: övr. Mora *snjosk* ~ *snosk*[7]) liksom också konjunktionen *mäld* 'men, sed'.[8] Med (nord)västligt Moramål överensstämmer f. ö. *måhl* 'man'[9] samt formen *jettdör* 'ettdera'[10] och *uertdör* 'hwarthera'.

Diftongbeteckningarna uppvisa för såväl (nord)västra som östra (och södra) Mora utmärkande kännetecken: *aj* växlar med *ej* och *äj* < äldre *ī* (*bäjt*, *bajt* 'bita', *drejf*, *drajf* 'drifwa' etc.), *öj* med *oj*, *åj* < äldre *ȳ* (*bråjned* 'bryne', *ojsa* 'hysa', *fnöjsa* 'fnysa', *skröjt* 'skryta' etc.). Påfallande konsekvent står dock *au* < äldre *ū* (*aut* 'ut', *braud* 'brud', *skaur* 'skur'), en diftong som numera endast har anknytningar i Bonäs. Den stigande diftong *uó* (= *wå* el. *vå*),[11] som förf. har som motsvarighet till äldre kort *ŭ* (*ŏ*) i *igelkuótt* 'igelkott', *kuón* 'korn', *kuórp* 'korp',

---

[1] Byn Bergkarlås *ȷ̇ęr* 'tjära'. Dock förekommer uttalet *ȷ̇ərsprīta* numera i byn Nusnäs i östra Mora. Jfr Orsa *ȷ̇ę̀rsprita* DalmOrdb.

[2] Se Levander D 1, s. 188 f.

[3] DalmOrdb. Om *y* > *i*, se Levander D 1, s. 189. Västra Mora har *-bẏl̨* o. d.

[4] DalmOrdb. Västra Mora har *-mun*.

[5] Orsaformen skulle ha skrivits *någgor*, motsv. Orsa *nɑ̀gor* DalmOrdb. Jfr nutida *ȷɑŋkum* 'enkom' DalmOrdb., som av ordlistans förf. skrivits *jånkóm*, citerat nedan s. 51.

[6] Ordet betyder 'krake i vinterhässja, bestående av tvenne med vidjor hopbundna störar'. Jfr DalmOrdb.

[7] Jfr Noreen Ordl. [*fnöske*] **snösk* s. m., s. 50 f.

[8] Att *mäld* i ordlistan betyder 'men' stöder antagandet ovan (s. 43 f.) att *mäld* hos Normoræus kan vara nordvästligt Moramål.

[9] Se Noreen Ordl., s. 122 och DalmOrdb.

[10] Jfr *endera* i Noreen Ordl., s. 42, och DalmOrdb.

[11] Uppteckarens accent över dift:s senare komponent kan knappast tolkas annorlunda. Jfr f. ö. Noreen Ordl. samt Levander D 1, s. 168 f.

skuórf 'skorf' etc., är däremot karakteristisk för hela Mora utom Bonäs.[1] Ibland förekommer *uo* utan accent t.ex. i orden *kuorf* 'korv', *uotäg* 'otäck'. Dylika former kunna vara Bonäsmål, motsvarande nutida *kúo̯r̥v*, *ȕ̯o̯tá̯g* DalmOrdb. Möjligen föreligger dock skrivfel.[2]

Anmärkas bör till sist, att upptecknaren i de få fall, då han i listan infört material från annan socken, alltid tydligt angivit detta, t.ex. »Ekum, enkum. Våmh: inkom. Ors: jånkóm ɔ: enkom» eller »Esum, Soll: jesum ɔ: ensam». Anmärkningsvärt är även att i listan förekommer ett belägg av den i Ovansiljan ovanliga konj. *uäst* 'varken', sannolikt motsvarande det hos Näsman nämnda *uast* (se ovan, s. 45).

Från tiden efter Swenskt dialect lexikon (1766)[3] eller från 1768 finns i den Ihreska handskriftssamlingen en ordlista från Mora i smal oktav, vars material samlats av komministern där (1759–1778) Christian J. Hyckert.[4]

Liksom ovan nämnde upptecknare av Moramål (1755) synes även Hyckert ha insamlat material från skilda delar av socknen, bl.a. från den nordvästliga delen med byarna Östnor, Öna, Kråkberg och Bonäs. Många kännetecken på centralt Moramål finnas emellertid i ljudskicket. Sålunda motsvarar äldre kort *ŭ* (*ŏ*) konsekvent den stigande diftongen *wo* ~ *wå* (= *wå* ~ *vå*)[5] exempelvis i orden *wonn* 'horn', *worre* 'orre', *woss* 'oss', *wost* 'ost', *tworrdyfwel* 'tordyvel', *kworp* 'korp', *twåstun* 'törstig', *eikwon* 'ekorre', i nära överensstämmelse med nutida Moramål (se strax ovan o. not 1).[6]

En viktig överensstämmelse med centralt Moramål äro odiftong-

---

[1] Jfr Mora *ĕkwånn* 'ekorre', *kwånn* 'korn', *kwårrp* ~ *kårrp* 'korp', *skårrv* 'skorv', Levander D 1, s. 168 f.; ang. de nutida diftongernas förekomst och fördelning i Ovansiljan se särsk. s. 294 not 72.

[2] I övr. Mora t.ex. *bȁ̏tæg* (Vika), *wȍ̏ta̯g* (Oxberg), *vatá̯g* (Nusnäs), *o̯ta̯g* (Vattnäs) DalmOrdb. Jfr f.ö. diftonger nedan, s. 64.

[3] Ang. ett obetydligt fragment på 4 s. i kvart av en större samling dialektord från Mora (?) (Ihre 98:10) före Sw. dial. lex., se Grape a.a. 2, s. 121.

[4] Grape a.a. 2, s. 130. — Listan är utskriven av annan hand, men kompletterad på somliga ställen samt undertecknad och daterad av Hyckert Mohra d. 30 Januarii 1768.

[5] I Bonäs samt Våmhus och Älvdalen är motsvarigheten en fallande diftong *uo̯* ~ *u̯o̯* etc., i äldre uppteckn. *uæ̯* ~ *u̯æ̯*, *uæ̯* ~ *u̯æ̯*; så i exv. LÄlvd.

[6] Jfr ordl. 1755 strax ovan och s. 36. Se äv. Levander D 1, s. 168–170.

erade *å* och *ä* framför *ng*-ljud (motsvarande *au* resp. *ai*[1] i samtida älvdalska), exempelvis i orden *sånka* (nutida *sàŋ̥ka* — Bonäs, Älvd. *są̀u̯ŋ̥ka*) 'samka',[2] *kängen* (jfr nutida *kæŋ̥g* — Bonäs, Älvd. *kąɪ̯ŋ̥g*, fisl. *kengr*) 'låskolf', *rägnär* pres. (nutida *rǽŋ̥nær* — Bonäs, Älvd. *rą̀ɪ̯ŋ̥nær*) 'regnar'.

I en del fall kunna Hyckerts uppteckningar närmast stämma överens med Bonäs-, Våmhus-, Älvdalsmål, då de uppvisa *au*- och *ai*-diftonger för äldre långa *ū* och *ī*[3]. Dessa diftonger saknas i nutida östligt Moramål och i målet i byarna omkring kyrkan, som i stället har *åj*, *öj* resp. *ej*, *äj*.[4] Hyckert har sådana exempel som *braud* 'brud', *baur*(*ed*) 'härbre',[5] *fauten* 'fogden', *glaupa* v. 'supa supanmat', *ligg å graufwa* 'ligga framstupa' (av äldre *ā grūvo*),[6] *skaur kalln*, *skaur gubben* 'tonitru' (åska),[7] *straut* 'blåshorn (eg. strut)' etc. samt *dait*- 'dit', *laifwi* 'livet', *i raisi* 'i skogen (eg. riset)', *skaid* 'skid', *slaikt* 'slikt'[8] etc.

I det här refererade diftongmaterialet kunde man möjligen se vittnesbörd om ett äldre tillstånd i västra Morabyarna närmast kyrkan vid denna tid (1768), något som måhända bestyrkes av följande två detaljer. För det första Hyckerts anmärkning vid ordet *braud*: »*Brauder* et *Bråider* dicunt Wenianenses, per inde ac Morenses». För det andra hans uppteckning *lerkatt* 'lekatt'.

Om formen *braud* 'brud' i Bonäs, se strax ovan. Formerna *bråjd* 'brud' och *lerkatt* 'lekatt' (jfr Älvdalen *lì̯ą̯kát̲*)[9] återfinnas i byarna

---

[1] Hos Peter Holmberg, se s. 48, och jfr Levander D 1, s. 97 f. resp. 123.

[2] Jfr äv. *rogn*, *rogna* 'rönn', älvd. *rąu̯ŋ̥na* (*o* och *au* dock här möjligen av äldre *ū* (?), se Levander D 1, s. 181 f.).

[3] Jfr dock vad ovan, s. 35, sagts om dift. *ai* < *ī* i de nordvästra Morabyarna (dvs. Östnor, Öna o. Kråkberg).

[4] Jfr ovan, s. 50, ang. ordlistan 1755, och se Noreen Ordl., s. 6 (tablå) och Levander D 1, s. 181 (o. 150).

[5] Numera endast känt o. brukligt i Älvd. I nutida Mora- och Våmhusmål: *härbre*. Jfr Noreen Ordl., s. 28 o. 86.

[6] Jfr Levander D 1, s. 44 o. 178.

[7] Jfr svenska (*regn*)*skur*.

[8] Dock växlande med *eikwon* (Älvd. *à̯ɪ̯kʷ́ɪ̯ɵ̯n̲*) 'ekorre', *päjning* 'pining' (till *pina* v.), *swein* 'svin', *äd sweider i laifwi* säger en som är ängslig och sorgsen (eg. 'det svider i livet').

[9] DalmOrdb. Jfr Levander D 1, s. 132. Förleden är, som Levander påpekat (D 1, s. 269, not 6), säkerligen folketymologiskt ombildad i Älvdalen

Östnor-Kråkberg norr om älven samt Selja-Långlet söder om älven. I dessa västliga delar av Mora förekommer diftongen *åi* för äldre *ū*.[1] I samma område finnes en ur äldre *ð* utvecklad, svårbestämbar konsonant, påminnande om spänt, frikativt *r*, av Noreen tecknad *ɤ*,[2] motsvarande lmalf. *ǫ*.[3] Därav förklaras *ler-* < *led-* i *lerkatt*.

På grund av dess indicier kan man dra den slutsatsen, att Hyckert mestadels har gjort sina uppteckningar inom det område, där Samuel Normoræus första dikt och där en stor del av materialet i ordlistan år 1755 (strax ovan) hör hemma. Hyckerts uppteckningar synas vittna om, att Sam. Normoræus första dikt år 1679 innehåller ett korrekt Moramål.

Av materialet från denna tid och fram till Hyckerts dagar — under ett drygt hundratal år — framgår tydligt, att en rätt avsevärd del av västra Mora i stor utsträckning ägt ett språk, som överensstämt med Älvdalsmål. Under ett senare skede ha målen i västra Mora förändrats och gått isär, varvid vissa förskjutningar i ljudskicket ha skett. Bonäs- och Älvdalsmål ha till våra dagar bevarat diftongerna *ai* < *ī*, *au* < *ū* och *oi* < *ȳ*. I västra Mora däremot har mot 1700-talets slut nya diftonger från söder och öster börjat tränga in. Därvid har diftongen *au* < *ū* helt undanträngts av *åi*, dvs. den diftong, som uppkommit ur gammalt *ȳ*. Diftongen *ai* < *ī* har visserligen ännu fast mark i Östnorsområdet, men är f. ö. undanträngd av *äi*, som inkommit från östra och södra Mora.

Till sist må här nämnas, att i den Ihreska handskriftssamlingen ingå några grammatiska notiser om dialekterna i Mora, Orsa och Ore samt Rättvik, Leksand och Lima på 6 sidor i folio (1 blank).[4] Notiserna beröra substantivböjningen samt pronominal- och verbböjningen. Beträffande ljudsystemet i Moramålet framträder intet nytt utöver vad som framgår av listorna 1755 och 1768. Dock

---

efter *l̥ieð* adj. 'led, elak', fsv. *leþer*. På *led-* torde även förleden *ler-* hos Hyckert återgå, se f. ö. nedan.

[1] Så även i Noret, Risa o. Venjan; övriga Mora har *öi*. Se Noreen Ordl., s. 6 (tablå). Jfr Levander D 1, s. 181.

[2] Jfr Noreen Ordl., s. 112, under *led* o. *ledig*.

[3] Jfr Levander D 2, s. 6 samt s. 270 f.

[4] Ihre nr 100:10 från tiden efter 1766. Se Grape a.a. 2, s. 130.

förtjäna följande två påpekanden att anföras, dels att förf. funnit det »svårt att skilja på *u* och *o*» (i ändelsen *-um*), dels att »*i* uti swenska ord förbytes mäst altid uti *ai*, således *baida*, *raida*, *Laimen*, *knaiwen* etc. *u* bytes äfwen merendels i *au* e. g. *ause*, *braud*». Under förutsättning att författaren gjort sina iakttagelser i västra Mora, vilket dock är ovisst, kunde dessa uppgifter anses bekräfta ovan vunna resultat om äldre ljudförhållanden i denna del av Mora.

KAPITEL III

Diftongerna

I Älvdalsmålet i Prytz' komedi 1622 ha vi många exempel på diftonger. För karakteristiken av språket äro diftongerna av stor betydelse. Noreen har, som ovan (s. 16) sagts, menat att diftongerna *ie* för äldre långt *ē* och *iö* för äldre långt *ō* visa, att språket är Älvdalsmål (komm., s. 74). Sin åsikt grundade han emellertid på sin kännedom om sockenmålen i modern tid.[1]

För att kunna avgöra den betydelse man bör tillmäta diftongerna i Prytz' komedi, är det nödvändigt att ställa diftongerna hos Prytz vid sidan av diftongerna i det äldre materialet från Mora och Orsa under tiden närmast efter Prytz. Man skall då finna, att den diftongering, som Noreen ansåg karakteristisk såväl för 1600-talets Älvdalsmål hos Prytz som för den nutida dialekten, i själva verket förekommit i 1600-talets Mora- och Orsamål. I de äldre texterna från Mora och Orsa står *ie* svarande mot äldre långt *ē* och *iö* mot äldre långt *ō*. (Orsa har dock *ie* för *iö* på grund av delabialisering, jfr nedan, s. 69 f.) Den i modern tid stigande uddljudsdiftongen *je* torde med all sannolikhet återgå på en fallande diftong *ie*, som överensstämmer med äldre och nutida Älvdalsmål.[2] På samma sätt återgår den stigande uddljudsdiftongen *wå-* ~ *vå-* i Mora och *wö-* i Orsa på en fallande diftong *uo-* (~ *uä-* ~ *uö-*), dvs. den diftong, som återfinnes i nutida Älvdalsmål.[3]

Hur diftongerna hos Prytz skola bedömas avser den följande framställningen att klargöra. Genom att i min undersökning draga in ett omfattande jämförelsematerial från äldre tid har jag också

[1] Under hänv. till sitt arbete Inledning till dalmålet 1881.

[2] Jfr räkneordet *jenn* Mora, Orsa, men *ǰenn* Älvdalen 'en'. Levander D 1, s. 208 f.

[3] Jfr pronomenet *wåss* ~ *våss* Mora, *wöss* Orsa, men *ŭäss*, *ŭöss* Älvdalen 'oss'. Levander D 1, s. 170.

velat vinna upplysning om den utveckling av de yngre diftongerna i Älvdalen, Mora och Orsa, vilken lett till den av Noreen och Levander påpekade motsättningen mellan dessa mål i modern tid.[1]

1. Diftongering av kort *ă* framför *ng, nk, gn*

Hos Prytz 1622 har *ă* framför *ng, nk* övergått till *å* (skrivet *o* i t.ex. *tong*, nutida Älvdalen *tǫųg* 'pigg' DalmOrdb.).[2] Samma ljudbeteckning (*å* ~ *o*) har även Sam. Elfving 1668 (*tånger* plur. 'pigga', *songä* 'sången') och Ands Andsunä 1688 (*lång* 'lång').[3] Från den närmast följande tiden finns endast (1733)[4] inf. *sank* (< *samka*) 'samla, plocka', vars *a* emellertid kan vara tryckfel för *å*.

Först år 1768, då rikligt med material står till buds, har *å*-ljudet diftongerats till *au* (äv. skrivet *aå* ~ *ao*); så hos Peter Holmberg. Visserligen skriver Chr. Borg från samma tid *å* ~ *o*, men då hans förmåga att uppfatta diftongerna i Älvdalsmålet är begränsad (jfr nedan diftongtablån, s. 74), kunde hans beteckning här eventuellt avse *åu* (som i Brunsberg, se not 2 nedan).

I Mora och Orsa synes övergången *ă* > *å* frfr *ng, nk* ha gått parallellt med utvecklingen i Älvdalsmålet. Men under det att i Mora *å* bibehållits, har det i Orsa småningom öppnats till ett mer eller mindre öppet *ö*.[5] Tecken till diftongering spåras ej i det äldre materialet från dessa socknar.

Ord med *a* framför *gn* saknas hos Prytz. Det kan ändå vara av intresse att framhålla, att *ă* framför *gn* synes bevarat i Älvdalsmålet till långt fram i tiden: 1668 *gagnä* 'gagnet', 1768 *agnär*[6] 'agnar',

[1] Noreen a.st., Levander D 1, s. 150, 153, 181, 202, 207 etc.

[2] Ang. *ă* > *au* (~ *åu* i byn Brunsberg) frfr *ng* etc., se Levander D 1, s. 98. Se f.ö. Ordstud. nedan, *tong* adj. Jfr Prytz *Rånkhyttune* (27:4) '(på) Rankhyttan'.

[3] Möjligen har diftongering av *å* börjat inträda redan denna tid, varför det märkligt tidiga *taunger* 'pigga' kan vara korrekt i den sannol. älvd. bröllopsd. av okänd förf. år 1678 (jfr Prytz och S. Elfving strax ovan).

[4] Näsman Hist. lingv. dal., s. 68 f.

[5] Se Levander D 1, s. 98.

[6] Hos Peter Holmberg, som dock även skriver *kragna* 'krona', vilket kan tyda på att vokalen i *agnär* kan vara *å*-färgad. (Jfr att Chr. Borg skriver *drågna*.) Skrivfel är dock icke uteslutet, jfr ang. skrivn. *ai* : *åi* etc. från äldre *ȳ*, ovan s. 48 f.

jämför mod. *tą̀u̯ṇ̯ęn*[1] (isl. *þagna*) 'tystna'. Övergången är alltså mycket ung, vilket synes bekräftat av att den ej inträtt i Mora och Orsa.[1] Sannolikt torde den ha hindrats av att i Älvdalsmålet länge bevarats uttalet *g* + *n*, som först sent vikit för *ng*(*n*) (lmalf. *ṇ̯*)-ljud. Jämför det ännu bevarade uttalet *g* + *n* i ordet *dṷ́ǫ̯gęn* 'dygn' (< fsv. *dög*(*h*)*n* ~ *dyg*(*h*)*n*, isl. *dǿgn*).[2]

2. Diftongering av kort *e*, *ǣ* framför *ng*, *nk*, *gn*

I Prytz' Älvdalsmål kvarstår *ĕ*, *ǣ* frfr *ng*-ljud av *ng*, *nk* (äv. < *mk*), *gn* odiftongerat och skrives *ä*. Monoftong ha även källorna närmast efter Prytz: 1668 *ä*, 1685 *e*, 1688 *ä*. Men hos Eenbergh synes första tecknet på diftong *ä* > *äi* framträda i Älvdalen (1693) i ordet 'ängel' *äingiäln*, *äingläm*, *äinglär* (däremot i Mora *ängiln* etc., Orsa *ängeln* etc.).

Den älvdalska diftongen *äi* frfr *ng* etc. har senare övergått till *ai*, sannolikt samtidigt med att den redan 1622 ur äldre *ī* utvecklade diftongen *äi* (se nedan) övergått till *ai* i Älvdalsmålet. Sammanfall är betygat från år 1768 hos Peter Holmberg, som har *saing* 'säng', *draing* 'dräng', *baink* 'bänk', *gainom* 'genom' (jfr isl. *gegnom*) m.fl.[3]

I materialet från Mora och Orsa synes ingen tendens till diftongering under 1600- och 1700-talen, utan den gamla vokalen synes bevarad som monoftong och har så bibehållits intill modern tid. Dock saknas belägg i den text från 1679 av Sam. Normoræus, vari flera tecken spåras på älvdalska diftongeringstendenser i Mora (se ovan, s. 35 ff.).[4]

På särskilt sätt böra däremot diftongerna *äi* i *fäignad* Mora samt *ai* i *fainad* Orsa 'glädje' bedömas, som förekomma i Joh. Eenberghs texter från Mora och Orsa. Denna diftongering av *ĕ* > *äi*, *ai* i substan-

[1] Jfr Levander D 1, s. 94.

[2] En *n*-avledd avljudsform till *dag*; jfr Hq. Etym. ordb.

[3] Monoftong hos J. Svedelius 1716 *dängid* (se diftongtab. not 19) och hos Chr. Borg 1768 *dängia* 'slå', *fängta* 'samla' (se diftongtab. not 21) torde förklaras av att dessa upptecknare ej konsekvent återgett de älvdalska diftongerna.

[4] Spår av diftongering torde dock ha förekommit i nordvästra Morabyarna (jfr ovan, s. 37 o. 39). En sådan diftongering kan under 1600- och 1700-talen ha orsakat de svårförklarliga skrivningarna av 'Alderänget, -arna' i Östnor, Mora. Jfr B. Lindén DNO I:2, s. 82 ff. Märkas bör, att diftongering på älvdalskt vis förekommer i grannbyn Bonäs samt i Våmhus strax norr därom.

tivet har, som ovan (s. 41) sagts, orsakats av att frikativt *g* tidigt förmjukats > *j* (*i*) frfr *i* i det hithörande adjektivet fsv. *fæghin* > *fäjin* etc. Det kan anmärkas, att uttalet *fäjin* o.d. når långt ned i Nedansiljansbygden, under det att adverbet *länge* i nutida dalmål är odiftongerat inom detta område och norrut intill en gräns söder och öster om nordvästra Mora och Våmhus.

Beträffande Orsamålets *fainad* må påpekas, att dess diftong torde ha genomgått utvecklingen *ei* > *äi* > *ai* redan tidigt, måhända samtidigt med diftongeringen av äldre långt *ī* > *ai* (se nedan). I Orsamålet uppträda dessa *ai*-diftonger enligt dokumentära vittnesbörd redan 1676, dvs. omkring sjuttiofem år tidigare än i Älvdalsmålet.

3. Diftongering av långt *ē*

Gammalt långt *ē* (vanligen av urn. *ai*; fisl. *ei*) motsvaras redan i Älvdalsmålet hos Prytz av en fallande diftong *ie*,[1] skriven *ie* och *ee* i exv. *een* ob. art. mask. 'en', *diere*[2] dat. sg. fem. 'den' (fsv. *pēre*, fisl. *þeir(r)e*);[3] *ielåka* ~ *iälåka* 'elaka' nutida *i̯ɛ̯lók* 'ond, vred' kan möjligen höra hit.[4]

Diftongen *ie* har enligt Levander uppkommit ur äldre *æi*, som monoftongerats till ett »så slutet *e*-ljud, att detta i sin tur övergått till en fallande diftong *īe*» (D 1, s. 207). Sannolikt kan ett äldsta stadium ha varit *ēe*,[5] varur genom förra komponentens slutning *īe* uppkommit.[6] I Älvdalsmålet har denna diftong intill nutid vanligen bibehållits i alla ställningar som fallande: *īe* (stundom växlande med *īö*, se nedan). Jämför i ordlista 1768 *beesl* 'betsel' (fisl. *beizl*), *eenrais* 'enris' med nutida Älvdalsmål *bi̯ɛ̯l* ~ *bi̯ɛ̯ll*, *i̯ɛ̯nrái̯s* DalmOrdb.

I Mora- och Orsamål har diftongen behandlats olika i uddljud och

---

[1] Jfr Levander D 1, s. 207 ff.

[2] Ang. Prytz' belägg, se ordförteckningen, s. 151.

[3] Altschw.gr. § 508, Altisl.gr.[4] § 469. Jfr nutida Älvdalsmål *i̯ɛ̯n* 'en' mask. (*i̯ɛ̯* fem., *i̯ɛ̯t* neutr.), *dì̯ɛ̯ras* 'deras'. LÄlvd. § 98 och 102.

[4] Se Levander D 1, s. 129, Noreen Ordl., s. 40 f.

[5] Jfr Hesselman Omlj. o. brytn., s. 68 ff., Nat. Lindqvist och V. Jansson i APhS. 1950, s. 18 ff. resp. 36 ff.

[6] Det är ovisst om dift. *ie* är så tidig, att Västmannalagens *bien* 'ben' kan med Levander D 1, s. 5, och Kock Sv. ljudhist. 1, s. 187 anses pålitligt.

i inljud. Redan tidigt förekommer i uddljud fallande diftong *ie* av älvdalsk typ i nordvästligt Moramål 1679 *ien* ob. art. mask. 'en'. Östligt (sydligt) mål däremot har stigande diftong 1690 *je* ob. art.fem. 'en' och *jett* neutr. 'ett', motsvarande nutida *i̯e̲*, *i̯et̲*.[1] Härmed kan jämföras Hyckerts uppgifter 1768 *jesumen* 'ensam' och *jenberi* 'enbär'. I tidigt Orsamål finner man fallande dift. 1676 *ien* ~ *ieen* ob. art. mask. 'en', men stigande dift. 1693 *jen* 'en', *jet* 'ett',[2] motsvarande nutida *i̯æn̲*, *i̯æt̲*.[3]

I inljud däremot synes, av det äldre dokumentära materialet att döma, en förändring efter hand inträda i Mora, där den fallande dift. *ie* först övergår till stigande *je* (~ *jä*) och därefter ersättes av en monoftong *ē*,[4] i särskilda fall även av *ö*. Sålunda finner man i Moramål 1679 (västligt) *dier*,[5] 1690 och 1693 (östligt) *djär* ~ *diär* pron. nom. plur. 'de' (< fsv. *þēr*, fisl. *þeir*) samt 1679 (västligt) *diöras* gen. plur. 'deras'.[6] Jämför f.ö. i västligt Moramål 1679 uppgifter som *lieda* adj. 'lede' och *rieda* v. 'tillreda'. Sannolikt torde under denna tid i Mora även ha förekommit former som **diem* ~ **djäm*, vilka redan 1693 av Eenbergh skrivits *däm* dat. (även brukad såsom nom.) 'dem; de'.[7] Jämför även Eenberghs skrivning *khlårheti* 'klarheten, ljuset'.

Vid mitten av 1700-talet framträder i inljud genomgående monoftongen *e* i Moramål. I ordlista 1755 (se ovan, s. 49 f.) skrives *ben*

---

[1] Jfr Levander D 1, s. 209, Hesselman Omlj. o. brytn., s. 68 ff. — I Moramålet 1690 synes *j* avse fonetiskt *j*; jfr *jot*, nutida *i̯o̲t* adv. 'hit', *jädå*, *i̯ædɑ* adv. 'hädan', men *ig*, motsv. nutida *i̯g* pron. 'jag', *int*, *i̯nt* adv. 'inte'. Däremot i versradens början *Jg* 'jag', *Jr* 'är'.

[2] Enl. J. Eenbergh, som dock i den älvdalska texten felaktigt skrivit *jen* 'en', möjligen på grund av inverkan från de samtidigt skrivna Mora- o. Orsa-texterna.

[3] DalmOrdb.

[4] Se Levander D 1, s. 207. Om *e* för *ie* i Älvdalsmålet 1715–16 (Svedelius) och 1730 (Näsman), se nedan diftongtab., s. 74 f. med not 41, 42 o. 44.

[5] Jfr Älvdalsmålet hos Prytz (ovan) och i nutid *ði̯ɛ̲r*, LÄlvd. § 102.

[6] Motsvarande nutida östra o. västra Moramålets *döras*, se Levander D 2, s. 215. Jfr även *i̯e̲ndər* 'endera', Noreen Ordl., s. 42 f.

[7] I överensstämmelse med förhållandet i den nutida dial., jfr Levander D 2, s. 214 f. Ang. *diem* ~ *diöm* (samt *diö* dat.fem. o. neutr. sing.) i Älvdalsmålet, se nedan, s. 125 ff.

adj. 'gen' (fisl. *beinn*) och *(jett)dör*[1] 'ettdera' samt hos Hyckert 1768 *snes* 'snesstör' (fisl. *sneis*), *lerkatt* 'lekatt' etc.

Av det här framförda materialet är det tydligt, att diftongering av äldre *ē* (< *æi*) i såväl Mora som Orsa från början haft ett med diftongeringen i Älvdalen analogt förlopp. Den har även, som materialet visar, inträffat i Mora och Orsa inte bara i uddljud utan även i inljud.[2] I såväl uddljud som inljud har den ursprungligen fallande diftongen *īe* i Mora och Orsa utvecklats till en stigande diftong *jē* (~ *jä*). Denna stigande diftong har bibehållits i uddljud intill modern tid, men i inljud synes den redan mot slutet av 1600-talet ha förlorat sin förra komponent *j*, vilket förklarar monoftongen i senare källor samt i nutida Mora- och Orsamål.[3]

Annat ursprung har diftongen i adverbet *här* (övre dalm. *jär*, fsv. *hiar*, *hær*, fisl. *hér*). Detta ord har redan tidigt antagit stigande diftong i hela Ovansiljan. Hos Prytz 1622 skrives det *iä(h)r* ~ *jär*, hos Elfving 1668 *hieär* osv. Om denna diftongs uppkomst ur germ. *ē*[2], se Bengt Hesselman Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia.[4] Andra hithörande diftongformer äro i Älvdalsmålet pret. *ɻag* 'högg', *ɻalt* 'höll', *fɻal* 'föll' (:jfr Orsamålets *fall* < **fiall* 'föll').[5]

4. Diftongering av långt *ī*

Diftongeringen av äldre långt *ī* har redan ganska ingående diskuterats i samband med den ovan genomförda analysen av 1600- och 1700-talets text- och ordlistmaterial från Älvdalen, Mora och Orsa.

Redan i Prytz' komedi förekommer diftongering, nämligen *ei* ~ *äi*: *deinom* dat. plur. 'dina', *heypot*[6] 'fånig, dum', *Räikä* 'rike'. Diftongen

[1] Jfr *ɻáṭdør* ~ *ɻétdør* konj. 'ettdera', västra Mora. DalmOrdb. Om utvecklingen av *ö* frfr *r* jfr Levander D 1, s. 315, not 28. Se f.ö. nedan, s. 127 (: *diöras*).

[2] Annorlunda enligt Levander D 1, s. 209 (särsk. mom. 5).

[3] Måhända har ett analogt *j*-bortfall skett i t.ex. Orsa: *fall* (i st.f. *fiall*) 'föll' (se nedan) samt i t.ex. Mora: *fɻōta* (~ *fɻjōta*) 'flyta', *rōta* (~ *rjōta*) 'ryta' o.d., se Levander D 2, s. 34 f. Jfr äv. Noreen Ordl., Hesselman Huvudl. 1, s. 57.

[4] I Ordgeogr. o. språkhistoria 1936, s. 127 ff. samt 149 f. Dalmålets former från äldre texter äro anförda s. 129, 134 f.

[5] Diskuterade av Hesselman a.a., s. 150 ff. — Jfr f.ö. DalmOrdb. samt Levander D 1, s. 131.

[6] Jfr Torp Etym. ordb. *hipa* v., *hipen* a.

synes bevaras oförändrad under hela 1600-talet och ett gott stycke in på 1700-talet.[1] De sista beläggen med *ei* (~ *äi*) finnas i Reinhold Näsmans lyckönskningsdikt år 1730 (nämnd ovan, s. 34): *teide* 'tiden', *sleikan* ack. 'slik', *sleiku* dat. neutr. 'dylikt', *streit* 'fort', *weit* 'vida (ut i världen)'.[2] Även i Näsmans prosatext på Älvdalsmål 1733 förekommer dift. *äi*.[3]

Efter denna tid, måhända omkring 1750, inträder övergången *äi* till *ai* i Älvdalen. År 1768 antecknar Peter Holmberg i sin ordlista (se ovan, s. 48) en mängd ord med *ai* < *ī*. Diftongen *ai* < *ī* har också Chr. Borg från samma tid, som dock meddelar några enstaka exempel med det äldre stadiet *ei* ~ *äi* (se ovan, s. 48). Detta bör emellertid icke betraktas som uteslutande misstag eller hörfel hos upptecknaren utan snarare tagas som tecken på att övergången i Älvdalen från *ei* (*äi*) till *ai* skett långsamt.

Tidigare än i Älvdalen börjar emellertid diftongen *ai* < äldre *ī* framträda i Orsamålet. Redan 1676 skriver A. Floræus i sin dikt på Orsamål (ovan, s. 34 f.) genomgående *ai*: *saina* fem. 'sin', *hvvarsaina* fem. 'varsin', *taiman* 'timmen'. Visserligen anför senare Joh. Eenbergh 1693 en växelform med *ei* (*seinum* dat. mask. 'sin', *seina* f. 'sin') vid sidan av former som *dait* 'dit', *straidt* 'fort; genast'. Men exemplen med *ei* torde endast vittna om att diftongen *ai* vid denna tid ännu ej hunnit helt stadgas. Utvecklingen kan ha skett långsammare t.ex. i södra Orsa under inverkan från östra Mora, där övergång till *ai* icke skett, utan där tvärtom diftongen *äi* bibehållits ända till modern tid. Det bör här framhållas, att diftongen *äi* från östra Mora påverkat språket i Ore (se ovan, s. 39, not 4), som i motsats till moderbygden Orsa alltjämt har *äi* (< *ī*). Från östra Mora har samma diftong även spritts åt väster och nordväst in i det centrala Mora, där den i det nutida språket når ända

[1] Med und. av det 1678 en gång belagda *ai* i *slaik* (ovan s. 32) 'slik' (med varianten *ei* i *heipas* 'fånas'), vilket förefaller märkligt tidigt i Älvd., såvida ej påverkan fr. nordvästra Mora kan antas (eller endast fel i texten?). Mindre pålitligt är kanske också Joh. Eenberghs i Älvd. 1693 en gång skrivna *ad haipe* 'förvånad' bland flera ex. med dift. *ei* ~ *äi*. Måhända röja dessa båda fall en begynnande övergång till *ai* på vissa håll i Älvdalen. Jfr äv. 1716 J. Svedelius 1 ex. med *ai*: *laikwäl* 'likväl'; se diftongtab. s. 74 med not 54 och jfr s. 34.

[2] Se Levander D 1, s. 151.

[3] I Hist. lingv. dal., s. 68 ff.

fram till Östnor och Bonäs, de yttersta byar, som ännu ha kvar *ai* (<*ī*).[1]

Mot bakgrund av att diftongen *ai* förekommer i Normoræus första dikt 1679 torde, som ovan (s. 37 f.) sagts, denna diftong ha börjat utvecklas ganska tidigt[2] inom en stor del av västra Mora. På grund av inflytande från öster och söder kan utvecklingen och spridningen av *ai* efter någon tid ha hejdats. Därefter har diftongen *äi* börjat införas i västra Mora, först i byarna söder om älven, senare även i en del byar närmast norr om älven. Detta kan vara förklaringen till de växlande uppgifterna *äi* ~ *ai* i såväl 1755 års uppteckningar (se ovan, s. 50) som i Hyckerts material från år 1768 (ovan, s. 52).[3] Nordgränsen för diftongen *äi* i det nutida Moramålet går norr och väster om byarna Kråkberg-Öna (mot Bonäs-Östnor). Se f.ö. diskussion ovan, s. 53 f.

5. Diftongering av långt *ō* och kort *ŭ* (*ŏ*)

Äldre dalskt långt *ō* och kort *ŭ* (*ŏ* frfr *r*, stundom även frfr *l*, *ð*, *s* och *t*) synes ha utvecklat samma diftong i Älvdalen.[4] Av materialet i äldre källor att döma synes diftongeringen av dessa vokaler från början ha utvecklats likartat i Mora och Orsa. Därför kan diftongerna av äldre *ō* och äldre *ŭ* (*ŏ*) här behandlas jämsides.

I Älvdalsmålet hos Prytz 1622 kunna emellertid inga skrivningar med säkerhet sägas tyda på (fallande) diftong. Vanligen skrives enkelt *o*: *blod*, *fokiä*[5] 'folket', nutida *blu̯əð*, *fu̯əjşq*.[6] Men även dubbeltecknat *o* förekommer i *fook* 'folk' och *thoos* 'törs', nutida *fu̯ək*, *tu̯əs*,[6] vilket kunde tyda på diftong. Då emellertid detta *oo* i texten även avser

[1] Se Levander D 1, s. 150. Jfr äv. hans uttalande om det söderifrån starka inflytandet i Moraområdet. D 1, s. 152.

[2] Möjl. samtidigt med el. kort efter det att *ai* utvecklats i Orsa (se ovan a.st.).

[3] Jfr även anm. i några smärre gram. notiser (Ihre 100: 10) ovan, s. 54, att »*i* uti swenska ord förbytes mäst altid uti *ai*».

[4] Se Levander D 1, s. 158, 161 ff., 168 ff. Jfr Hesselman Omlj. o. brytn., s. 68.

[5] Om *l*-bortfall o. förlängning av kort *ŭ*, se Levander D 2, s. 52 f. och där nämnd litt., not 36. Se äv. a.a. 1, s. 164.

[6] I Åsen *u̯ə* ~ *u̯œ*, övr. byar *ụ̯ə* ~ *ụ̯œ*; senare kompon. *œ* i äldre uppteckn. och hos LÄlvd. etc. är fel för *ə*.

slutet *å*, lmalf. *ø* < äldre *au*, *ǫu* i t. ex. ordet *kloof* 'klöv', kan man ej vara säker på att diftong förekommit i Prytz' Älvdalsmål.[1]

År 1668 framträder däremot diftong i Älvdalsmålet hos Elfving. Detta synes framgå av att författaren i motsats till Prytz (se strax ovan), använt olika beteckningar för å ena sidan nutida älvdalskt slutet *å*, lmalf. *ø* < äldre *au* (*ǫu*) och å andra sidan nutida älvdalsk diftong *u̯ø* ~ *ɯ̯ø* ~ *uø̯* ~ *ɯø̯* < äldre *ō* och *ŭ* (*ŏ*). I förra fallet har han konsekvent skrivit *oå*[2] men i senare fallet omväxlande *oo*, *uo*, *uoo*, *vo*, *voo*, *voå*,[3] varmed sannolikt avses diftong, exv. i orden *fuook* 'folk', *huoop* ~ *hvoop* 'hop', *svoålä* 'solen', *voläik* 'olika', *voduglig* 'odulig(t)' samt *fuosk* 'murken ved', *smuool* 'smula (avfall)', *kuon* 'korn'. Dessa motsvara nutida älvdalska *fu̯øk*, *u̯øp*, *sú̯øl(ą)*, *ų̯ølá̯ik*,[4] *ų̯ødúglɪg*[4] (Åsens by), *fuø̯sk*,[5] *smu̯øl*,[6] *kų̯øn*.[7]

I älvdalska texter närmast efter Elfving förekomma inga säkra beteckningar av diftong. Författarna ha icke som Elfving skilt öppet och slutet *å* av äldre *ā* etc. och äldre *au* (se ovan) från diftong av äldre *ō* och *ŭ* (*ŏ*). I dikten från år 1678 står sålunda *o*[8] för äldre slutet *ō*, varav senare *uo*, lmalf. *uø̯*, i *riokidh fiokend* 'faren stojande', för slutet *å*, lmalf. *ø*, i *sos* rel. pron. 'som' samt för öppet *å* lmalf. *o* i *koit* v. 'springa'.

I dikterna av J. L. S. och J. L. Son år 1683 och 1685 har för samtliga vokaler i inljud[9] skrivits *uo*: *muori* 'skogsdungen', *fuoked* 'folket',

---

[1] Månne dift. äv i *kloof*: *oo* = äldre dalskt *ǫu*? Märk att den svårhörbara fallande dift. *ie* (~ *yö*) < *ē* är betecknad hos Prytz. Se diftongtab. s. 74.

[2] Till skillnad från öppet *å* < *ā* eller tilljämnat *ă*, betecknat *å*, vilket redan Levander påpekat i Dal. Hemb. bok 1935, s. 14. Jfr äv. diftongtab. nedan, s. 74 ff. med not 60 och 76.

[3] Märk att Elfving brukar tre vokaler *eäi* för diftongen *ɛi̯* ~ *æi̯*, men två vokaler *eä* för enkla vokalen *ɛ*. Jfr Levander a.st.

[4] Förleden *vo-*: *ų̯ø-* < urnord. *un-*. Jfr f.ö. *omalli* adv., s. 117 ff.

[5] Jfr Rietz under *forsk*, s. 160 b. Jfr Levander D 1, s. 170 och DalmOrdb. *fosk*.

[6] Se DalmOrdb. *smul* och LÄlvd., s. 41. Jfr Hq. Etym. ordb. [2]*smul* o. Torp *smol* n.

[7] Jfr Levander D 1, s. 168 (ang. utveckl. *rn* > *nn* jfr D 2, s. 78).

[8] Ett undantag, se strax nedan.

[9] Om vokalerna i uddljud, se strax nedan.

huogst[1] 'högst', *duo* 'då', *suos* 'som'. Samma beteckning med *uo* förekommer hos Ands Andsunä år 1688: *kruoka* 'krokar', *suo* 'som', *buo* 'både' (lmalf. *ø*).

Märkas bör emellertid dels den enstaka skrivning *guorrer*[2] 'gossar' i dikten från 1678, vars *uo* kunde avse diftong, dels skrivningarna *vomali* ~ *wuomali* (2 gg.) adv.[3] 'väldigt, omåttligt' och *voss* 'oss' i J. L. S:s och J. L. Sons dikter, där *vo-* och *wuo-* likaledes kunde avse diftong.

Tydligare är beteckningen i Johan Eenberghs texter 1693. I den älvdalska texten betecknar han vokalen av äldre långt *ō* konsekvent *uo*, exv. i *fuor* pret.sing. 'for', *fuorä* pret. 3 pers. plur.[4] 'foro', *stuod* 'stod', *uohläm* dat. 'holen'. I Moratexten skriver Eenbergh däremot *o* i dessa ord: pret. sing. *for* 'for', *stod* 'stod', *tog* 'tog', likaså i Orsatexten: *for*, *foru* '(de) foro', *sto* 'stod' etc. Av detta material torde man kunna utläsa, att *uo* i Älvdalstexten avser diftong.

För kort *ŭ* skriver Eenbergh i Älvdalsmålet *uo* i ordet *fuost* 'första', men i Moramålet *o*: *fost* 'dets.' och i Orsamålet *å*: *fåhst* 'dets.'. Även av dessa skrivningar synes kunna utläsas, att *uo* i Älvdalsmålet avser diftong. Jämför nutida Älvdalen *fu̯o̯st*, Mora *fø̯st* och Orsa *fɔ̯st*.[5]

I uddljud däremot betecknar Eenbergh diftong i såväl Moramålets *uåess*[6] 'oss' som Orsamålets *uåss*[7] 'oss', vilka former överensstämma med Normoræus Moramål 1679 *hwos*(*s*) (se ovan, s. 36) och And. Floræus Orsamål 1676 *voos*[8] (se ovan, s. 35).

---

[1] Lmalf. *o̯gst*, anal. med posit. *o̯g* (< **haug*) 'hög'. Den äldre superl. (*h*)*ägst*(*e*) förek. i Elfvings bröllopsd. 1668. Se Hesselman Br.d., s. 1:13. I modernt Älvd. kompareras adj. *o̯g*, *ò̯gæ̯r*(*a*), *ò̯gäst*, se LÄlvd. § 95. Jfr äv. B. Lindén DNO I:3, s. 132 ff. Jfr Normoræus beteckning *uo* ~ *oo* för monoftong (*o*) av skiftande ursprung i Moramål, ovan s. 36.

[2] Jfr Noreen Ordl., s. 66 *guæ̯rä* 'gosse'. Se diftongtab., s. 78, not 78. Jfr Hesselman Br.d., s. 17:21.

[3] Se diftongtab., s. 74 o. not 64. Jfr *omalli*, s. 117 ff.

[4] Ang. ändelsen *-ä*, se Levander D 2, s. 250 under *fōro*: Älvd. (Blyberg) *fūärä*.

[5] Se DalmOrdb. *först* adv. Jfr Noreen Ordl., s. 58 f.

[6] Jfr nutida Moram. *vo̯s*. Jfr Eenberghs Moram. *uårå* 'vara'; *u* = *v*. Se äv. diftongtab., s. 74 o. not 81.

[7] Jfr nutida Orsam. *o̯s̯*. Jfr Eenberghs Orsam. *uårde* 'ordet', nutida *o̯s̯rde*, samt *uordu* 'blevo'; *u* = *w*.

[8] Vok. *oo* = *å*; jfr *toogoo* v., nutida Orsa *togos* 'tagas, träta', Noreen Ordl., s. 191.

I inljud förekomma i Mora- och Orsamålen växlingar mellan diftong och monoftong. Man bör särskilt observera, att monoftong förekommer i Floræus Orsamål i ordet *gofvvi* 'golvet', lika med nutida *gȯ̀vɐ*[1] DalmOrdb., men diftong i *gvvoda* 'goda', bestående av *u* (*w*) och långt *ō* (möjligen **gvōda*).[2] Denna diftong har genom förkortning övergått till en stigande diftong i exv. Floræus *gvvoot* (dvs. *gvått*)[3] 'gott', lika med nutida *gwött*.[4] Möjligen kan av Floræus skrivningar utläsas att *ō* (och *ŏ*) i Orsamålet tidigt utvecklats till en fallande eller svävande diftong *uo* ~ *uå*, som senare övergått till en stigande diftong *wō* ~ *wŏ*.

Av skrivningarna *oo* och *uo* i Normoræus Moramål i dikten 1679, som torde härröra från (nord)västra Mora, kan man som ovan s. 36 sagts icke tydligt utläsa om diftongering av långt *ō* och kort *ŭ* föreligger i inljud. I dikten från 1690, representerande östligt Moramål, förekommer endast monoftong, tecknad *o* (se ovan, s. 37). Jfr f.ö. vad som anförts om Eenberghs Moramål strax ovan.

I texterna på Älvdalsmål från 1700-talets början kan ingen diftongering utläsas. Angående den förenklade beteckningen *o* hos Svedelius och Näsman hänvisas till diftongtablån nedan, s. 74 f. (samt noterna 69–71).

Från år 1768 synes av den unge studenten Peter Holmbergs skrivningar att döma det moderna stadiet ha uppnåtts i Älvdalsmålet, vilket har exemplifierats ovan, s. 48. (Se äv. diftongtablån nedan, s. 74 f.)[5]

I Moraordlistorna från år 1755 och 1768[6] förekomma i överensstämmelse med den nutida dialekten dels uddljudande diftong *vå-*, tecknad *uó* och *wo*, dels i inljud omväxlande monoftong *o* och, i vissa ord, diftong *uó* och *wo*, såsom ovan påpekats.[7] Vanligtvis torde diftong-

[1] Dativ; jfr Älvd. *gùa̯vę* LÄlvd., s. 37.

[2] Nutida Orsa *gǭd* Noreen Ordl., s. 65. Att *o* hos Floræus avser *ō* framgår av förf:s *gofvvi* (ovan).

[3] Ang. *oo*, som bör läsas *å*, jfr Floræus *toogoo* 'taga' samt *doos* konj. (2 gg.) 'då', nutida *togos* 'träta' Noreen Ordl., s. 191, *dø̄s* DalmOrdb.

[4] Levander D 1, s. 155. Jfr Älvd. *gŭätt* 'gott' a.a., s. 153.

[5] Ang. de otillfredsställande beteckningarna hos Chr. Borg 1768, se s. 48.

[6] Se ovan s. 50 och 51.

[7] Se s. 50. Exempel på inljudande monoftong äro från år 1755 *don* 'hwarjehanda redskap' (jfr Älvd. *du̯ǫn* DalmOrdb.), *fljoga* 'flyga' (Älvd. *flɨ̀u̯ǫga* DalmOrdb.) etc.

beteckningen i dessa källor avse stigande diftong. Men möjligt är att i uppteckningarna år 1755 en del *uo*, som sakna accent över senare komponenten i dift., kunna avse fallande diftong (lmalf. *uo̯* etc.).[1]

6. Diftongering av långt *ū*

Gammalt långt *ū* motsvaras i Älvdalsmålet hos Prytz av två olika diftonger, som tecknats dels *ou* ~ *åu*, exv. i orden *håuse* '(ur) huse', *snioskråufua* 'snöskruvar (fåglar)', *nough* ~ *nåugh* 'nog' (nutida *nau̯g* DalmOrdb.), dels *au* (utvecklat ur *åu*),[2] exv. i orden *rauta* 'stoja', *saup* 'sup!', *authi*[3] 'uti'. I det sistnämnda ordet har, som ovan s. 14 sagts, Lundell företagit en onödig ändring av *au* i första upplagan till *åu*. Skrivningarna med *au* hos Prytz kunna säkert motsvara ett redan den tiden i Älvdalsmålet förekommande uttal. Detta uttal uppträder nämligen av skrivningarna att döma redan tidigt i Mora- och Orsamål (se strax nedan), och det är helt genomfört år 1668 i Älvdalsmålet i Sam. Elfvings dikt. Från den tiden synes det med få (ovissa) undantag[4] bestå fram till modern tid. Diftongen *au* synes dock helst framträda framför konsonanterna *d*, *p*, *s* och *t*.[5]

Enhetliga äro skrivningarna i Sam. Normoræus dikt från 1690 med östligt (sydligt) Moramål och i Joh. Eenberghs text 1693 på Moramål, vilka källor genomgående ha *åu* resp. *ou* för gammalt långt *ū*.[6] (Jämför f.ö. ovan s. 37 och 41.)

I Sam. Normoræus dikt 1679 skrives däremot genomgående *au*,[7] vilken diftong, enligt såväl ordlistan från Mora 1755[8] som Chr. Hyckerts

---

[1] Jfr ovan, s. 51.

[2] Jfr Levander D 1, s. 181, samt diftongtab. nedan, s. 74 f.

[3] Se ordförteckning nedan, s. 165 (under *åuthi*).

[4] I ordet *kåuten* 'kuten, språnget' i J. Suedelius bröllopsdikt 1715, Hesselman Br.d. 96:15. Det kan dock här vara fråga om tryckfel; det rimmar med ordet *strauten* 'hornet, struten'. Jfr äv. *outå* 'ut på', *out* 'ut' ~ *autå* 'ut på' hos Näsman Hist. lingv. dal. 1733, s. 68 ff.; se Lundell Scand. folkmål i spr.-prov, s. T 118:8, 9 resp. 6.

[5] Se s. 78 f., noterna 84–96.

[6] Dift. *åu* (< *ū*) finnes bevarad i nutida Sollerömål, dock hos yngre personer växlande med *åj* (*åy*); jfr Levander D 1, s. 181.

[7] Se ovan, s. 35.

[8] Se ovan, s. 50.

ordlista[1] och några grammatiska notiser (omkr. 1768?),[2] förekommer i (västligt) Moramål ännu 80–90 år senare. Efter denna tid börjar emellertid *au* (alternativt *åu*)[3] övergå till diftongen *åj* eller *öj* i större delen av Mora (byn Bonäs undantagen), dvs. sammanfalla med den ur gammalt *ȳ* utvecklade diftongen.[4]

I Orsamålet slutligen framträder *au* (< *ū*) mycket tidigt och konsekvent, nämligen redan i första provet på denna dialekt 1676 av A. Floræus (se ovan, s. 35). Diftongen *au* uppträder hos den i Orsa födde Joh. Eenbergh, som i sitt översättningsprov 1693 lika konsekvent som Floræus skrivit *au* för äldre *ū* i Orsamålet. I den nutida dialekten har emellertid *au* helt försvunnit och ersatts av diftongen *aj*, lmalf. *ɑi̯* ~ *ɷi̯*,[5] dvs. sammanfall har inträffat med diftongen av äldre långt *ī* (se ovan, s. 61).

Sammanfallet i Orsamålet mellan diftongen av äldre *ī*[6] och diftongen av äldre *ū* kan möjligen stå i samband med att på ett visst stadium förra komponenten i diftongerna varit ett lågt *a* med *å*-klang,[7] lmalf. *ɑ* ~ *ɷ*, det för Orsamålet karakteristiska *a*-ljudet.[8] På grund av attraktion har även diftongen av äldre *ȳ* kommit att sammanfalla med diftongen av äldre *ī* och *ū*; utvecklingen har väl varit *ȳ* > *ɵi̯* > *oi̯*[9] > *ɑi̯* ~ *ɷi̯*.[10]

Jämför att ett dylikt sammanfall (med ytterst få undantag[11]) icke skett i Älvdalsmålet, vars *a*-ljud enligt Levander från gammal tid bevarats halvöppet (lmalf. *ɑ*).[12] I Moramålet har däremot inom flera byar detta *ɑ* övergått till en mörkare kvalitet.

[1] Se ovan, s. 52.

[2] Se ovan, s. 54.

[3] I Normoræus språk 1690, se ovan, s. 37 o. 39.

[4] Se Noreen Ordl., s. 6, samt Levander D 1, s. 181, 197.

[5] J. Boëthius Orsamålet, Sv. lm. (1918), s. 109 (§ 124).

[6] Jfr *ai* hos A. Floræus Orsam. ovan, s. 35 och 61.

[7] Jfr *åu* i Moramål 1690 o. 1693, se ovan, s. 37 o. 41, liksom i nutida Sollerömål, och *oi̯* i nutida ö. Mora, se Noreen Ordl., s. 6, båda motsv. äldre *ū*.

[8] Redan i Orsamålet 1693 *å* för *a* hos Joh. Eenbergh (Westinska saml. UUB 70:6:1): *Kåflå* 'kavle', motsv. Älvd. *Kafle*, Mora *Kavfli*.

[9] Dift. *oi̯* ~ *ɵi̯* < *ȳ* finns i Moramål (och Sollerömål). Särsk. anmärkningsvärt är, att dift. *oi̯* förekommer i Risa (och i Färnäs) strax söder om Orsa. Se f.ö. Noreen Ordl., s. 6 och Levander D 1, s. 197.

[10] J. Boëthius a.a., s. 110 (§ 125). Jfr Levander D 1, s. 197.

[11] S. Björklund i Dal. Hemb.bok 1954, s. 158 f.

[12] D 1, s. 86 och 250, not 1.

7. Diftongering av långt $\bar{y}$

Exempel på diftongering av långt $\bar{y}$ saknas hos Prytz. I det moderna Älvdalsmålet motsvaras emellertid $\bar{y}$ av diftongen *åj*, lmalf. *oy̯*.[1]

Det första älvdalska diftongbelägget av $\bar{y}$ uppträder hos Elfving 1668 i ordet *koåiteände* 'springande' (Br.d. 2:8) och det andra i en dikt 1678 på Älvdalsmål i ordet *koit* 'springa' (Br.d. 17:26), nutida *kòy̯ta* 'dets.' DalmOrdb.

I det äldre källmaterialet från Mora och Orsa saknas belägg på diftongering av $\bar{y}$, men det kan antas, att denna diftongering förekommit samtidigt i västligt Moramål och i Orsamål.[2]

I det nutida Moramålet finnas två diftonger, *åj* i väster och delvis i öster, *öj* i söder och öster.[3] Sannolikt har *åj* i äldre tid förekommit över ett vida större område än nu. Denna diftong kan senare ha undanträngts genom inflytande från bymålen i söder och öster,[4] där diftongens sannolika förstadium *öj* bevarats till vår egen tid. Att det i Mora funnits en växling *åj* ~ *öj* bekräftas av materialet i Moraordlistan 1755 (se ovan, s. 49 f.).[5]

I det nutida Orsamålet motsvaras som ovan sagts äldre $\bar{y}$ av diftongen *aj*. Belägg saknas i äldre källor. Om hur utvecklingen av diftongen *aj* lett till sammanfall med diftongerna av äldre $\bar{\imath}$ och $\bar{u}$, se ovan, s. 67.

8. Diftongering av långt $\bar{\bar{o}}$

Gammalt långt $\bar{\bar{o}}$ har diftongerats redan tidigt i Älvdalsmålet till *yö*, vilket förekommer hos Prytz i ordet *fyödde* p.adj. 'född'. Denna diftong har bevarats i det moderna Älvdalsmålet, lmalf. *y̯ø̯* ~ *y̯ø*.[6]

---

[1] Levander D 1, s. 197 och s. 308, not 1.

[2] Jfr den tidiga diftongeringen av $\bar{\imath}$ och $\bar{u}$ i västl. Moramål och i Orsamål. Se ovan, s. 61 f. och s. 66.

[3] Jfr Levander a.st. och Noreen Ordl., s. 6.

[4] Om detta inflytande, som sannol. fört dift. *äi* (< $\bar{\imath}$) in i västra Mora, där *ai* (< $\bar{\imath}$) funnits, se ovan, s. 61 f.

[5] I Chr. Hyckerts ordl. 1768 förekommer dock endast *öi* ~ *öj*, trots skrivningen *au* < $\bar{u}$, vilket tyder på västl. Moramål i hans material. Se diftongtab., s. 74 f. med not 103.

[6] Levander D 1, s. 202 och s. 311, not 2. Se diftongtablån nedan, s. 74.

Att Svedelius i sina dikter 1715 och 1716 på Älvdalsmål[1] skriver monoftong *ö* för väntat *iö* torde bero på, att han icke uppfattat den fallande diftongen.[2] Angående Näsmans inkonsekventa beteckning av diftongen *iö*[3] 1730 och 1733 hänvisas till diftongtablån nedan.[4]

Diftongen *iö* (< *ō̆*) förekommer under 1600-talet även i västra Mora.[5] I östra (eller södra) Mora dominerar däremot monoftongen *ö*.[6] I den nutida dialekten saknas diftong av *ō̆*[7] enligt Levander i hela Mora, även i byn Bonäs, som »i allmänhet noga följer Våmh. och Älvd. i fråga om diftongeringen».[8] Redan i Moraordlistan år 1755 förekommer *mölid* 'möjligt' (< fsv. *möghelikit*; jfr Älvd. *mȳ̯ọ̈lig* 'möjlig'[9]), Jämför att Hyckert 1768 har *möl* 'boll', med yngre *ö* < *ȳ̆*, motsvarande nutida Moramålets *mø̯l̥* 'boll'.[10]

Ordet 'snö' skrives dock av Hyckert *snjö*, vilket emellertid har särskilda orsaker. Ordet innehåller äldre *jo*, *jö* och den fsv. formen är *sniö* (jämte *snö* och *sniōr*).[11] I modernt Moramål uttalas detta ord vanligen *snɨ̯ø̯* ~ *snø̯* (< fsv. *sniōr*).[12] Sannolikt har dock Hyckert gjort sin uppteckning i Bonäs by, där äldre *jo*, *ju* motsvaras av *ȳö* (lmalf. *ʏ̯ø̯* ~ *ʏ̯ø̯*).[13]

I Orsamålet finns från 1600-talet endast ett belägg på diftongerat äldre *ō̆*. Diftongen förekommer i uddljud av verbet *ieep* 1 pers. pres.

---

[1] Se ovan, s. 34 f.

[2] Jfr hans inkonsekventa beteckning av dift. *ie* < *ē* ovan a.st.

[3] I gratulationsdikt 1730 och i Hist. lingv. dal. 1733.

[4] Se s. 75 med not 110. — Jfr äv. Chr. Borgs inkonsekventa beteckning med Peter Holmbergs konsekventa (1768) i diftongtablån a.st.

[5] Enl. Normoræus första dikt 1679, se ovan, s. 35.

[6] Enl. Normoræus andra dikt 1690. Hesselman Br.d., s. 34: *sötun* (r. 14), *örum* (r. 25). Jfr älvd. *sʏ̯æ̣ta* 'vört', Noreen Ordl., s. 190, *ȳörųm* 'yr i huvudet', Levander D 1, s. 220. Normoræus har dock *jö* i *sjöktes* 'tycktes'; Älvd. *sʏ̯æ̯ks* 'tycks', LÄlvd. § 144 anm. 4 och D 1, s. 203. Om överg. från fallande till stigande dift. i Moram., se *ē* och *ō* (*ŭ*) ovan, s. 59 f. resp. 64 f.

[7] Jfr detsamma i fråga om *ē* och *ō* i inljud ovan, s. 59 f. resp. 64 f.

[8] Levander D 1, s. 202.

[9] Levander D 2, s. 23.

[10] Jfr Älvd. *mʏ̯ø̯l̥* 'dets.' DalmOrdb. Jfr Levander D 1, s. 190.

[11] Se Hq. Etym. ordb. *snö*.

[12] Äv. Älvd. *snɨ̯ʏ̯ø̯*. Jfr Noreen Ordl., s. 172 f. samt Levander D 1, s. 215. Ang. *j*-bortfall i Mora jfr ovan, s. 60 med not 2.

[13] Se Levander D 1, s. 184 f., 300 not 5.

sing. (jfr fsv. *ǿpa* 'ropa, kalla på') i And. Floræus Orsadikt 1676.[1] Det är ovisst om diftongen *iee-* redan vid denna tid i uddljudet är fallande eller stigande.[2] Diftongen *iö* har utvecklats till *iee* genom den i Orsamålet förekommande delabialiseringen.

I Joh. Eenberghs Orsatext 1693 förekommer endast belägg med inljudande monoftong: *e* (< delabialiserat *ö*) i orden *feda* v. 'föda' och *fedd* p.pret. 'född'.[3]

9. Sammanfattning av diskussionen om diftongerna

I det nutida Älvdalsmålet ha av de äldre långa vokalerna *ē*, *ī*, *ō*, *ū*, *ȳ* och *ø̄* samt kort *ŭ* (*ŏ*) framför konsonanterna *ð*, *l*, *r*, *s*, *t* och kort *ă* och *ĕ* (*ă̆*) framför *ng*-ljud fallande diftonger utvecklats, vilket redan Noreen[4] och senare mera utförligt Levander[5] visat. De för det nutida Älvdalsmålet karakteristiska diftongerna ha enligt framställningen ovan uppkommit vid olika tidpunkter under de senaste tre hundra åren. Somliga förete det moderna stadiet redan tidigt under utvecklingsperioden, t.ex. *ie* < *ē*, *au* < *ū*, *åi* < *ȳ* och *yö* < *ø̄*. Andra ha utvecklats betydligt senare, vilket är fallet med *ai* < *ī*, *üä* etc. < *ō* (äv. < *ō* av *ŭ* frfr *l*), *ŭä* etc. < *ŭ* framför *ð*, *r*, *s*, *t*, *au* < *ă* framför *ng*, *nk*, *gn* samt *ai* < *ĕ* (*ă̆*) framför *ng*, *nk*, *gn*.

I Älvdalsmålet hos Prytz 1622 finnas tre diftonger, som bevarats till våra dagar oförändrade, nämligen *ie* (~ *ee*) < *ē*, *au* (~ *åu*) < *ū* och *yö* < *ø̄*.[6] I ett par fall har icke det nuvarande stadiet nåtts hos Prytz. Så står *äi* för äldre *ī* (numera *ai*) och *oo* (~ *o*) för äldre *ō* (numera *üä*); *oo* står även som motsvarighet till den diftong, som

[1] I uttr.: »Ieep idig trast dug Sioor iahr stand Braudenes chumpon / Ieen cap i hvverie hand han bid dig dricha oo taiman»: 'Ropar (el. Kallar) jag dig strax, du ser här står brudens kumpan (= brudgummen), en skål i varje hand, han beder dig dricka på stunden (eg.: på timmen)'. Hesselman Br.d., s. 12:23 f.

[2] Jfr föreg. not *ieen*. Ang. utvecklingen av långt *ē* i uddljud se ovan, s. 59.

[3] Jfr Prytz' Älvdalsmål (strax ovan) *fyödde*.

[4] Inl. t. dalm., s. 8 ff., Ordl., s. 5 f., Vårt spr. 1, s. 116 f. och i Öfre Dalarna förr o. nu, s. 410, 413 ff.

[5] Dalmålet 1, s. 207 ff. *ē* (< *æi*); 150 ff. *ī*; 153 ff. *ō*; 180 ff. *ū*; 196 ff. *ȳ*; 201 ff. *ø̄*; 156 ff. *ŭ* (*ŏ*); 94 o. 97 f. *a* frfr *ng* samt s. 123 (119 f.) *ĕ* (*ă̆*) frfr *ng*.

[6] På *åi* < *ȳ* saknas belägg, men diftongen kan vid tiden för Prytz' komedi antas vara nära utbildad, jfr Elfving 1668 nedan, s. 74.

utvecklats ur *ŭ* (*ŏ*), vilket sekundärt förlängts och slutits efter bortfall av ett följande *l*.[1] I andra fall har diftongering ännu ej inträtt hos Prytz, sålunda står *å* (äv. betecknat *o*) av *ă* framför *ng* etc. och *ä* av *ĕ* (*æ̆*) framför *ng* etc.

Diftongen *äi* < *ī* utvecklas till *ai* först efter 1730-talet, men denna diftong *ai* är ej säkert dokumenterad förrän år 1768 (hos Holmberg och Borg). Av diftongen *oo*, som år 1668 (hos Elfving) är belagd som *uo* o.dyl., finna vi det moderna stadiet först i ordlista från 1768 (av Holmberg): *ue* ~ *uä*. Av *å* och *ä* framför *ng* etc. uppträda diftonger av modern typ likaså först i ordl. från 1768 (av Holmberg). Av *ä* framför *ng* utvecklat *äi* (numera *ai*) är först belagt hos Eenbergh 1693.

Jämförelsematerialet från (en del av) Mora och från Orsa under 1600-talets senare hälft visar, att några med Älvdalsmålet överensstämmande diftonger, vilka numera äro ovanliga eller helt saknas i Mora och Orsa, tidigare funnits i dessa socknar. Sådana diftonger äro fallande *ie* av äldre *ē* och *uo* av äldre *ō* (äv. < *ŭ*) i både inljud och uddljud. I Mora har även (1679) diftongen *iö* av äldre *ō̆* belagts i inljud. På grund av att diftongerna *ie* och *iö* existerat i Mora under 1600-talet, måste Noreens enbart på dessa diftonger stödda antagande att dalmålet i Prytz' komedi utgör Älvdalsmål, anses svagt grundat.

Ett visst stöd för att det Prytzska dalmålet kan vara Älvdalsmål är diftongen *äi* < *ī*. Denna diftong har, i såväl västra Mora som Orsa, under 1600-talet utvecklats till *ai* (Orsa 1676, västra Mora 1679), men i Älvdalen har den, som strax ovan sagts, icke nått detta stadium förrän tidigast omkr. femtio år senare, dvs. efter 1730-talet. Det är emellertid ovisst, om den under 1600-talets senare hälft förekommande diftongen *ai* i Mora och Orsa varit utbildad redan vid tiden för Prytz' komedi 1622. Om så icke varit förhållandet, bortfaller naturligtvis även detta stöd.

För övrigt råder överensstämmelse mellan Prytz' Älvdalsmål och 1600-talets Mora- och Orsamål; alla dessa mål ha diftongen *au* (~ *åu*)[2] av *ū* och monoftongerna *å* av *ă* framför *ng* och *ä* av *ĕ* (*æ̆*) framför *ng*.

---

[1] Levander D 1, s. 164.

[2] Diftongen *au* i västligt Moramål och Orsamål, diftongen *åu* i östligt Moramål under 1600-talet. Redan Noreen ansåg *åu* kännetecknа »en varietet af

Först vid slutet av 1600-talet och under 1700-talet ha diftongerna i Älvdalen och Mora-Orsa utvecklats vidare, så att de nu rådande motsättningarna mellan Älvdalsmål och Mora-Orsamål uppkommit. Här må de viktigaste motsättningarna påpekas.

I Älvdalen ha diftongerna bibehållits som fallande i alla ställningar. Så är framför allt förhållandet med *ie* av långt *ē*, *iö* (*yö*) av långt *ō̄* och *ūö*, *ŭö* (~ *ūä*, *uä*) av långt *ō* och kort *ŭ* (*ŏ*). (Se strax ovan samt s. 58 och 62 ff.)

I Mora och Orsa synas däremot de i de äldsta källorna med Älvdalsmålet överensstämmande diftongerna *ie*, *iö* (Orsa *ie*)[1] och *ūo*, *ŭo* (~ *ūö*, *ŭö*) redan under 1600-talets sista årtionden ha övergått från fallande till stigande diftonger, nämligen *je*, *jö* (i Orsa *je*) och *wå*, *vå* (i Orsa senare *wö*). Dessa stigande diftonger ha bibehållits till modern tid i uddljud. I inljud däremot synes förra komponenten *j* tidigt (slutet av 1600-talet) ha bortfallit,[2] under det att förra komponenten *w* till modern tid i somliga ord bibehållits, i andra bortfallit.[3] Bortfall synes ha skett oftare i Mora än i Orsa. På så sätt ha de monoftonger uppstått, som förekomma i senare källor från Mora och Orsa och i dessa socknars nutida mål. Dessa monoftonger stå i framträdande motsättning till diftongerna i nutida Älvdalsmål.

En annan motsättning, som synes inträda redan under 1700-talet och som kvarstår i modern tid mellan Älvdalsmål och Mora-Orsamål, är den ovan nämnda älvdalska diftongeringen av *å* och *ä* framför *ng*, *nk* (*gn*) till *au* (dock *åu* i byn Brunsberg) resp. *aj*.[4] I denna ljudförbindelse synes diftongering icke ha inträffat i Mora (utom byn Bonäs) och i Orsa.

En motsättning mellan Älvdalen och Mora-Orsa består slutligen i det förhållandet, att det nutida Älvdalsmålet gör konsekvent åtskillnad mellan diftongerna *aj* av *ī*, *au* av *ū* och *åj* av *ȳ* (se strax ovan), en åtskillnad som icke upprätthålles i Mora (utom Bonäs) och i Orsa. I dessa socknar ha en del diftongsammanfall på olika sätt inträffat,

---

Moramålet» (i Komm., s. 74), men han torde ha menat Sollerömålet (jfr Inl. t. dalm., s. 8 och Ordl., s. 6).

[1] Angående delabialisering av *ö* > *e*, se ovan, s. 70.

[2] Se ovan, s. 59 f.

[3] Se Levander D 1, s. 168 f.

[4] Se ovan, s. 56 f. samt 57 f.

som (med hänvisning till diftonganalysen ovan under *ī*, *ū* och *ȳ*[1]) helt kort kan beskrivas så:

I nutida Mora förekomma alltjämt de tre äldre diftongerna *äj*, *åj* och *öj*. Men diftongen *äj* står numera även för äldre *aj* av *ī* (utom i byn Östnor, som bevarat *aj*), och sammanfall har inom olika delar av Mora inträffat mellan diftongerna *åj* och *öj* av *ū* och *ȳ*; i västra och i delar av östra Mora står *åj* för *ū* och *ȳ*, men i det övriga östra och i södra Mora förekommer *öj* för *ū* och *ȳ*. Växlingen *åj* ~ *öj* för *ȳ* är dokumenterad redan år 1755 (se ovan, s. 50).

I Orsa slutligen ha diftongerna av samtliga äldre långa *ī*, *ū* och *ȳ* sammanfallit i den moderna diftongen *aj*,[2] dvs. den diftong, som tidigt uppkommit ur gammalt långt *ī* (jfr ovan, s. 67).

---

[1] Se s. 60 ff., 66 ff. samt 68.

[2] Jfr Levander D 1, s. 181.

10. Tablå över diftongeringens kronologi i Älvdals-,

Äldre dalska vok.	Älvd. 1622 Prytz	Älvd. 1668 S. Elfv.	Orsa 1676 A. Flor.	Älvd.? 1678 Okänd	Mora 1679 S. Norm.	Älvd. 1683 J. L. S.	Älvd. 1685 J. L. Son	Älvd. 1688 A. Ands.	Mora 1690 S. Norm.
ă frfr *ng, nk, gn*	å∼o	å∼o ∼a[1]		*au*[2]	å[3]			å	å[3]
ĕ, ă̈ frfr *ng, nk, gn*	ä[9]	ä[10]	e[11]				e[12]	ä[13]	ä[14]
ē (<*ei*)	e∼ee ∼ie ∼iö[23]	ie ∼iä[24]	e∼ee ∼ie	ie[25]	ie[26]∼iä[27] ∼iö[28]	ie	ie ∼e[29]	ie[30] ∼*je*[31]	*je*[32] ∼*já*[33]
ī	ei∼ey ∼äi	eäi ∼äi	*ai*[47]	ei ∼*ai*[48]	*ai*[49]	ei[50]	ei	ei∼äi	äi∼äj[51]
ō	o[59]	uo∼oo ∼uoo ∼voo[60]	vvo[61]	o[62]	uo[63]	o ∼uo[64]	(=J.L.S.)	uo∼o[65] ∼oo	*o*[66]
ŭ (*ŏ*)	o∼ oo∼å[75]	uo∼vo[76] ∼uoo[76]	voo[77]	uo[78]	uo ∼hwo[79]	wuo[64]	uo∼vo[64]	uo∼o[65]	o[80]
ū	ou∼åu ∼*au*[84]	*au*[85]	*au*[86]		*au*[87]	au[83]	au[86]	au[89] ∼åu[90]	*åu*[91]
ȳ		oåi[99]		oi[100]					
ö	yö	iö	iee[104]		*iö*	iö	iö[105]	jö	*ö*∼*jö*[106]

* Här ingå självfallet ej uppgifter fr. den tidiga ordl. Sylloge vocum etc., eftersom ordlistan ej är diftong avser ett nytt el. anmärkningsvärt utvecklingsstadium.

Mora- och Orsamål under tiden 1622–1768.*

Älvd. 1693 Eenbgh	Mora 1693 Eenbgh	Orsa 1693 Eenbgh	Älvd. 1715 J. Sued.	Älvd. 1716 J. Sved.	Älvd. 1730–33 R. Näsm.	Mora 1755 ordl.	Älvd. 1768 P. Holmbg	Älvd. 1768 Chr. Borg	Mora 1768 Chr. Hyckert
		å(e)[3 o. 4]			a[5]	å	aå ~ ao ~ *au* ~ *a*[6]	å ~ o[7]	å ~ o[3 o. 8]
äi[15]	ä[16] (~ äi[17])	ä[18] (~ *ai*[17])		ä[19]			*ai*[20]	ä[21]	ä[22]
je[34] ~ iä[35] ~ iö[36]	je[39] ~ (i)ä[37] ~ e[38]	je[39] ~ ä[40]	e[41]	e ~ ie[42] ~ ö[43]	e ~ ie[44] ~ iö[44]	e ~ je[46]	ee ~ ie eä ~ iä	e ~ ee[45] / ~ ei[45] /	e ~ je[46]
ei ~ äi ~ *ai*[52]	ei ~ äi	ei ~ *ai*[53]	ei ~ äi	äi ~ *ai*[54]	ei ~ äi[55]	aj ~ ej ~ äj[58]	*ai*[56]	ai ~ *ei*[57]	ei ~ äi ~ äj ~ *ai*[58]
uo ~ o[67]	o[68]	o[68]	o[69]	o[70]	o[71]	o	oe ~ oä ~ oäe ~ ue ~ uä etc.[72]	o ~ oo[73]	o[74]
uo[81] ~ o	o ~ uåe[81]	å (~ uå[82])	(= ō)	(= ō)	(= ō)	uo ~ uó ~ uå[83]	ue ~ oe ~ oä etc. (jfr ō)	(= ō)	wo ~ wå[74]
ou[92]	ou[93]	*au*[94]	au[95]		au ~ ou[96]	au	au ~ a[97]	au	au ~ åi[98]
						åj ~ oj[103] ~ öj[103]	ay ~ aoi[101] ~ åy ~ åi ~ oi[102]	åi ~ åj ~ oi	öi ~ öj[103]
iö[107]		e[108]	ö[109]	ö[109]	ö ~ iö[110]	ö	iö ~ yö ~ yä[111] ~ iöe[112] ~ jö	iö ~ jö ö[113]	ö[114]

daterad eller lokaliserad och eftersom den härrör från okänd författare, se ovan s. 45 f. Kursiverad

Noter till diftongtablån

[1] *tånger* 'pigga', *songä* 'sången', *gagnä* 'gagnet'.

[2] *taunger* 'pigga': tidigt exempel, se ovan, s. 32, not 7.

[3] Avser end. *ă* frfr *ng*, *nk*. Frfr *gn* kvarstår *ă*. Levander D 1, s. 94.

[4] *gåengum* 'låt oss gå, vi gå', nutida *gòg̱gum*. Jfr J. Boëthius Orsamålet, s. 105 (mom. f.).

[5] Ett belägg: *sank* inf. 'samla' (< *samka*) 1733, Näsman Hist. lingv. dal.

[6] *agnär* 'agnar'; *a* motsv. modernt Älvd. *au*. Levander D 1, s. 94. Jfr nedan, not 97.

[7] *drågna* 'bliva efter', modernt Älvd. *drą̀u̯g̱ęn* DalmOrdb. *dragna*.

[8] Med *o* betecknas äv. lmalf. *ɵ* < *au*; med *å* äv. lmalf. *ɑ* < *ā*.

[9] *län(d)ge* 'länge', modernt Älvd. *lą̀i̯ndʒɐ*; jfr Mora *lɐ̀n̲dʒæ* DalmOrdb.

[10] *länge*, se föreg. not.

[11] *lenge*, modernt Orsamål *lɐ̀n̲dʒa* allm. DalmOrdb.

[12] *skenkbör*, jfr Dahlgren Gloss. *Skänkebör* n. 'ett slags vin', Rietz *skänkjebjor* 'svagdricka'; jfr modernt Älvd. *sfʂą̀i̯g̱k*, Soll. *stjäg̱g̱k* 'gåva', Ors. *sfɟɐg̱ks* '(till) skänks'; Älvd. *sfʂą̀i̯nfʂɑ* v., Venj. *sfʂɐ̀g̱kɑ* v. 'skänka' DalmOrdb. Jfr not 105.

[13] *skänkbörn*, se föreg. not.

[14] *skänkbörnen*, se föreg. not.

[15] *äingiäln* 'ängeln', jfr modernt Älvd. *ą̀i̯ndʒɐl* DalmOrdb.

[16] *ängiln*, jfr nutida Mora *ɐ̀n̲dʒæ* ~ *ɐ̀n̲dɟæ* n. 'änge': Älvd. *ą̀i̯ndʒɐ* DalmOrdb.

[17] *fäignad* Mora och *fainad* Orsa: *äi*, *ai* förklaras på särsk. sätt, se ovan, s. 41 o. 57 f.

[18] *ängeln*, jfr nutida Orsa *ɐ̀n̲dɟa* n. 'änge' DalmOrdb.

[19] Oviss innebörd; *dängid* 'I slån', *dängt* '(har) slagit'; jfr att diftong för *ō* och *ȫ* ej anges, däremot står *ie* < *ē*, ehuru ej konsekvent (äv. *e*). Jfr not 43.

[20] *draing* 'dräng'; konsekvent.

[21] *dängia*: *ä* sannol. fel för *ai*, jfr föreg. not.

[22] *kängen* 'låskolf', nutida Mora *kɐg̱g* ~ *kæg̱g* DalmOrdb.

[23] *diöm* 'dem'; jfr Elfving 1668 endast *diem*; nutida Älvd. *dĭ̯emm* ~ *dy̯̆ömm*, se Levander D 2, s. 215.

[24] Ett ex.: *liäkären* 'lekaren, spelmannen'; möjl. inflytande fr. *lą̀kɑ* v. 'leka'. DalmOrdb. Jfr dock följ. not.

[25] *dier* 'de', *liekerär* best.plur. 'spelmännen'.

[26] *dier* 'de', *ien* 'en' etc. (västra Mora). Jfr not 32 f. samt ovan s. 59 f.

[27] *miäst* 'mest'.

[28] *diöras* 'deras'. Se ovan, s. 59 f.

[29] *Fleri* (1 g.) trol. fel för *flieri* 'flera'.

[30] *dier* 'de', *liekerär* 'spelmännen', *lietat* 'leta åter'.

[31] *oltadjenå* 'alltid, oupphörligt'; Våmhus *ó̱l̲t-ad-ì̯ę̱nu* DalmOrdb. *allt-åt-eno* adv.

[32] *je, jett* 'en, ett' (östra el. södra Mora). Jfr not 26.

[33] *djär* 'de' (östra el. södra Mora). Jfr not 26.

[34] *jen* 'en' (trol. *j* i Älvdalstexten fr. Mora- el. Orsaövers. av Lukas ev.). Jfr not 39. Jfr *skriefning* 'skrivning' och nutida *skrìe̯va* 'skriva'.

[35] *diär* 'de' nom. (konsekvent).

[36] *diöm* 'dem' dat., ack. Levander D 2, s. 214 f.

[37] *diär* 'de' (2 gg.) ~ *där* 'de' (3 gg.) och *däm* 'de o. dem' (7 gg.); nutida *demm* dat., ack. = nom. Levander D 2, s. 214 f.

[38] *khlårheti* 'klarheten', dvs. 'ljuset'.

[39] *jen, jett* 'en, ett'. Jfr not 34.

[40] *däm* 'de o. dem' (jfr not 37).

[41] Dift. ej betecknad hos förf., se not 19: *der* 'de', *redeli* (< **redeliga*) adv.; *e* sannol. fel för *ie*; jfr ovan, s. 34.

[42] *biskied* 'besked' (*i* kan dock i detta ord ange förmjukat *k*, jfr mod. *bìs̯ʃʂi̯e̯ḍlɪg* DalmOrdb.).

[43] *döm* (2 gg.) 'dem': *ö* sannol. fel för *iö* (jfr not 19). Redan Prytz har *diöm*, se not 23.

[44] *der* 'de', *skrefwer* 'skriver': *e* sannol. fel för *ie*. Näsman har ej konsekvent betecknat en del diftonger (jfr not 19). Dock *ie* < *ē* (2 gg.) år 1730 i ortn. *Lieksand*, modernt *lìe̯ksa̯n̯d* DalmOrdb. Däremot konsekvent *ie* < *ē* år 1733, Hist. lingv. dal., s. 68 ff., där äv. skrivits (1 g.) *diöm* 'dem'. Jfr ovan, s. 43, not 1.

[45] Om Borgs inkonsekventa beteckning se ovan, s. 48 med not 3. I sin ordl. säger förf. s. 63, att *ei* är dift. i ordet *reisa* (: nutida *rī̯esa*), vilket tyder på att Borg hört den älvd. diftongen *ie* men inte betecknat den rätt el. konsekvent.

[46] Mora: *e* i inljud, *je* i uddljud: *jenn* (1755) el. *jen* (1768) räkn. 'en', nutida *i̯e̯n̯* DalmOrdb.

[47] *saina* f. 'sin', *taiman* 'timmen'. Se ovan, s. 61.

[48] *heipas* 'fånas' men *slaik* 'slik' (tidigt). Se ovan, s. 32 o. 60.

[49] Alla frfr *k* (tidigt). Se ovan, s. 35 o. 61.

[50] *streidt* 'fort', *reis* 'ris' m.fl.

[51] ~ *äj* i *bäjder* 'bidar', eljest allm. *äi* (8 ex.).

[52] I uttr. *ad haipe* (eg.:) 'åt hip(e)' = 'förvånad, häpen'.

[53] Vanl. *ai*: *dait* 'dit', *straidt* 'fort; genast'; *ei* blott i *seinum* och *seina* 'sin'.

[54] *laikwäl* (1 g.) 'likväl', trol. skrivfel; *äi* 7 gg. : *ai* 1 g.

[55] I Hist. lingv. dal. 1733, s. 68 ff.

[56] Utan undantag.

[57] Några få ex.: *greima* 'grimma', *Katrei* 'Katarina' etc.; *ai* 25 gg. : *ei* 6 gg.

[58] I överensstämmelse med nutida förhållanden med *aj* ~ *ai* alltjämt dröjande kvar i nordvästra Mora, se s. 52 f., 62 f.

[59] Ordet *blod* enda exempel, se ovan, s. 62.

[60] Men *oå* för äldre *au*, lmalf. *ɵ*, se ovan, s. 63 f.

[61] *gvvoda* 'goda', *gvvoot* 'gott', motsv. nutida *go̯d*, n. *go̯ʊt̯*.

[62] Oviss innebörd; *o* även för lmalf. *ɵ* och *ɑ* (< äldre *ă* resp. *ā*).

[63] Oviss innebörd; dets. för *o* och *å* (< äldre *au* resp. *ā*, *ă*), jfr s. 36.

[64] Oviss innebörd; *uo* äv. för *å*, exv. *wuorå* 'vara'; jfr dock *wuomali* ~ *vomali* 'omåttligt', vilket gör dift. möjlig. Äv. i *vuonder* 'vånnar', modernt *u̯o̯ndər* 'bryr sig om' och *siuofveste* (~ *sjoveste*) 'självaste', jfr *sɛ̯u̯o̯v* 'själv' DalmOrdb. Jfr ovan, s. 63.

[65] Jfr föreg. not och se ovan, s. 63.

[66] *for* (pret. av 'fara') rimmar med *gor* (pres. av 'gå') varför sannol. ej dift. i *for*; *o* i *gor* = lmalf. *ø* > *o*; inf. *gǫ* 'gå' Noreen Ordl., s. 69. F.ö. skrives *å*-ljud med *å*.

[67] Vanl. *uo*, men *o* i *i op min* 'i hop med', *ordum*, *rosändä*; inverkan fr. Mora-Orsatexterna?

[68] Allm. *o*; jfr föreg. not och se ovan, s. 64.

[69] Oviss innebörd; äv. *o* för lmalf. *ø* i *snogg* 'vacker'. Jfr Levander D 1, s. 114.

[70] Oviss innebörd. Jfr äv. *omalli*, vars *o* motsv. nutida kortdift. *u̯ø̯* – (< *un-*). Se ordstudier nedan, s. 117 ff.

[71] Oviss innebörd; *o* i såväl *Morum*, *omali* (lmalf. *u̯ø̯* och *u̯ø̯*) som *og* 'och', *snogg* 'vacker' (lmalf. *ø*), se not 69.

[72] Förf. har prövat en rad möjligheter; jfr äv. i triftonger: *fioäerd* 'fjol-', *liouester* 'ljuster'. Ljudskicket i Älvd. denna tid tydligt återgivet. — På annat sätt hos Chr. Borg: *o* ~ *oo*. Se ovan, s. 48.

[73] *oo* står äv. för lmalf. *ø* < äldre *au*. Jfr föreg. not.

[74] I inljud *o*, i uddljud *wo*, *wå* (äv. i inljud efter konson. *k*, *t*). Jfr not 83 och ovan, s. 51.

[75] *fokiä* ~ *fook* ('folk'), motsv. nutida *fūäk* (se ovan, s. 62), *oss* pron., motsv. nutida *ŭäss* (~ *ŭöss*). Jfr Levander D 1, s. 170. — *kåger* (1 g.) 'se'; nutida *kŭ̈sger*, jfr Noreen Ordl., s. 108; Hq. Etym. ordb. *koxa*. Här *å* möjligen gm förväxling; jfr *låffuåt* i st.f. *luffuåt*.

[76] *fuook* 'folk'; *vos* 'oss'; jfr not 60.

[77] *voos* 'oss' (jfr not 82), sannol. = *våss* (se ovan, s. 64) > nutida *wöss*. Jfr Levander D 1, s. 170.

[78] *Guorrer* 'gossar'; enda exempel, *uo* möjl. dift., se ovan, s. 63.

[79] *hwos* 'oss', se ovan, s. 64.

[80] *fok* 'folk', nutida *fo̯k* DalmOrdb. Jfr ovan, s. 65.

[81] Diftong avsedd, se ovan, s. 64. Jfr Moratexten *o* i inljud, men *uåe* i uddljud: *uåess* = nutida *wåss* el. *våss* 'oss'. Levander D 1, s. 170.

[82] *uåss* 'oss' (*uårde* 'orden'), jfr not 77.

[83] Stigande dift., motsv. nutida *wå* el. *vå*; jfr not 74 och ovan, s. 50.

[84] *ou*, *åu* frfr *f*, g. — *au* frfr *p*, *t*.

[85] Frfr *d*, *p*, *t*.

[86] Frfr *d*, *t*; även Eenbergh 1693: *au*, se not 94.

[87] Frfr *d*, *t*, *s*.

[88] Frfr *t*.

[89] Frfr *t*.

[90] I slutljud o. frfr *l*.

[91] Frfr *d*, *t*; södra o. östra Mora, se ovan, s. 66.

[92] Otillförlitligt här frfr *t*; *au* redan fr.o.m. Prytz 1622; *ou* måhända infört fr. Moratexten.

[93] Frfr *t*. Sannol. rätt för en del av Mora-omr., jfr motsättn. hos Normoræus 1679–1690: *au* — *åu*, se ovan, s. 66 f.

[94] Redan 1676 hos A. Floræus, se not 86.

[95] Frfr *t*.

[96] Vanl. *au* (men 1 g. *ou*) frfr *t*: *autå* ~ *outå* (1733).

[97] *kragna* 'krona'; *a* motsv. modernt Älvd. *au*. Levander D 1, s. 181 o. 2, s. 61.

[98] *au* i nordvästra Mora (jfr ordl. 1755), *åi* i sydvästra och delar av östra Mora äv. i nutid, se ovan, s. 66 f.

[99] *koåitende* 'springande', se ovan, s. 68.

[100] *koit* 'springa'.

[101] *kaoita* 'springa'; om *a* i st.f. *å*, se ovan, s. 48 f.

[102] Jfr *måir-*, *moir-*, *måyr-* 'myr-'.

[103] *ojsa* 'hysa', men *fnöjsa* 'fnysa' (1755), *möjser* 'möss', *nöjden* 'stockeld' (1768): *åj* ~ *oj*, nutida *oi̯*, förek. i nordvästra Mora samt i byarna Risa o. Färnäs (liksom i Älvd.), *öi* ~ *öj*, nutida *ɵy̯* ~ *ɵi̯*, förek. i östra Morabyarna (utom Risa o. Färnäs), i en del sydvästliga Morabyar samt på Sollerön. Jfr ovan, s. 50 ff. o. 68 samt Noreen Ordl., s. 6 o. Levander D 1, s. 197.

[104] *ieep* (< äldre *ɛ̃pa* 'ropa'); jfr äv. *gieer* pres ... 'gör'.

[105] *skäenkbiönne* 'öl', jfr Rietz *skänkebör* m. (under *skänkje-bjor* n.); i skämts. ordlek med ordet *björn* (älvd. *bɣø̯n*). Jfr not 12.

[106] *sötun* 'söt maträtt, deg', *örum* 'yr', men *sjöktes* 'tycktes' (= Älvd. *sɣæ̯ks* 'tycks, synes' LÄlvd. § 193, s. 115).

[107] *riömdäs* 'rymdes', modernt *rɣø̯ma* 'rymma' DalmOrdb.; jfr Noreen Ordl., s. 150.

[108] *feda* 'föda'. Jfr Prytz *fyödde* 'född'.

[109] Oviss innebörd, sannol. motsv. *ö* dift. *iö*, jfr not 19.

[110] *ö* hos Näsman motsv. sannol. dift. *iö*. Om hans inkonsekventa beteckning av fallande diftonger (äv. *e* för *ie*) i Älvd. se ovan, s. 43.

[111] Frfr *r*, jfr *fyärålder* 'fjäril', modernt *fɣærɔ́lder* DalmOrdb.

[112] *miöel* 'mjöl': nutida *mɣø̯l* DalmOrdb.

[113] Ang. Borgs inkonsekventa diftongbeteckning se ovan, s. 48.

[114] *möl* 'boll', modernt *mø̯l* Noreen Ordl., s. 131.

KAPITEL IV

Andra språkliga karakteristika

1. Några drag i ljudläran

För Älvdalsmålet främmande former

I Älvdalsmålet hos Prytz förekomma såsom redan Noreen påpekat (komm., s. 74 f.) former, vilka i somliga fall ge en starkt avvikande bild av det språk, som kan anses genuint vid 1600-talets början. Dylika former kunde måhända tyda antingen på inblandning av ord från en annan dialekt eller på inflytande från uppsvenskt skriftspråk. Man skulle kanske kunna anta inblandning av Rättviksmål,[1] som talades av den ene av de båda dalska studentaktörerna, Ionas Laurentij Retv., vilken torde ha spelat någon av rollerna Spiote Säbbens Nisse eller Kiätis Jugås Gunnär.[2] (Se ovan, s. 19 ff.) Inflytande från skriftspråket skulle kunna ha förmedlats av en av Prytz given förlaga (jfr a. st.). Somliga avvikelser kunna naturligtvis även bero på tryckfel, vilka redan Noreen funnit långt ifrån sällsynta i Prytz' text (komm., s. 75). I de flesta exemplen korrigerar Prytz' arbete sig självt genom att, som också Noreen (s. 76) påpekat, »på andra, ofta flere, ställen meddela den rätta formen».

Följande fall kunna enligt min mening lika väl vara orsakade av tryckfel som av inflytande från uppsvenskt skriftspråk eller från annan dialekt än Älvdalsmålet.

Alt (30:6) adj. n. 'allt' i replik av Kiätilogs Lasse. Sannolikt fel för **olt*, motsvarande nutida Älvdalsmål *ɔlt* DalmOrdb.[3] Jämför härmed Prytz *olla* (2 gg.) 'alla' och *olle(r)* (3 gg.) 'alla'. — Enligt Noreen

[1] Knappast Orsamål såsom Noreen (komm., s. 74) tänkt sig.

[2] I deras repliker kan Rättviksinflytande således anses möjligt. I Kiätilogs L:s repliker däremot, som med all sannolikhet framförts av den älvdalske studenten Daniel Joh. Elvedalius (se s. 23 ff.), kan Rättviksinflytande anses mindre sannolikt. Jfr vidare diskussion nedan, s. 107 f.

[3] Se äv. under *all*, Noreen Ordl., s. 8. Jfr Hesselman Br.d., s. 12 *alom* för *oolom* dat. 'alla' Orsa 1676 och s. 17 *alle* för *oller* nom. 'alla' Älvd. 1678.

(komm., s. 75) rikssprå̊k. Jämför dock nutida Rättviksmål *ɤl̥t* 'allt' DalmOrdb.

Amalli (27:17) adv. 'ofantligt, omåttligt', på andra ställen *omalid*, *omalli*, är som redan Noreen förmodar (komm., s. 70), felskrivning. Ordet är obrukligt i nutida Älvdalsmål. Se f.ö. om *omalli*, s. 117 ff.

Bort (33:12) adv. 'bort', på andra ställen *brot*, *brott*, i nutida Älvdalsmål *brœt̥* DalmOrdb. *Bort* torde vara tryckfel.

Dän, *den* (i Kiätilogs L:s replik 30:4, 6) pron., best. art. 'den', är sannolikast tryckfel för *dan*.[1] På andra ställen *dan*, *dhan*,[2] motsvarande nutida Älvdalsmål *dɑ̨n* DalmOrdb. (jfr äv. LÄlvd., s. 65).[3] Tryckfel (måhända genom bokstavsomkastning) torde också, som även Noreen förmodar (s. 75), föreligga i pron. *dä* (33:7)[4] 'det (som)', vilket kan stå för *äd* el. dyl.

En (30:12) räkn. 'en', på annat ställe *een* (jfr äv. *een* ob. art.), i nutida mål *ɨɑ̨n* DalmOrdb., torde helt enkelt vara tryckfel för *een*.

Holla (i Kiätilogs L:s replik 30:5) v. 'hålla', som på andra ställen hos Prytz motsvaras av *holda*, *hålda*, i nutida mål *ɛl̥da* DalmOrdb., har redan av Noreen ansetts vara infört från rikssprå̊ket. Naturligtvis är även tryckfel tänkbart. Rättviksmålet har *ɤl̥ɤ* 'hålla' DalmOrdb.; jfr äv. Levander D 1, s. 96.

Hwem (hos Kiätilogs L. 26:19, 26) interr. pron. 'vad'. Sannolikt fel för **hwen*, nutida mål *wɑ̨n* DalmOrdb.[5] På tryckeriet i Uppsala torde man lätt ha kunnat läsa fel på manuskriptets *hwen*. Noreen har (s. 75) tänkt sig *hwem* vara infört från rikssprå̊ket i stället för »(*h*)*wän* (= hvad)».

Hör (hos Kiätilogs L. 26:19) imperat. 'hör!'. Snarast tryckfel för *här*. Jämför formerna *härom* '(vi) höra', *härdäs* 'hördes' och *här å*[6] 'hör

---

[1] Trots Rättvik *dœn̥*, jfr Leksand *dɤn̥*.

[2] I Kiätilogs L:s (28:22, 35) och i Spiote Säbbens Nisses (28:28) repliker.

[3] Jfr Mora *don̥*, Venjan *dɑ̈n̥* ~ *don̥*, Sollerön *don̥* ~ *dɵn̥* DalmOrdb.

[4] Kars Mats replik.

[5] Ang. interr. pron. *wēr* 'vem' och *ŭkɨn* 'vilken' Älvd. samt *ŏksn* Rättv. etc., se Levander D 2, s. 155. 'Vad?' heter i Rättv. *o̯kɤ* DalmOrdb. (Levander sedes). För den skull kan *huad* i interr. pron. 'vad' hos Prytz (33:8) inte härröra fr. Rättvik; möjligen kan i detta fall med Noreen tänkas påverkan fr. rikssprå̊k. (s. 75). Jfr dock uttr. *wað eller ĭr* 'vad annat är, dvs. till på köpet' i Älvd. Se Levander D 2, s. 308 not 18.

[6] Ang. *ä* < äldre *øy*, se Levander D 1, s. 210 f.

(p)å!'. Som Noreen (komm., s. 75) påpekat, är inflytande från riksspråket möjligt. Påverkan från Rättviksmål är väl däremot knappast tänkbar i denna replik av Kiätilogs L.

Konunge (hos Kiätilogs L. 28:5) 'konung'; på andra ställen *Kunung(s)*. Det är möjligt att med Noreen (s. 75) tänka sig tryckfel *o* för *u*. Jämför dock de skiftande formerna i ändelsen best. plur. dat. *-om(m)a*, *-uma*; beteckningarna *o* och *u* torde icke innebära någon avsevärd fonetisk olikhet. Jämför ovan s. 54.

Standa by (30:36) 'stå bi, dvs. hålla ut'. Förbindelsen är numera okänd i dalmålet. Verbet *standa* har emellertid älvdalsk form, *stą̀n̲da*. Belägg på *stånda* saknas från Rättvik, men i den gamla kapellförs. Boda heter verbet i nutida språk *stånnda*; *å* beror väl som Levander antagit (D 1, s. 97) på inflytande utifrån eller från verbet *stå*.

Wij (hos Kiätilogs L. 27:13) pers. pron. 'vi'. Noreen har tänkt, att denna form kunde vara antingen inkommen från riksspråket eller hämtad från Orsamål eller också helt enkelt tryckfel (s. 75). Ytterligare en möjlighet finns, nämligen att slutljudande *r* fallit på modernt vis framför uddljudskonsonanten i följande ord. Men då detta exempel är det enda fall, då pron. 'vi' förekommer utan *r* i hela dialektstycket, håller jag tryckfel för sannolikt. I stycket förekomma inte mindre än 35 exempel *wihr* (~ *wijhr* ~ *wijr* ~ *wir*), varav 29 stycken med *r* stående framför följande konsonant. Övriga stå i satsslut eller framför vokal.

Med hänsyn till pronomenets närmaste motsvarighet i modernt Älvdalsmål *u̯i̯r*, må här påpekas, att detta är en form, som nu endast förekommer i Älvdalsbyarna Åsen längst i norr och Evertsberg längst i väster.[1] Övriga byar, alltså även de närmare kyrkan, vilkas språk var studenten Daniel Johannis Buscovius (Elvedalius) modersmål (se nedan om *wahr*, *wåhr* poss. pron.), ha numera en form *u̯i̯ð* (se LÄlvd., s. 62 och not a).[2] Jämför härmed att Daniel Buscovius i överensstämmelse med *wihr* etc. också har 2 pluralpronomenet *ihr*. Detta förekommer i det moderna Älvdalsmålet likaledes endast i Åsen och

---

[1] Se LÄlvd., s. 62 § 101 (och not a). — Formen *wir* ~ *vir* (~ *wi*) har hela Mora (utom Bonäs), *vir* ~ *vyr* har Sollerön och *wur* har Venjan. Se Levander D 2, s. 210.

[2] Formen *wið* har även Våmhus och *wid* den stax söder därom belägna byn Bonäs i Mora. Jfr föreg. not och se Levander D 2, s. 210.

Evertsberg under formen *ir*.[1] Övriga byar, alltså även kyrkbyarna, ha numera formen *id*.[2]

Därest man med avseende på *wihr* (35 gg.) och *ihr* (1 g.) kan anse studenten Daniels uppgifter motsvara genuint språk i byarna närmast Älvdalens kyrka under början av 1600-talet (jämför nedan om *wahr*, *wåhr*), så måste man anse de nutida formerna *wid* och *id* i samma bymål sekundära. De senare formerna böra på grund av ett sådant sekundärt förhållande till *wir*, *ir* icke tänkas ha uppstått ur äldre dualformerna *vit*, *it*, såsom Levander med reservation förmodat (D 2, s. 308, not 18). Formerna *wīr* etc. 'vi' i Åsen, Evertsberg, större delen av Mora, Venjan och Sollerön böra under dessa omständigheter närmast anses återgå på fsv. *vīr*, jfr got. *weis*. Älvd. *wid* bör sannolikt ej med Hellquist Etym. ordb. sammanföras med no. *vi* (< dualen isl. *vit*, *við*). På samma sätt återgå formerna *ir* etc. i samma område av Ovansiljan på äldre fsv. *ir* (urnord. **jiR* etc., se Hellquist a.a.).

Några mera diskutabla fall har jag sammanfört här nedan. Infinitivmärket *at* i Spiote Säbbens Nisses andra replik (27:32) kan icke sägas härröra från Rättvik. Det är nämligen främmande för allt dalmål, och därest det icke inkommit genom rikssprākspåverkan i den Prytzska texten, så torde tryckfel av ett eller annat slag ha inträffat. Som infinitivmärke brukas i stället dels 'till', Älvdalen *tɑ*, Rättvik *tæ* DalmOrdb., dels 'och' Älvdalen *øg* a. st. Det senare ingår sannolikt i infinitiven *åsiå* hos Prytz (27:17) 'att se'; ej med Noreen »(att) åse» (övers., s. 70).[3]

Den påfallande supinformen *låffuåt* (30:38) kan vara fel. Märkas bör, att Prytz på annat ställe har inf. *lufwå* 'lova'. Den motsvarande nutida formen är *l̥ùvo*, sup. *l̥ùvod* DalmOrdb. Man kan dock tänka sig, att *å* uppkommit genom tilljämning av samma slag som i Evertsberg iakttagits t.ex. i verbet *kɨ́mo*, motsvarande övriga Älvdalen *kɨmo* (LÄlvd., s. 75 not c) ~ *kùmo* ~ *kɨmo* DalmOrdb.

[1] Se LÄlvd. a.st. — Liksom *wir* etc. förekommer *ir* i Mora (utom Bonäs), i Venjan och i Sollerö sn.

[2] LÄlvd. a.st. — Denna form *id* har även Våmhus, se Levander D 2, s. 210.

[3] Ang. *ok* som infinitivmärke redan i fsv., se Hq. Etym.ordb. under I*att*. I infinitivmärket *at* skulle i trycksv. ställning *a* behållit sin ursprungliga kvalitet i Älvdalsmålet. Se Levander D 1, s. 111. — Några exempel på utelämnat och utsatt infinitivmärke *tɑ* i målet i byn Åsen, se LÄlvd., s. 112, § 183.

I *kåger* (26:20) pres. sing. 'koxar' kan *å* vara fel för *o*. I nutida mål uttalas det *kùːgar*; jfr inf. *kùːgo* DalmOrdb. (under *kåga* v.) 'titta'. Eftersom verbet i modern tid innehåller *uæ*, skulle det hos Prytz ha stavats med *o*; se diftongtablån (*ŭ*, *ŏ*) ovan, s. 74.

De överraskande verbformerna *driffua* ~ *drifwa* 'driva' med monoftong *i* två gånger (27:33 och 28:35) i stället för väntad diftong *ei* kunna uppfattas som tecken på inflytande från Rättviksstudentens språk. Jämför nutida *drìvv* DalmOrdb. Man kan emellertid också i detta fall med Noreen tänka sig rikssvenskt inflytande (s. 75). Dock är icke heller tryckfel, uppkommet genom felläsning av staplarna i *ei* mellan *r* och *ff*, helt uteslutet. Verbet 'driva' är ju ingalunda främmande för Älvdalsmålet. Det motsvaras av nutida *drà̀ːva* och förekommer i uttrycket *dräif brott* 'driva bort, förjaga' i J. Svedelius dikt på Älvdalsmål år 1716.[1]

Lefuom (31:2) är fel för *lifuom* 1 pers. plur. pres. '(vi) leva'. Det är det enda belägget hos Prytz på det kortstaviga verbet 'leva', vilket i Älvdalsmålet uttalas *lĭ̆vo* DalmOrdb.[2] med bevarat äldre kort *ĭ*. I nutida Rättviksmål motsvaras däremot detta *ĭ* av ett öppet *ŏ*, i Levander Dalmålet betecknat *ŭ̆* (: *lŭ̆vå*).[3] Det är tänkbart, att *ŭ̆* i Rättvik är ett sent stadium och att på 1600-talet har funnits en form med *ĕ*, utvecklad ur en äldre form med *ĭ*.[4] Påverkan från Rättviksstudentens språk kunde därför tänkas i detta fall. Dock måste möjligheten för skriftspråksinflytande (eller för tryckfel) även hållas öppen.

Om *ånderlunda* för *åderlunda*, se nedan under *odra* adj., s. 92 f.

Den hos Prytz påfallande skrivningen *ticker* för eljest *tyckie*(*r*) diskuteras lämpligen mot bakgrund av de till synes regellöst växlande beteckningarna *y* och *ij*, som stå än för *i*, än för *y* hos Prytz och hos närmast följande författare.[5]

y och *ij* för *y* och *i*

Hos Prytz kan *y* att döma av nutida Älvdalsmål representera olika vokaler:

[1] Hesselman Br.d., s. 101:23.

[2] Jfr LÄlvd. § 136, s. 83; Noreen Ordl., s. 112.

[3] D 1, s. 136.

[4] Om ljudregeln *ĭ* > *e*, *ä*, *ö* i typen *liva*, se Hesselman *ĭ* och *ŭ̆*, s. 61 f.

[5] Andra smärre uppenbara fel ha i uppl. 3 rättats av Lundell, varom se Sv. lm. Bih. 1:1, s. 15. Se även mina i ordförteckningen nedan, s. 149 ff., införda uppgifter.

ў eller *ȳ* i exv. *byggia* v., nutida *bỳ̯d̯ʒa* DalmOrdb. 'bygga', och *yhr* (~ *ijhr*) adv., nutida *y̯r* DalmOrdb. 'ur',

kort *ĭ* i exv. *wythå* v., nutida *u̯ĭ̯t̯o* DalmOrdb. 'veta' (jfr äv. Prytz *wijtom* ~ *withom* '(vi) veta',

långt *ī* i exv. *fryt* adj. n., nutida *frɪ̯t̯* DalmOrdb.[1] 'fritt', och *tyl*(*tålådh*) adv., Eenbergh 1693 (v. 1) *tihl*, nutida *tɪ̯l* DalmOrdb. 'till'.[2] Dock *stȳl̥* 'stil' i nutida Älvdalsmål.[3]

Hos Prytz betecknar även *ij* olika vokaler:

långt *ī* i *wijr*, *wijhr* (~ *wihr*) pron., jfr nutida *u̯ɪ̯r* Åsen, Evertsberg, *u̯ɪ̯ð* övr. byar, DalmOrdb. 'vi',[4] möjligen även i *pijla*, *pijlom* (~ *piloma*) m. best. plur. ack. o. dat. Ordet *pil* saknas i nutida Älvdalsmål,[5] men finns i Mora, *pɪ̯l* DalmOrdb. Med hänsyn till *byl̥*(*e*) för *bil̥*(*e*) i Ovansiljan (s. 49 not 5) samt nutida Sollerömål *py̯l* DalmOrdb. 'pil' kan det vara ovisst om *ij* står för *ī* eller *ȳ* i Prytz *pijla* etc.; jfr skrivningarna i Sylloge vocum här nedan,

kort *ĭ* i ovan nämnda *wijtom* (~ *withom*) v., nutida *u̯ĭ̯t̯u̯m*, jfr DalmOrdb., och *frillij* (< **fridhlika*)[6] adv. 'ganska, rätt',

långt *ȳ* i exv. det ovan nämnda *ijhr* (~ *yhr*) adv., nutida *y̯r* 'ur' (om *pijla* : *py̯l*, se strax ovan). Formen *ijhr* har av Noreen (s. 74) ansetts vara Orsamål eller tryckfel för *yhr*.

Dessa växlingar framträda även i senare källor, bl.a. i Elfvings bröllopsdikt 1668,[7] som har följande fall: *sijns* (1:22) v. för nutida *sỳ̯n̯as* 'synas', *bijt* (2:17) ~ *bijijt*'[8] (2:10) v. för nutida *bỳ̯t*(*a*) 'byta', *kijr* (2:12) f. för nutida *fʂy̯r* 'ko(r)' och *ijr* (3:4) adv. för nutida *y̯r*; se ovan om *yhr* ~ *ijhr* hos Prytz.

---

[1] Långt *ī* har i detta fall ej diftongerats. Orsaken är kanske en annan än sent inlån i Ovansiljansmålet som Levander menat. Jfr D 1, s. 152.

[2] Jfr *y* även för *i* (eller *j*) i dift. *ey* = *ei* i *heypot* adj., nutida *àɪ̯pug* DalmOrdb. 'fånig, dum' (jfr Torp Etym. ordb. *hipen*); jfr *leite* v. 'lita!'.

[3] Jfr Levander D 1, s. 278, not 13.

[4] Jfr LÄlvd., s. 62 och not a. Dock *vȳr* (o. *vīr*) Sollerön, *wūr* Venjan, Levander D 2, s. 210. Se DalmOrdb. o. Noreen Ordl., s. 209, samt om *ī* > *ȳ* i specialfall, Levander D 1, s. 153 med hänv. s. 278, not 13 till Kock Sv. ljudh. 1, s. 106 ang. överg. *ī* > *ȳ* i ä. nysv. Märk äv. Prytz *wijn* 'vin' o. rim *swyn* 'svin'. Sv. lm. Bih. 1:1, s. 32 r. 21 f.

[5] Heter numera *ku̯o̯v* DalmOrdb., jfr Noreen Ordl., s. 100 (under *kolf*).

[6] Jfr *ij* även för *i* (eller *j*) i dift. *eij* = *ei* i *leijff* n., nutida *lɑɪ̯v* DalmOrdb. 'liv'.

[7] Hesselman Br.d., s. 1 ff.

[8] Jfr dock *byts* (2:13) pass. 'bytas'.

I Näsmans dikt på Älvdalsmål 1730[1] läses (r. 12) *Fijas* v. pass. för nutida *fỳ̯ɑs* 'följas', men *yr* prep. 'ur' (r. 15).

Mot bakgrund av dessa växlingar i de tryckta texterna fr.o.m. Prytz kan man knappast draga några säkra slutsatser om vilken vokal, som i det ena eller andra fallet avses. *Y* kan stå för *ij* och tvärt om *ij* för *y* på grund av tryckfel. Måhända har det i somliga fall varit besvärligt att i ett manuskript med främmande dialekt rätt skilja *ÿ* med två streck el. prickar över och *ij* (eller har kanske trycktyp för *ÿ* saknats?). Jämför exv. skrivningarna i ordlistan Sylloge vocum omkr. år 1670 (nämnd ovan s. 45 ff.). Den har rätt *ÿ* för *ў* och *ȳ* i *gÿlta* 'sugga', *kÿr* 'ko' (se Elfving ovan), '*ÿncka*' (översättningsord), *tÿtta* 'faster' etc., motsv. nutida *ɖʒỳl̪tɑ*, *ʈʂy̯r*, *tỳt̪ɑ* DalmOrdb. Den har också ortografiskt riktigt *ij* för *ī* i exv. *Drijt* (urspr. *Drit*, men *j* är efter *i* inskjutet senare) 'dyngia', motsv. nutida *drɪt* DalmOrdb. Det är därför rimligt att anta, att *syr* hos Prytz är tryckfel för *sijr* (eller *sir*) v. pres.; jfr Lillhärdalsstolen (omkr. år 1600) *sir*[2] och nutida *sɪr* DalmOrdb. 'ser'. Märkas bör emellertid dels uttalet *sy̯ø̯* v. inf. 'se' i Älvdalen (Evertsberg), Mora (Bonäs) och Våmhus, dels förekomsten av *ī* > *ȳ* i flera fall i Ovansiljan.[3] Om *pijla* se strax ovan. Enligt min åsikt bör det enstaka *ticker* (27:17) v. pres. hos Prytz hellre vara fel än tecken på inflytande från Rättviksmål,[4] motsvarande nutida *tìʈʂɑr*.[5] Längre fram i texten finns två gånger *tyckie(r)*, nutida Älvd. *tỳʈʂɑr* 'tycker'.[6] Noreen ansåg (s. 74) *ticker* vara Orsamål.

wahr, *wåhr*, poss. pron.

Beträffande de båda skrivningarna *wahr* och *wåhr* hos Prytz för poss. pron. nom. mask. 'vår' behöver man icke med Noreen (komm., s. 75) anta inflytande från »riksspråket», med hänvisning till att pronomenet 'vår' motsvaras av »*wär* (*oer* eller något dylikt)» i Älvdals-

[1] Hesselman Br.d., s. 197.

[2] Se redan Bugge, som med hänsyn till runtextens *sir* anser Prytz *syr* vara tryckfel för *sijr*. Se Sv. Fornm. fören. tidskr. 10, s. 35.

[3] Se Levander D 1, s. 112 (IV) resp. 153.

[4] Märkas bör, att *ticker* förekommer i Spiote Säbbens Nisses första replik. Hans roll torde ha spelats av studenten från Rättvik, Jonas Laur. Dalecarlus (Retv.).

[5] DalmOrdb., i sedessaml. av H. Geijer. Ang. *e* i ändelsen i st.f. *ie* jfr exv. Prytz *foket* : *fokiä*; nutida Älvd. *fúø̯ʈʂɐð*: *fùø̯ʈʂɐ̨* (Rättv. *fólʈʂæ*) DalmOrdb.

[6] Jfr DalmOrdb., Noreen Ordl., s. 200.

målet. Den nutida formen är i byn Åsen *ųąr*.[1] I det Älvdalsmål, som än i dag talas i byarna kring kyrkan och som studenten Daniel J. Buscovius (Elvedalius) närmast bör ha känt till, finnas motsvarigheter till såväl formen *wahr*[2] som *wåhr*. Båda formerna kunna för den skull ha varit genuina i Älvdalsmålet vid 1600-talets början.

Den senare formen förekommer i uttrycken *wåhr rigiente ahl du wärda* (28:4) 'vår regent skall du bliva' och *etter wåro sinne* (dat. n.; 33:1) 'efter vårt sinne'. Dessa båda exempel, som stå i tryckstark ställning, kunna representera förstadiet till det nutida Älvdalsmålets *ųæ̑r* nom. mask. och *ųȇro* dat. neutr.[3]

Angående den ur *wa* eller *wå* i uddljud utvecklade diftongen *uä* ~ *uö* anser Levander, att ur *wa* i vissa ord utvecklas ett *wō*, som går vidare till *vō* eller *ō*,[4] vilket därefter diftongeras enligt vanlig regel,[5] exv. i Älvdalsmålets *ū̦än* 'förväntan' (Levander a. st.). I annat sammanhang uttrycker Levander förloppet så, att *w* framför *ā* faller »säkerligen redan mycket tidigt» i samband med utveckling av diftongen *uä* ~ *uö* i exv. *ū̦änd* 'ond' (motsvarande Mora *wånnd*).[6]

Något tidigt bortfall av *w* synes av formerna hos Prytz att döma icke ha ägt rum. Sannolikt har diftongen *ūä* ~ *ūö* utbildats på annat sätt än Levander tänkt sig.

Bilabialt uttal av *w* (närmast på engelskt vis) är väl känt i nutida Älvdalsmålet. Detta vokalliknande *w*, närmast likt ett *u* med *o*-klang, har tillsammans med *ǟ* (< *ā*) kunnat bilda en diftong *oå* ~ *ōå*. Denna diftong har vid mitten av 1600-talet kunnat ansluta sig till den ur *ō* uppkomna diftongen *uo* (~ *uå* ~ *uö*).[7] Utvecklingen *wā* ~ *wǟ* > *ūo*

---

[1] Se Noreen Ordl., s. 214, LÄlvd., s. 64 § 105; jfr D 2, s. 212. — Någon form *wär* el. dyl. förekommer ej hos Prytz.

[2] Jfr att växten prästkrage, Chrysanthemum leucanthemum heter *ųàrefątęð*, *warùrefątęð*, dvs. 'Vår Herrefatet'. Jfr DalmOrdb. o. se Rietz *värrer-fated* 272 a.

[3] Jfr LÄlvd., s. 64 § 105 med not b. — Att med Levander anta, att formen *ųą̑r* införts i mask. från fem. är onödigt. Se dens. I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? i SoS 1909, s. 50.

[4] D 1, s. 112 f.

[5] Se ovan, s. 62 (dift. av långt *ō*).

[6] D 2, s. 103 mom. b.

[7] Se ovan, s. 62, diftongering av *ō* och *ŭ* (*ŏ*). Ang. utveckl. av *ō* > stigande dift. *ōå* > *wō* ~ *wǻ* och *wā* (> *oå*) > *wǻ* i Mora, se a. st., och Levander D 1, s. 112 och 2, s. 103.

> *ūö* förutsätter emellertid ett tillbakadragande av trycket från senare komponenten i diftongen till den förra. Det bör märkas, att Älvdalsmålet, som ovan (s. 62) sagts, har fallande diftonger, ett förhållande, som står i motsättning till Mora-Orsamål.

Däremot synes *w* ha kvarstått framför *ā*, som genom tidig förkortning bevarat sin ursprungliga kvalitet. Så har äldre *wār* poss. pron. 'vår' på grund av trycksvaghet utvecklats i förbindelsen *war Herre*;[1] det är endast i denna förbindelse, som *wa(h)r* 'vår' med *a* förekommer hos Prytz (28:3 och 23 samt 30:3) liksom i den följande tidens bröllopsdikter ända fram till år 1716.[2]

Men redan så tidigt som 1668 förekommer en apokoperad sammansättning *Vär-heärr* 'Vår Herre'.[3] Den har utvecklats ur en form *wăr(h)ȁrre*, i vilken sammansättning en förskjutning av trycket inträffat från efterleden till den korta förleden. Därefter har formen **wărärr* anslutits till kortstaviga substantiv, vilket medfört övergång av kort *ă* > *ǟ* efter reglerna för vokalbalans med tilljämning: *wǟ̈rärr*,[4] motsvarande modernt Älvdalsmål *u̯ȁ̯r̯ar*.[5] Härmed må även jämföras följande former från Våmhus: *wȁ̯r̯ar*, från Mora: *waràr̯æ* (Utmeland) *varár̯* (Nusnäs).[6]

h i uddljud

Det oregelmässiga bruket av *h* i uddljud synes vittna om att författaren haft svårigheter att avgöra, hur detta tecken skulle rätt användas i skrivet Älvdalsmål. Än har det efter mönster av svenskt skriftspråk(?) placerats rätt, än uppenbart fel (s.k. falskt *h*).[7] Sålunda förekommer hos Prytz *hälta* v. för *älta*, fsv. *ælta* 'driva, jaga', nutida *el̯t-* ~ *el̯ta*,[8] *helde* för eljest *elde* konj. 'eller', nutida *eld*.[9]

[1] Jfr liknande i t.ex. ordet 'nålhus', Älvd. *nȁ̯l̯áu̯s*, men *nǫl̯* 'nål' DalmOrdb. Se Levander D 1, s. 111.

[2] Jfr Hesselman Br.d. 1685 *hvaherre*, 1715 *war Härr*, 1716 *war* (*Härrjhan*) 'vår (Herre han)' och Joh. Eenbergh Kort Proof 1693: *Uar-ärre* ~ *Uär ärre* Älvd. *Uarhärra* ~ *Ua Härra* o. dyl. Mora o. Orsa.

[3] Hos Sam. Elfving, se Hesselman Br.d., s. 2:20.

[4] Jfr Levander D 1, s. 88 f.

[5] Dock alltjämt äv. *u̯àr̯e* 'Vår Herre' Åsen, DalmOrdb. Jfr 1768 Chr. Borg, Ihre 100:6, s. 59 *Wärer*(-).

[6] DalmOrdb.

[7] Se redan Noreen komm., s. 75 (nedtill).

[8] Jfr Hq. Etym. ordb. [I]*älta*. Se f.ö. DalmOrdb. och Noreen Ordl., s. 220.

[9] Jfr Levander D 1, s. 217.

Man bör hos Prytz även märka en sådan skrivning som *hiåpa* v. 'hjälpa', nutida *i̯ɔ̀pa*,[1] som mycket väl enligt Noreen a. st. liksom *hära* v. 'höra', *holda* v. 'hålla' och *hwar* adv. 'var' kan tyda på »etymologiserande stafsätt».[2]

Liknande skrivningar förekomma i bröllopsdikterna under senare hälften av 1600-talet, t.ex. *heältas* 'ältas' (1668), *hiär* 'här' och *hiöpa* (fsv. *öpa*) 'ropa' (1683), men *eäld* 'eller' (1668), *ieär* 'här', *ieädonad* (jfr fsv. *hädhan*) 'hädanåt, hädanefter' (1685).[3]

2. Några drag i formläran

Dativ best. sing. femininum *-ene, -une*

I Älvdalsmålet hos Prytz förekommer oapokoperad ändelse på *-ene*, *-une* i dativ best. sing. femininum i följande uttryck, med starkt fem. subst.: *åf diere sägdene* (27:1) 'av den utsago' samt med svagt fem. subst.: *ädh stande i kneppune* (27:14) 'det står i knäppan (ung. det är på vippen, det gäller)';[4] *åf diere rätte Kunungs stemmune* (28:21) 'av den rätta konungaätten (eg. konungsstämman)'[5] och i ortnamnet (*i*) *Rånkhyttune* (27:4) '(i) Rankhyttan'.

Denna dativändelse motsvaras i det moderna Älvdalsmålet vanligen av den genom apokope uppkomna ändelsen *-i̯n* resp. *-ʉn*, bortsett från äldre personer i byn Åsen, som ännu omkr. 1920 hade den oapokoperade ändelsen *-i̯nə* resp. *-ʉnə*.[6]

Den oapokoperade ändelsen framträder här och var i äldre källor från såväl Älvdalen som Mora och Orsa. Sålunda anträffas i J. L. S:s älvdalska dikt 1683 *i muorene* (22:25)[7] 'i (gran)moren' och hos Een-

[1] DalmOrdb.

[2] Hos Prytz förekommer dock pron. 'han' oftast, verbet 'hava' (jämte olika böjn.former) och adverbet 'här' (*iähr* ~ *iär* etc.) alltid utan uddljudande *h*. Se ordförteckn. nedan, s. 149 ff.

[3] Se Hesselman Br.d., s. 1 ff., 22, 29. — Jfr äv. falskt *h* hos Eenbergh 1693 i uttr. (*å*) *hollum* (*ordum*) '(på) alla (ord)' i Älvdalsmålet, v. 19.

[4] Jfr samma uttr. hos Elfving 1668, som av Levander tolkats 'stå stilla' i Dal. Hemb.bok 1935, s. 13.

[5] Tolkn. av Noreen i komm., s. 71 med not 30.

[6] Jfr LÄlvd., s. 25 ff. (särsk. s. 27, § 31 och s. 30, § 41); Levander D 2, s. 182, 186; dens. Apokope i Älvdalsm., s. 24 (2).

[7] Hesselman Br.d.

bergh 1693 i Älvdalstexten exv. *i Stugunä* (v. 7) 'i stugan', *i Etunnä* (v. 12 o. 16) 'i ätan (dvs. krubban)'.

Jämför härmed från Mora hos Sam. Normoræus 1679 exv. *skimpunne* (20:8)[1] '(med) skimpan (dvs. förskinnet)' och hos Eenbergh 1693 *i Stugunä, i jätunä* (motsv. Älvdalsmålet ovan) 'i stugan, i krubban', varmed kan jämföras Eenberghs Orsatext *i Stugunnä, i jatunnä* 'dets.'

I slutet av sin ordlista från 1768[2] upptar Chr. Borg, s. 62, ett litet »Scema Declinationis» över ordet *kulla* och anför däri bl.a. som best. dat. sing. formen *Kullune*.

I detta sammanhang bör det hos Prytz (27:18 f.) svårtolkade uttr. *fyr diö wärdä* diskuteras. Noreen översätter det 'för det ordet, dvs. i alla fall' (komm., s. 70, not 19), vilket otillfredsställande tolkar uttrycket. Själv har jag tills vidare icke funnit någon antagbar tolkning.

Men då som ovan (om diftongeringen, s. 62) visats icke något exempel på diftongerat kort *ŏ* förekommer hos Prytz, bör ordet *wärdä* knappast anses höra samman med nutida *u̯ǫrð* 'ord' DalmOrdb. Det bör närmast jämställas med ordet *wärdä*, som förekommer i J. Danielssons (Svedelius) dikt 1716 i uttr. *atter i wärdä* (101:12)[3] 'åter i världen, dvs. förr i tiden'. I dylika uttryck brukas emellertid best. form dat. i det nutida Älvdalsmålet: *ɑ̯tǫtɑ u̯ɑ́rdn̥* 'förr i världen el. tiden'; *ɪg ɑ̯-n̥t fɛ̀ dɑ nỳ̯lɪ u̯ɑ́rdn̥ ɪ́g* 'jag har inte farit där på långliga tider jag (eg. nyliga i världen)'.[4] Att det hos Prytz föreligger en dativform, därpå tyder att pron. *diö*[5] följer efter prep. *fyr* 'för', som i nutida mål styr både dat. och ack. (LÄlvd., s. 125 § 214).

Med hänsyn till dativformerna på *-ene* etc. i ovan citerade äldre material, dativändelsen *-n̥* i modernt Älvdalsmål samt formen *sägdene* hos Prytz (se strax ovan) hade man väntat formen (*fyr diö*) *wärdene* i stället för *wärdä*. Det ter sig omöjligt att avgöra vad som orsakat felet här. Påfallande är dock det likartade *wärdä* i dikten 1716 (se strax ovan). Den förvanskade formen hos Prytz bör emellertid när-

[1] Hesselman Br.d.

[2] Ihre 100:6, se Grape a.a. 2, s. 129.

[3] Hesselman Br.d.

[4] DalmOrdb. under *värld* f. Jfr ang. bet. 'tid' o. dyl. Sdw. *väruld*, bet. 2, och Fritzner *veröld*, bet. 1.

[5] Levander D 2, s. 214.

mast tolkas 'världen (el. tiden).'[1] — Möjligen kunde dock *värdä* tolkas 'värdighet' o. d. (jfr Sdw. *värpe* n., bet. 6). En sådan tolkning ändrar emellertid icke läsningen av uddljudet *wä*.

Dativ best. plur. *-om(m)a* ~ *-uma*

Påfallande i Älvdalsmålet hos Prytz är ändelsen *-om(m)a* ~ *-uma* i best. plur. dativ av substantiv i exv. uttr. *i ögomma* (26:25) 'i ögonen (dvs. i ansiktet)', *innå min klädomma* (26:28) 'innanför kläderna', *i kassoma* (27:29) 'i kassarna, korgarna', *i Daloma* (28:3) 'i Dalarna', *min piloma* (28:28) 'med pilarna', *adh Sochnoma* (28:32) 'åt (dvs. till) socknarna' samt *min fiunduma* (33:10) 'med fienderna'.

Denna dativändelse förekommer i modern tid endast i Orsamålet.[2] I det nutida Älvdalsmålet står vanligen endast den apokoperade ändelsen *-ųm* , vilken är lika med ändelsen i obest. form plur. dat.[3] Endast i målet i byn Åsen har hos äldre personer iakttagits oapokoperat *-ųme*,[4] vilket återgår antingen på *-uma* (med *-a* > *-e* före bortfall) eller på äldre dalskt *-umin* (med *-in* > *ę*).[5] Märkas bör, att enligt uppgift från byn Evertsberg gammalt folk minns den oapokoperade dativändelsen *-uma*,[6] exv. *Vir ... muolum å kvennuma* 'vi malde på kvarnarna'; *Å Svemsuoluma* 'på sömnsholarna' (dvs. vilplatserna under vallningen i skogen).

Den hos Prytz oapokoperade formen anträffas här och var i andra äldre älvdalska källor, exv. hos J. L. S. 1683:[7] *i bockuma* (r. 9) 'i backarna', (*min*) *kyruma, gictuma* (r. 10, 13) '(med) korna, getterna' etc. Dock har J. L. S. även apokoperad form, överensstämmande med nutida mål: *å biärum* (r. 8) 'i bergen' etc. I Älvdalsdikten 1678[8] förekommer dels den nutida Åsenformen: *min kullumme* (r. 26) 'med

[1] Man kan lägga märke till att uttrycket förekommer i Spiote Säbbens Nisses replik, som även innehåller den förvanskade formen *ticker* (se ovan *ij* etc., s. 84 ff.).

[2] Levander D 2, s. 171 ff.

[3] Levander a.st.; jfr LÄlvd., s. 11 ff.

[4] LÄlvd. § 2, anm. 2.

[5] Jfr neutr. best. pl. nom. o. best. sg. dat. *-ę* ~ *-į* < äldre *-in* resp. *-ino* (*-inu*). Jfr Levander D 1, s. 148 mom. 2, 215 mom. 3 samt 2, s. 194 f.; jfr dens. Apokope i Älvdalsm., s. 24 not 3.

[6] Uppt. av Joh. Ersson Tenn år 1950, ULMA 20464, bl. 1 f.

[7] Hesselman Br.d., s. 22.

[8] Hesselman Br.d., s. 17.

flickorna', dels den apokoperade formen: *oe skecklum* (r. 22) 'på benen (eg. skänklarna)'.

Iögonenfallande tidiga äro apokoperade former på *-um* hos Elfving 1668:[1] *Fiällum* (1:12) 'fjällen', *knoållum* (1:15) 'knallarna' etc.[2] Endast apokoperad form *-um* har även Ands Andsunä 1688:[3] *å härdum* 'på härdarna (dvs. axlarna)', liksom också J. Suedelius 1715 och Näsman 1730.[4]

Eenberghs prosatext 1693 däremot har i Älvdalsversionen (v. 12) oapokoperat *-uma*: *i hlindtrasuma* 'i lindtrasorna (dvs. barnets lindkläder)'; jfr Orsaversionen *i kripptrasuma* 'dets.' Det bör här slutligen tilläggas, att i Borgs ovan nämnda schema över böjningen av subst. *kulla* 'flicka' i Älvdalsmålet (1768) uppges best. dat. plur. *kulluma*.

I källorna från Mora finns såväl ändelsen *-um*, som ändelsen *-um(m)a* ~ *-umme* i dativ best. plur. i Sam. Normoræus dikter:[5] *krippumma* (19:12) '(med) barnen', *-bijtumme* (19:15) '(åt) bitarna' etc. (1679) och *kläduma* (34:6) '(i) kläderna', *Husum* (34:6) ~ *husuma* (34:32) '(i el. med) hosorna' etc. (1690). I grammatiska notiser etc. från bl.a. Mora[6] uppges (s. 2) endast dativ plur. på *-um*. Det framgår dock icke om det är best. eller obest. plur., men i uppgift från Orsa på samma sida skrives dativändelsen i plur. *-uma*, vilket tyder på att best. form avses i notiserna.

Av det framförda materialet kan utläsas att best. plur. dativ på *-uma* tidigare haft vid spridning i Ovansiljan. Dess förekomst i Älvdalsmålet i Chr. Borgs ordlista 1768 och i äldre personers minne till våra dagar i Evertsberg (se strax ovan) synes mig intyga att *-uma*, *-oma* hos Prytz är korrekt Älvdalsmål.

odra 'andra'

Formen *odra* 'andra' kan i Älvdalsmålet hos Prytz vara korrekt.[7] Det indef. pronomenet står förenat i uttr. *adh ... hynom odra Sochnoma*

[1] Hesselman Br.d., s. 1 ff.

[2] Övers. av Levander i Dal. Hemb.bok 1935, s. 10 ff. Jfr äv. B. Lindén DNO I:3, s. 130.

[3] Hesselman a.a., s. 31:18.

[4] Hesselman a.a., s. 96 o. 197.

[5] Hesselman a.a., s. 19 ff., 34.

[6] Ihre 100:10, sannolikt efter år 1766, se Grape a.a. 2, s. 130.

[7] Enligt Noreen tryckfel för *odrum*, se komm., s. 75.

(28:32) 'åt (till) de andra socknarna', och är i sådan ställning i den moderna dialekten oböjligt och uttalas *ȍðɐr*.[1] Jämför (Levander a. st.) exv. uttr. *u̯lu̯m daɪ̯t-ɑð-ȍðɐ-kùl̯u̯m* 'vi skola bort till de andra flickorna'. Den moderna apokoperade formen *ȍðɐr* kan återgå på ett äldre *odra*, alternativt **odre*.[2] Jämför härmed hos Prytz kompar. *wildre* med sannolikt försvagad ändelse *-e* < *-a* före apokope.[3] Tendensen till apokopering framträder särskilt tydligt i Elfvings dikt (1668).[4] Kompar. *wildre* motsvaras av nutida *u̯ìl̯dɐr(ɑ)*.[5]

Eftersom 'andra' hos Prytz heter *odra*, bör här anmärkas, att den i Älvdalsmålet hos Prytz förekommande skrivningen *ånderlunda* (29:35) torde vara tryckfel för *åderlunda* adv. Detta ord är dock obrukligt i nutida Älvdalsmål, som i stället har *oðe(r)wajs*[6] (<*ǫðru wīs*) 'på annat sätt'.

Senare leden *-lunda* är emellertid icke främmande för nutida Älvdalsmål, jämför *noglú̯n̯d* ~ *nəlú̯n̯d* 'någorlunda',[7] eller *su̯ìm̯ɯlu̯n̯d*[8] 'sammalunda'. — I Rättviksmålet motsvaras 'annorlunda' av andra ord, exv. *ȁ̯ṛlens* DalmOrdb. (under *anderledes* adv.).

Adjektiv på *-ot*: *heypot* 'fånig'

Det hos Prytz förekommande adj. *heypot* 'dum, tokig, enfaldig' o.dyl. innehåller gammal adjektivavledning på *-ot(ter)*.[9] Den motsvaras av *-ut* i *heäiput* hos Sam. Elfving 1668.[10] Beträffande växlingen *-ot* ~ *-ut*[11] kan man peka på Prytz (dat. plur. och 1 pers. plur. pres. etc.) *-om*, Elfving däremot *-um*. Jämför f.ö. den ovan, s. 54, citerade

---

[1] LÄlvd., s. 71 § 121. Formen med modern beteckning enl. DalmOrdb.

[2] I äldre tid bör det ha böjts enl. paradigmet *yfre*, se Altschw. gr. § 462, 2.

[3] Om apokope i nutida dialekt, se Levander Apokope i Älvdalsm., s. 24; jfr LÄlvd., s. 55, och D 1, s. 222 ff. (särsk. i detta fall s. 224, mom. f.).

[4] Hesselman Br.d., s. 1 ff.

[5] I alla ställningar med el. utan *-ɑ*, se Levander D 2, s. 149; jfr LÄlvd., s. 55.

[6] Jfr Levander D 1, s. 114, o. 2, s. 75. — Hos Näsman Hist. lingv. dal. 1733, s. 68 ff.: *åderueis*.

[7] Motsvarigheter finnas i Mora, Venjan o. Orsa, se DalmOrdb.

[8] I Evertsberg, DalmOrdb. Jfr i ordl. från Mora 1755 (Ihre 98:9) *summulund*.

[9] Se f.ö. härom Sven Benson Studier över adjektivsuffixet *-ot* i svenskan (Lund 1951), s. 117 f., och där nämnd litt.

[10] Hesselman Br.d., s. 1 ff., Levander i Dal. Hemb.bok 1935, s. 7 ff.

[11] Jfr Benson a.a., s. 118.

anmärkningen i Grammatiska notiser från bl.a. Mora, att det är »svårt att skilja på *u* och *o*».[1] Med hänsyn till att skrivaren av Älvdalsmålet 1622 icke är Prytz[2] utan den i Älvdalen uppvuxne studenten Daniel Johannis Buscovius, kan formen *heypot* antas representera äldre genuint mål.[3] Detta antagande finner jag styrkt av uppgiften »stýflot utan óron» i ordlistan Sylloge vocum. Jämför härmed nutida Älvdalsmålet *stỹvlug* (Åsen) 'som har öronen stubbade' (om gumse el. tacka) DalmOrdb. (under *stövlig* adj.).

Adverb på *-o*: *oldro* 'aldrig'

I Älvdalsmålet hos Prytz förekommer adverbet *oldro* (30:38) 'aldrig', vilket är korrekt Älvdalsmål och ej som Noreen (s. 75) förmodat fel för *oldre*. Det motsvaras hos Elfving 1668[4] av *oåldroå* (2:22) och hos Peter Holmberg 1768[5] av *åldrå*. Den nutida dialekten har två former, apokoperat *ò̯l̲dɐr*[6] och oapokoperat *ò̯l̲dɐro* DalmOrdb. (under *aldro* adv.). Den senare formen brukas tryckstarkt.

Älvdalskt *oldro* etc. motsvaras i äldre nordvästligt Moramål hos Sam. Normoræus 1679[7] av formen *oeldru* (20:6) 'aldrig'. Härmed kan jämföras i nutida Våmhusmål brukligt *ò̯l̲drɯ* DalmOrdb.

I det älvdalska *oldro* hos Prytz svarar ändelsen *-o* närmast mot ändelsen *-oå* i Elfvings exempel (ovan), dvs. lmalf. *ø* (eller *o*),[8] som i långstaviga ord återgår på *-u*[9] och således överensstämmer med *-u* i nordvästra Mora och Våmhus.

Såväl Älvdalens *oldro*, *older*(*å*), som Mora-Våmhus *oldru* 'aldrig' torde vara av fsv. *aldri*, *-e*[10] ombildade former.[11] Ombildning i Älvdalen,

[1] Ihre 100:10, s. 5.

[2] Benson menar att Prytz har författat dalmålspartiet, se a.a., s. 118.

[3] Se Levander i Dal. Hemb.bok 1935, s. 15 (o. anf. litt.). Jfr nutida Älvd. *à̯ɪ̯pug* (Åsen) DalmOrdb.

[4] Hesselman Br.d., s. 1 ff.

[5] Ihre 100:7, se Grape a.a. 2, s. 129.

[6] Jfr äv. Noreen Ordl., s. 8 (under *aldrig*).

[7] Hesselman a.a.

[8] Jfr dock Prytz *o* i *-om* motsv. nutida *-um*.

[9] Varom Levander D 1, s. 176.

[10] Enligt vanlig mening uppkommet ur **aldrighi*. Altschw. gr. § 153, anm. 3.

[11] DalmOrdb. (under *aldrig*). Den fsv. formen kan möjligen ha bevarats i Orsamålets *ò̯l̲drɪ* (~ yngre *à̯l̲drɪ*). Jfr J. Boëthius Orsamålet, s. 104. Dock *ʊl̲drʊ* (< *oldro*?) dens. i sedes ULMA 7955. — Ang. *ʊ* < *å* frfr *ld*, se Levander D 1, s. 96 mom. 7.

Mora och Våmhus kan med avseende på ändelsen *-u*, *-o* ha skett i analogi med adverb på *-u*, *-o* av starkt böjda adjektiv i dat. sing. neutr.[1] Jämför exv. fsv. *lango* 'längesedan', motsvarande Älvdalsmålets *lą̀u̯ṷgo* Åsen, *lą̀uṷgu* Blyberg m.fl.[2] 'dets.'. Beträffande den i det moderna Älvdalsmålet framträdande svarabhaktivokalen (*ɛ*) i *òl̥dɛro* hänvisas till en sådan fonetiskt likartad *r*-avledd ordform som *nŏger* ~ *nŏgerå* 'någonstädes' hos Levander D 1, s. 224.

-giärde, giärit pret. och sup. av 'göra'

Det hos Prytz förekommande supinum *giärit*[3] (30:8) 'gjort' av infinitiven *giärå* 'göra' saknas i nutida Älvdalsmål, som har sup. *gạrt*,[4] en form som förekommer två gånger redan på Lillhärdalsstolens runinskrift omkring år 1600, *gart* (~ *gat*).[5] Den sistnämnda supinformen anträffas också på en runstav, enl. Noreen sannolikt från 1600-talet, där ordet lyder *kart* (att utläsa *gart*).[6] Här bör även nämnas skrivningen *gaat* 'gjort', överensstämmande med Lillhärdalsstolens andra form ovan och rimmande med *maat* 'mat', i J. L. S:s dikt från år 1685.[7]

Trots den sålunda väl dokumenterade supinformen *gart*[8] i Älvdalsmålet, kan den hos Prytz anträffade formen *giärit* likväl representera en i Älvdalen (någonstädes) brukad form. I Peter Holmbergs ordlista från år 1768[9] förekommer nämligen två gånger sup. *gäärt*,[10]

---

[1] Altschw. gr. § 470, mom. 2.

[2] Se DalmOrdb. och Levander D 2, s. 201.

[3] Någon enl. Noreen förekommande form *giarit* (komm., s. 75) har jag ej funnit i någon av upplagorna. I första uppl. 1622 står *giärit* på av Noreen åberopat ställe.

[4] Pret. *gạ̀rdɛ* med den sällan hörda biformen *ɖʒạ̀rdɛ* 'gjorde'; inf. *ɖʒù̯ro* och pres. *ɖʒạr*. LÄlvd., s. 79 § 134 anm. 2. Jfr Levander D 2, s. 244 och, om pret. *djärde* som konjunktivform, s. 166.

[5] På grund av dessa belägg anser Bugge, att Prytz *giärit* är fel. Se Sv. Fornm. fören. tidskr. 10, s. 35. — Om dateringen, se Levander D 1, s. 237 not 87.

[6] Se Noreen i Fornvännen 1906, s. 86. — Formen *gart* förekommer också (2 gg.) i runinskr. på Orsbleckslоftet från år 1635. Se J. Boëthius i Sv. Fornm. fören. tidskr. 12, s. 222 ff.

[7] Hesselman Br.d., s. 29:19.

[8] Okänd hos Prytz.

[9] Ihre 100:7, se Grape a.a. 2, s. 129.

[10] Motsvarande en av Noreen föreslagen tolkning av Prytz form, nämligen *giärt*; se komm., s. 75.

dels i uttr. »*Ig ar gäärt* Jag har gjort» (10), dels i uttr. »*Oå ar gäärt fuålån* Hon har fohlat» (1.371).[1] I hans lista finns också exempel på verbets infinitiv i följande skrivningar: »*Gärå* Göra» (356) och »*Gjäråt* Göra det» (1.613).

Dock har den med Holmberg samtida upptecknaren i Älvdalen Chr. Borg sup. *gart* och pret. *garde*.[2]

Hos Prytz finns också preteritum *giärde* brukat i indikativ[3] i sammansättningen (*dåsse ohn såth och*) *maggiärde* (*i skräufuäm*) '(när hon satt och) lagade mat, eg. matgjorde[4] (i skruven, dvs. under rökfånget över eldstaden el. dyl.)'.

Detta material vittnar om att det i Älvdalen under 1600- och 1700-talet har funnits två temata, ett med samma stam som infinitiven, *giärå*, *giärðe*, *giärit* (alt. *gäärt*) och ett annat vars pret. och sup. utgå från participet *gär* 'gjord',[5] *giärå*, *gärðe*, *gärt*.

Det bör dock märkas, att jag icke i de äldsta källorna har anträffat något pret. *garde*. Tidigast är det belagt hos Chr. Borg (se strax ovan) vid en tid, då Älvdalsmålet med avseende på den sekundära diftongeringen uppnått sitt moderna stadium.[6] Däremot finns pret. *giard* med apokope i And. Floræus dikt från Orsa 1676[7] i uttr. *Soos giard Ierch Woon* 'som vår Erik gjorde', motsv. älvdalskt *giärde* hos Prytz.

[1] Numren visa, att dessa uppteckningar i Holmbergs lista gjorts vid vitt skilda tillfällen.

[2] Ihre 100:6, s. 15 resp. 38.

[3] Ang. *djärðe* i konj., *gärðe* i ind. i byn Åsen, men *djärde* äv. i ind. i övriga Älvdalen, se Levander D 2, s. 166, och efter honom Anders Sundqvist Stud. i svensk moduslära, Lund 1955, s. 113.

[4] Denna tolkning av Bugge med hänvisning till isl. *matgerði* 'tillagade mat' och no. dial. *maggjær*, isl. *matgerð* är med Noreen att föredraga framför Näsmans förklaring i Hist. lingv. dal., s. 57 (se Noreens komm., s. 69). Jfr äv. Sylloge vocum *Matgärå* 'laga mat' samt Sam. Normoræus dikt 1679 (Hesselman Br.d., s. 19:10) *magerdi rieda* 'matgärden reda, dvs. laga mat'.

[5] Se Levander D 2, s. 244. — Jfr part. i sing. *garr* 'skapad' hos Eenbergh 1693, Älvd., Mora, Orsa (v. 21) och i plur. *garder* 'gjorda, skapade' i dikt år 1716 fr. Älvd., Hesselman Br.d., s. 101:15. Om ombildning av temat efter participet, se von Friesen Sv. göra, i Nysv. stud. 14 (1934), s. 149 f.

[6] Jfr exv. Peter Holmbergs material (1768) i diftongtablån s. 75. — Noreen citerar i Altschw. gr. § 553 anm. 5 nutida dalm. *garde*.

[7] Hesselman Br.d., s. 12:19. — I samma källa äv. pres. *gieer*, båda motsv. nutida *djärdä* resp. *djēr*, jfr Levander 2, s. 244. Ang. *ia* för övr. Ovansiljan *iä*, se ovan s. 35.

För den skull kan det ifrågasättas om det äldsta temat i Älvdalen och Orsa rätteligen bör med Hesselman (Omlj. o. brytn., s. 66) anses innehålla pret. *gārðe* resp. *gārdä*. Måhända är pret. *garde* en i Ovansiljan yngre bildning till sup. *gart*, under det att *giärde* resp. *giarde* däremot äro ursprungligare. Naturligtvis kan det dock bero på en ren tillfällighet, att belägg av pret. *garde* saknas i de tillgängliga ä. nysv. källorna.[1]

Påfallande är Elfvings (1668) skrivning *Geär* pres. sing. 'gör', vars *eä* kan läsas *ɛ̣*. Dock kan *e* stå fel för *i*; jämför *keär* (2: 29) 'kära', nutida *fʒa̱r*. Prytz har *gär*, motsv. nutida *ɖʒa̱r* 'gör'.

skal, *skoli* för *al*, *ul*(*i*)*um* pres. av 'skola'

Formen *skal* förekommer i presens i stället för vanligen *ahl* etc. (29:36). *Skal* kan vara genuint Älvdalsmål[2] eftersom enl. Levander[3] i den nutida dialekten brukas ett tryckstarkt *ska̱l* i st. för *a̱l* 'skall', exv. *ɛ̣-ská̱l-ɪ̨nt u̯a-krɪ́ɐ̯t ɛ̱ð* 'det lär nog inte vara så ofta det', *ɑ̨n-u̯ɑ́-ðɑr*, *ska̱l-ɪg-sàɪ̯-ðɪg* 'han var där, ska jag säga dig', *ɪg-ská̱l ɪ-u̯ɛ́g* 'jag skall i väg'.[4] Något formellt hinder föreligger knappast att tolka exemplet *skal* hos Prytz på detta sätt i uttr. *inte skal han så få lågå min fokiä i landä so han nu gär* 'inte skall han få behandla folket i riket så som han nu gör!'

Däremot kan formen *skoli* (30:9) i 1 pers. pres. plur. '(vi) skola' icke vara Älvdalsmål[5] — icke heller Rättviksmål. Formen *skoli* torde av misstag ha införts från riksspråket,[6] måhända från språket i den eventuella förlaga, som aktörerna kunna ha fått av Prytz.[7]

Av verbet *ula* 'skola' förekommer hos Prytz i 1 pers. pres. plur.

---

[1] Detta äldre material borde ha dragits in i diskussionen om palataliseringen av *g* i Övre Dalarna (Hesselman a. a., s. 65 f.).

[2] Noreen anser *skal* vara riksspråk, se komm., s. 75.

[3] Se LÄlvd., s. 84, § 138 anm. 2.

[4] Ur LÄlvd. a. st. Äv. tryckstarkt pret. *skùl̥dɛ̣* förekommer vid sidan av *ùl̥dɛ̣*, se a. st.

[5] Så redan Noreen a. st.

[6] Jfr Wessén Sv. spr. hist. 1⁴ § 150 och 203 b.

[7] I Rättviksmål däremot *skū* ~ *sū* '(vi) skola' (eller i Boda, Rättviks kapell i äldre tid, *skŭrom* ~ *skŭnom*). Jfr Levander D 2, s. 249, och Valter Jansson i Sv. lm. 1955, s. 89.

wlium[1] (30:10) 'vi skola' (jfr härom Lundells rättelser ovan s. 15), motsvarande i bröllopsdikterna 1685 *ulium* (30:3),[2] 1688 *Uhlium* (31:25)[3] och i nutida Älvdalsmål *ůḷųm*.[4]

2 pers. plur. pres. på *-i* ~ *-ir*, *-ið*

I Älvdalsmålet hos Prytz förekommer en påfallande verbform *säyi* i 2 pers. plur. pres. Den står i frågesatsen *huru säyi ihr um ittanc* (27:20) 'huru sägen I om det här?' I det nutida Älvdalsmålet ändas motsvarande form icke på *-i* utan på *-ir* eller *-ið*.[5] Växlingen *-ir* ~ *-ið* i 2 pers. plur. pres. har nyligen utförligare behandlats.[6] Formen *säyi* hos Prytz överensstämmer icke med nutida Älvdalsmålet och behöver en särskild tolkning.

I sin kommentar (s. 74) föreslår Noreen, att *säyi* 'sägen I' är lån från Orsamålet, vilket är möjligt formellt[7] men av sakliga skäl osannolikt. Däremot vore lån från Rättvik såväl formellt[8] som sakligt antagbart. Men då övriga ord och ordformer, bl.a. pron. *ihr* 'I' efter *säyi*, tyda på Älvdalsmål i repliken av Kiätilogs Lasse[9] och intet säkert lån från Rättvik i dalmålet hos Prytz kunnat påvisas, synes ett dylikt antagande svagt grundat.

I och för sig kan det vara fråga om tryckfel (se dock om två imperativformer på *-i* i 2 pers. plur. hos Elfving 1668 strax nedan). Men det kunde ju också vara möjligt, att *-r* (eller *-dh*?) drabbats av dissimilatoriskt bortfall på grund av det omedelbart följande pron. *ihr*. Antagandet av ett dylikt bortfall i verbändelsen motsäges emellertid av förhållandet i modernt Älvdalsmål, där det heter exv. *Avi(r i) ḷlaið ov nu snart*?[10] 'Haven I slagit av, dvs. avslutat slåttern nu snart?'

[1] Jfr hos Prytz 3 pers. plur. pres. plur. *ulia* (28:33) 'de skola'. Ang. förekomsten av *ahl*, *ulum*, *ulie* etc. i äldre Mora- och Orsamål, se ovan s. 15 o. 36 f.

[2] Hesselman Br.d.

[3] Hesselman a.a.

[4] Så Levander D 2, s. 249. Jfr LÄlvd., s. 85 *ụ̊ḷųm* 'vi skola'.

[5] Byarna Åsen, Evertsberg *-ir*, övriga *-ið*, LÄlvd., s. 86.

[6] Se Valter Jansson, Dalmålets *skůnom*, *skůrom*, '(vi) skola', *skůni*, *skůri* '(I) skolen' i Sv. lm. 1955, s. 84 ff. (äv. i Scandinavica et fenno-ugrica, stud. tillägn. Björn Collinder Sv. lm. 1953/54) och där nämnd litt.

[7] Jfr Levander D 2, s. 246 f.

[8] Se Levander D 2, s. 152, 246 f.

[9] Som ju sannol. spelas av Daniel Buscovius (se ovan kap. II).

[10] I text fr. Evertsberg år 1876 utg. av Lundell i Skand. folkmål, s. T 119, r. 3 (o. 6). Jfr äv. exempel hos LÄlvd., s. 109 § 170.

En tänkbar förklaring vore, att skrivningen *säyi ihr* tillkommit genom felaktig utbrytning av pronomenet, och att uttrycket i själva verket representerar en verbform *säyir*, vari pronomenet i 2 pers. plur. ingår.[1] I Prytz' text finnas fyra fall av verb i 1 pers. plur. med utelämnat pron. *wihr* 'vi', exv. *wiliom wåhrå oller een man* 'vi vilja alla vara en man' (27:31), *Wiliom nu säya* 'Vi vilja nu säga' (27:35) etc.[2]

Möjligen har dock formen *säyi* (*ihr*) ett helt annat upphov. Härpå tyder förekomsten av en del plurala imperativformer på *-e* och *-i* i äldre texter.

Enligt Noreen skulle *leite* hos Prytz (30:11) utgöra en imperativ plur. Det står i uttrycket *leite rätt fryt dahrå*, som Noreen översatt (s. 72) 'liten rätt lugnt därpå!'.[3] Visserligen kan ett *-r* antagas ha fallit framför samma konsonant i följande ord, men i vår text kvarstår (eller utskrives) *r* i sådan ställning genomgående, t.ex. *so han nu gär | rätt besta* (s. 29 f.) 'som han nu gör rätt (bäst)' (Noreen); undantag möjligen *tyckie migh* (32: 35), vilket kan vara tryckfel, jämför *tyckier migh* (30: 2).

Viktigare i detta fall är dock, att ändelserna icke överensstämma i verben *leite* och *säyi (ihr)*. Det är också tydligt, att Kiätilogs Lasse icke tilltalar flera personer (i akt 1, scen 6) utan en enda, nämligen Lasse Olson. Formen *leite* kan knappast representera något annat än en imperativ sing. på *-e* i överensstämmelse med modernt Älvdalsmål, vari långstaviga verb, som i presens ändas på *-er*, ha imperativ sing. på *-e*, exv. *kòytar* 'springer', imperat. sing. *kòyta* 'spring![4] *Leite* översättes alltså korrekt med sing. 'lita!'[5] Det kan således inte dragas in i diskussionen om *säyi*.

Nu förhåller det sig emellertid så, att Älvdalsmålet i Elfvings dikt 1668 uppvisar två egendomliga imperativer i 2 pers. plur., vilka kräva särskild förklaring, därest man icke i hans text antingen kan påvisa *r-* (alternat. *ð-*) bortfall framför följande konsonant, eller också kan anta, att förf. av misstag brukat singular form av de kortstaviga verben.[6] De båda imperativerna förekomma i uttrycken

[1] Jfr i nutida Älvd. Levander D 2, s. 151.

[2] Vid verbet utsättes i allmänhet pron. *wihr*: vid rak ordf. 25 och vid omvänd ordf. 11 ex. *Wihr* har i 28 fall sitt *-r* bevarat frfr konsonant. End. i 1 fall saknas *-r* (27:13); sannol. tryckfel, se s. 82. — Om bevarat *r* i bröllopsdikterna under 1600-t. i sådan ställning, där det faller i nutida Älvd., se nedan s. 100 f.

[3] Jfr uttr. (30:37) *Leite rätt dar å*, som Noreen övers. (s. 73) 'Lita rätt därpå', dvs. med sg. imperat.

[4] Se LÄlvd., s. 86 § 139 mom. 3.

[5] Jfr f.ö. Prytz' imperat. sing. *beide* (33:8) 'vänta!'; *helle* (33:3) 'häll!'. Så äv. övers. av Noreen s. 74.

[6] Jfr LÄlvd., s. 86:4.

Hvari nu glädir[1] 'varen nu glada!' samt *Fari nu hveäl*[2] 'faren nu väl!'

I första exemplet är dock av sammanhanget singularis helt uteslutet, i det andra kan singularis diskuteras men knappast göras sannolikt.

Visserligen äro *r* och *ð* i nutida Älvdalsmålet mycket flyktiga konsonanter,[3] men då dessa ljud noga utskrivas (äv. frfr följande kons.) i bröllopsdikterna under 1600-talets sista samt 1700-talets första årtionden, blir ett antagande av *r-* (el. *ð-*) bortfall i *Hvari* och *Fari* framför adv. *nu* knappast tilltalande.[4]

Elfvings text[5] visar kvarstående *r* i följande fall, där det nutida Älvdalsmålet har bortfall: *Autyr diem* 'utur dem' (1:14), *Skroålheipeär byggieänd* 'Särna-tokar boende' (1:18), *dar seäs* 'där alltsedan' (1:18), *dar fuoska* 'där Fosk-ån' (1:19), *sturer tuer* 'stora två' (1:20), *Änär Greäim* 'Den ene Grim' (1:21), *hveäxter dar* 'växta där' (1:24), *dar någre* 'där några' (1:26), *Flierer huar* 'flera voro' (2:6), *fiör kall* 'duktig karl' (2:9), *Is' hieär treäir-hmilaad* 'de här tre-milade' (2:10), *huer min* 'var (o. en) med' (2:10), *dier tarfde* 'de tarvade' (2:11), *Afluger naug* 'avlande nog' (2:14), *bildugr hverid* 'billiga varit' (2:15), *mier fräkeär* 'mera snälla' (2:16), *Häfligeär Braudgum* 'präktig brudgum' (2:19), *frunder snoågt* 'surrar vackert' (2:26), *för sam-varu* 'för samvaron' (3:6).

Märkas böra följande två fall. I uttrycket *krippa i båd' haglig' og pigger* 'barn både vackra o. pigga' (2:21) saknar *haglig* pluraländelsen *-er* framför ord på vokal sannolikt på grund av meterns tvång. I plur. *bildugr* (2:15) har dock *r* behållits. I *folde* i uttrycket *dan fuost folde aal uppi* 'den först faller skall upp i' (3:1) har *r* fallit efter föregående svarabhaktivokal.[6]

---

[1] Hesselman Br.d., s. 2: 23.

[2] Hesselman Br.d., s. 3:6. Märk samma form i Floræus Orsadikt 1676 (Hesselman, s. 12) i en nästan likformig slutrad: *Fari. nu. vveel. tooch. ooller. ien. man* 'Faren nu väl, tack alla (en) man'. Ang. 2 pers. plur. *-i* i Orsa, se strax ovan. Om detta *-i* < äldre *-in*, se Valter Jansson a.a., s. 87.

[3] Se Levander D 2, s. 5, 9 o. 75.

[4] Jfr f.ö. kvarstående *ð* i best. sg. neutr. nom. ack. av nutida älvd. *fú̲ə̲ʈʂɐð* DalmOrdb., äldre *foket* (1622), *fuoked* (1685), *fuokiäd* (1693; jfr *fuokie*: *-e* < *-inu* i dat. nutida älvd. *fù̲ə̲ʈʂɐ̨* DalmOrdb.) etc.

[5] Hesselman Br.d., s. 1 ff.

[6] Jfr Levander D 1, s. 217.

Under den följande tiden skönjas dock spår av *r*-bortfall i texterna, av vilka följande äro av särskilt intresse, då de visa överensstämmelse med det nutida Älvdalsmålet.

I dikten från år 1678[1] finns 1 ex. med *r*-bortfall: *Alle*[2] *dugh* 'Alla kunna' (r. 28), men 7 med kvarstående *-r*. I förbindelsen *Jde Guorrer* 'eder gossar' (r. 21) har *r* fallit efter svarabhaktivok. *e*;[3] i förbindelsen *Jd ad* 'eder åt' (r. 24) har *Jd* uppkommit genom att *r* fallit efter svarabhaktivokal *e* och därefter *e* försvunnit på grund av elision i hiatus.

Texten från 1683 (a.a., s. 22) innehåller 2 ex. med *r*-bortfall: *auty fiås* 'ut ur fähuset' (r. 12) och *die siuofueste* 'de självaste' (r. 24) men 8 med kvarstående *-r* exv. *huer nåt* 'varje natt' (r. 10), *ihr duo* 'är då' (r. 19), *sturfläd* 'storboskap' (r. 12, jfr modernt *stu̯fu̯œ̯k* DalmOrdb. under *storfolk*[4]) m.fl.

Texten från 1685 (a.a., s. 29 f.) har 1 ex. på *r*-bortfall: *glättuge dest*[5] 'glada tills' (30:14), men 16 med kvarstående *-r*: *dier skoll*[6] 'de gå skallgång' (29:22), *ihr nuod* 'är något' (29:17), *byr nu* 'börjar nu' (29:19), *eättär min* 'efter med' (29:22), *äller gååp* '(en) annan galp' (30:2), *Dar fläir, dar dukir, dar fokir* 'Där flängen I, där hoppen I, där faren I åstad' (30:9) m.fl.

Texten 1688 (a.a., s. 31) har 2 ex. på *r*-bortfall: *Da min* 'där med' (r. 16)[7] och *fa sundä* (radslut) 'far sönder' (r. 24), men 9 ex. med kvarstående *-r*: *Ätter suo* 'efter så' (r. 14), *Oåller suo* 'alla som' (r. 22), *glättuger pigger* 'glada, pigga' (r. 22), *Liekerär frundä* 'lekare surra' (r. 24) o.dyl.

Eenberghs text 1693 har endast 3 exempel på bortfallet *r*, men över 30-talet på kvarstående *r* framför konsonant i den älvdalska versionen av sitt försök till översättning av Lukas evangelium. Detta kunde antagas vara ett resultat av ämnets krav på skriftmässig korrekthet. Likväl förekomma en del bortfall, som möjligen kunna bero på olika omständigheter, t.ex. *ännä* 'åt henne' i st.f. *ännär*[8] ehuru framför

---

[1] Se Hesselman Br.d., s. 17.

[2] *Alle* är tryckfel för *Ålle*.

[3] Se Levander D 1, s. 217.

[4] Märk dock Noreen Ordl., s. 180 *stu̯rfi̯ŋ̯ge̯r* m.fl.

[5] Men *glättuger åller* 'glada alla' (30:5).

[6] Jfr föregående text *die* i st.f. *dier* frfr *s*.

[7] Jfr föregående text *dar* 3 gg. frfr. kons.

[8] Se Levander D 2, s. 211.

vokal (vers 6).[1] Av särskilt intresse är skrivningen *flä sät* 'sin boskap' (vers 8), som framför *s* visar bortfall av *dh* (:*ð*) i överensstämmelse med den moderna dialekten, *fl̥ā̆* < *fl̥ā̆ð* (Dalal. *fælaþi*).[2]

Texten från 1715 (a.a., s. 96 f.) saknar säkra exempel på *r*-bortfall framför konsonant, men har 18 ex. på kvarstående *r* i samma ställning. Ovisst är, om samtliga fall motsvara det faktiska förhållandet i den genuina dialekten. Rim såsom *råde* — *både*, i st. f. plur. *båder* (i strof 5), tyder på bortfall av *r* vid denna tid.

Även texten från år 1716 (a.a., s. 101) har *r* framför konsonant. I skrivningen *kumbatte* (r. 11) 'komma åter' (men *atter i wärdä*, r. 12) har *r* fallit efter *-e* som svarabhaktivokal.[3]

Texten från 1730 slutligen (a.a., s. 197) har samvetsgrant behållit alla *r* såväl framför vokal som framför konsonant. Detta gäller även de i nutida Älvdalsmål framför konsonant gärna bortfallande *dh* (*ð*) och *g*. Viktiga tecken på snarare grammatisk än fonetisk skrivning äro dels *missommors* i st. f. *missommos*, dels odiftongerat *der* i st. f. *dier* pers. pron. nom. plur. 'de' och *skrefwer* i st. f. *skriefwer* 'skriver'. De föregående författarna ha uppenbart bättre vinnlagt sig om ljudenlig skrift, vilket särskilt är fallet med Elfving (1668).[4]

Av stor vikt är emellertid att konstatera, hur i ovan granskade texter alltjämt *r* och *dh* kvarstå i ändelsen av verb i 2 pers. plur. presens och imperativ framför ord, som börja på konsonant, i vilken ställning de böra falla i den moderna dialekten:

1678:	*ihrid*	'ären'	(Hesselman a.a.	17: 22)
	riokidh	'faren omkring'	(»	17: 23)
	lystid	'I haven lust'	(»	17: 24)
	wilidh[5]	'viljen I?'	(»	17: 25)
1685:	*iåpir*	'hjälpen!'	(»	30, strof 5)
	fläir[5]	'flängen I omkring'	(»	»
	dukir[5]	'hoppen I'	(»	»

[1] Kanske inflytande från riksspråk? — Ang. pron. *idä* 'eder' v. 11, 12, se strax ovan om *Jde* 1678.

[2] Jfr Levander D 1, s. 220. Se äv. Noreen Ordl., s. 56 *fl̥æ̯ð* 'boskap': *fl̥æ̯su̯e̯g* 'fäväg' Älvd. — Äv. *flä* i Eenberghs Mora- och Orsatexter. Se Noreen a.st. västra Mora *fl̥ær̥*, östra Mora *fl̥æ̯*, Orsa *fl̥a̯*. Jfr Levander a.st. Mora *fl̥ā̆d*: Orsa *flā̆*; DalmOrdb. exv. Mora *fl̥a̯d* Bonäs, *fl̥æ̯* Färnäs.

[3] Liksom hos Prytz *atte* adv. 'åter', överensstämmande med nutida Älvdalsmål som redan Levander påpekat, D 1, s. 217.

[4] Se Levander i Dal. Hemb. bok 1935, s. 13 f.

[5] Obs! inverterad ordföljd.

1693: *uarir*[1] 'varen (I)!' (Eenbergh a.a., vers 10)
1716: *latid* 'låten!' (Hesselman a.a., s. 101)
läggid 'läggen!' (»)
tagid 'tagen!' (»)
nappid 'fatten i!' (»)
fåid[2] 'fån I' (»)
bidir[3] 'bedjen!' (»)
tackid 'tacken!' (»)
fletid 'fläten!'[4] (»)

Med hänsyn till dessa former med bevarat *-r* och *-d(h)* i 2 pers. plur. pres. och imperativ i texterna på Älvdalsmål[5] fr.o.m. 1670-talet bör man söka finna en annan förklaring till Elfvings *hvari* 'varen (I)' och *fari* 'faren (I)' (samt Prytz' *säyi* 'sägen (I)') än de ovan, s. 98 ff., framförda. Måhända kan man anta, att tidigare även i Älvdalen funnits en motsvarighet till den fsv. ändelsen *-in*, varav en rest till våra dagar bevarats i Orsa och Oremål i pronomenet *ni*, uppkommet genom felaktig upplösning av förbindelser som *haven i*.[6]

I Älvdalsmålet bör en form *farin* ha utvecklats till *fari* (eller *farį*) genom att kort, slutljudande *n* i ändelsen tidigt bortfallit eller ingått som nasal i den föregående vokalen.[7] Efter 1670-talet ha formerna *farir* ~ *farid* framträtt (enl. ovan), vilka än i dag äro de enda brukliga i 2 pers. plur. pres. och imperativ i Älvdalsmålet. Det kan av flera i det följande diskuterade skäl tänkas, att verbändelserna *-ir* ~ *-id* i

---

[1] Framför *kiö* 'icke', möjl. ej hit.

[2] Obs! inverterad ordföljd.

[3] Obs! vid sidan av 12 *-id* förek. 1 *-ir*; möjligen misstag. Dock 1 ex. av pron. 2 pers. plur. *ir* jämte 1 ex. *Jd*; det förra kan likväl ha *r* från följ. ords början: *ir irid* i st. f. rätt *id irid* 'I ären'.

[4] Personligt pronomen *id(h)* el. *ir* saknas inte bara i imperativ utan även i presens.

[5] Om dessa båda ändelser i den nutida dial., se LÄlvd., s. 86, not a samt D 2, s. 246 ff.

[6] Rester av *-in* finnas i Boda o. Rättvik, vilket konstaterats av Valter Jansson i Sv. lm. 1955, s. 86 ff.

[7] Se Levander D 2, s. 61. — Jfr Prytz best. sing. nom. *foket* (27:27) 'folket' men dat. *fokiä* med *-ä* < *-in(u)*. Jfr exv. nutida nom. *å'red* 'året', dat. *åręˌ* (< *hārino*) 'året'; se Levander D 2, s. 67.

2 pers. plur. pres. och imperativ utgöras av 2 pers. pron. plur. *ir* ~ *id*,[1] vilka kunna ha anslutits till verbet i omvänd ordföljd: **farį ir* ~ **farį id* > *farir* ~ *farid* 'faren (I)' (jfr om Prytz' *säyi ihr* 'sägen I' nedan). Påfallande är, att typen *farir* i modern tid endast förekommer i byarna Åsen och Evertsberg, där pronomenet *įr* 'I' brukas, under det att typen *farið* och pron. *įð* 'I' förekomma i det övriga Älvdalen.[2] Samma fördelning av första pers. pron. plur. uppvisar *wįr* och *wįð*. I denna person har emellertid verbets gamla pluraländelse *-um* kvarstått oförändrad; *m* har i Älvdalsmålet icke bortfallit eller såsom nasal indragits i *u*-vokalen.[3] I 1 pers. plur. är verbändelsen *-um* ett tydligt karakteristikum och på grund härav har inom stora delar av Ovansiljan (Mora o. Våmhus) pronomenet *wir* el. *wið* i trycksvag ställning kunnat förenklas ända till *i* (*ɨ*), *e* o.d.;[4] på så sätt har *i* kommit att betyda både 'jag' och 'vi' (se DalmOrdb.). Jämför exv. Våmhus *skum-i fårå?* 'skola vi fara?', vilket i rak ordföljd leder till *i skum fårå* 'vi skola fara'; *i am* 'vi hava', *am i* 'hava vi?'. Att *-r*, *-ð* av det personliga pronomenet *wir*, *wið* icke haft någon inverkan på verbets ändelse i 1 pers. plur. är ju tydligt. Förhållandet är annorlunda i fråga om 2 pers. plur.

Under förutsättning att Elfvings *hvari*, *fari* verkligen äro pålitliga former i 2 pers. plur. pres. och att ovan förda diskussion träffar rätta förhållandet i 1600-talets Älvdalsmål, så kunde Prytz' 2 pers. plur. pres. *säyi* även anses pålitligt. Ändelsen *-i* kan ha uppkommit ur äldre *-in*, och således varit nasalerad. Uttrycket (*huru*) *säyi ihr* med i omvänd ordföljd efterställt pronomen ger en äldre bild av det i

[1] Jfr Valter Jansson (a.a., s. 87), som finner det tänkbart, att ändelsen *-i* i Rättviksmålet »helt enkelt är andra personens pronomen, fsv. *i*.» Detta kunde i så fall bekräftas av förhållandet i Älvdalen under 1600-talet.

[2] Se LÄlvd. § 101, not c. Jfr härmed Levanders uppgift (D 2, s. 89), att inom Ovansiljan »nom.-formerna *ĭð* och *ĭr* av 2:a personens pluralpronomen ... fördela sig på exakt samma sätt som verbaländelserna *-id* och *-ir* i 2:a pers. pl.»

[3] I regel bevaras *m* i trycksv. ställning, jfr t.ex. best. plur. dat. äldre *kalvumen* > (1622 *kåvuma* >) nutida *kåvụm(e)*, och best. sg. dat. äldre *kalvinum* nutida *kåvęm* (se Levander D 2, s. 171); jfr flyktigheten hos kort *-n* i neutr. best. sing. dat. *gulvino* > *gūävę*, best. plur. nom. o. ack. *gulvin* > *gŭävę*, best. plur. dat. *gulvumen* > *gŭävụm(e)* (se Levander D 2, s. 194 f.). Jfr bortfall av *n* i best. sing. av fem. sbst. D 2, s. 182 ff.

[4] Jfr härom Levander D 2, s. 103 f.

den nutida dialekten brukliga *sàjir* 'sägen I' = 'I sägen' i Älvdalsmålet. På så sätt skulle också kunna förklaras, varför pron. *ī̯r* och *ī̯ð* 'I' i dialekten äro nasalerade, vilket kan ha sammanhang med en tidigare förekomst av 2 pers. plur. på *-in*.[1]

Anknytning mellan verbet och pronomenet i 2 pers. plur. pres. och imperf. kan ha främjats av att omvänd ordföljd ofta brukas i språket. En del särskilda omständigheter i såväl Älvdalsmål som i grannbygdernas mål synas även vittna om att dylik anknytning ägt rum.

I Älvdalsmålet har Levander iakttagit, att pronomenet i omvänd ordföljd kan »utelämnas» i 2 pers. plur., däremot icke i 1 pers. plur.:[2] *og-nu̯-mòt̯ɪ-fɪl u̯a-stɪ̯n̯ɐr* 'ock nu måtten I väl vara mätta!' Jämför härmed *nú̯ kòu̯tu̯m-u̯ɪ̯r* 'nu springa vi'. Detsamma gäller frågesats, inledd med *u̯ɪso* 'varför', exv. *u̯ɪso-kòu̯tɪr* 'varför springen I?' men *u̯ɪso-u̯lu̯m-u̯ɪ̯-ɖʒȁroɐ̯ð* 'varför skola vi göra det?'

Liknande iakttagelse gör Levander äv. i Rättviksmålet (D 2, s. 152), varav väl må kunna dragas den slutsatsen, att ändelsen *-i* i denna dialekt »helt enkelt är andra personens pronomen, fsv. *i*». (Valter Jansson i ovan a.a.)

På samma sätt bör enligt min mening det förhållandet förstås, att i Våmhus och vissa Morabyar »ändelsen i 2. pl. faller ..., då pron. följer omedelbart på verbet»,[3] exv. *ukąn wèl̥*[4] *íð* Våmh. 'vilken väljen I?' eller Mora (Östnor): *wert fōr ír* 'vart foren I?' m.fl. (Jfr Prytz *huru säyi ihr*.)

Märkas bör även den egendomliga företeelse, »som iakttagits i Skattungbyn (Orsa) och Ve. ..., att adv. *int* 'inte' i 2. pl. kan skilja ändelsen från stammen, ex. Skatt. *ni dūg int i* 'I dugen inte'[5] ..., Finngruvan (Ve.) *stā̆ int ir jā̆n å gā̆på* 'stån inte här och gapen!'»[6]

Hit hör möjligen också det fallet, att passiv-*s* ofta inskjutes före

---

[1] Från detta *i̯r* (*i̯ð*) kan enl. min mening på grund av rim *wi̯r* (*wi̯ð*) ha fått nasalerat *i* — mindre sannol. »efter det säkerligen en gång nasalerade *ŭäss* 'oss' och poss. pron. *wę̄r*, *ū̯är* etc.» Jfr Levander D 1, s. 216.

[2] LÄlvd. § 170, s. 109.

[3] Levander D 2, s. 163.

[4] Obs. grav accent *wèl̥*: ur tvåstavigt **wèl̥i* (< **væljin*) (?), vars *-i̯* eliderats med *íð*.

[5] Väl eg. 'I dugen inte I'!

[6] Levander D 2, s. 163 f. — Väl eg. 'stån inte I här och gapen (el. gapa)!'

den egentliga ändelsen i Älvdalsmålet: *brŭtäsir* '(I) brottadens'[1] = 'brottadens I?' (jämför uttr. *u̯ɪso kòy̯tɪr* 'varför springen I?' strax ovan).

I samtliga här behandlade exempel kan »ändelsen», såsom tidigare förmodats, vara lika med pron. i 2 pers. plur. Därest så verkligen är förhållandet, bör den av Levander i Älvdalsmålet (och annorstädes) funna olika behandlingen av första och andra pers. pronomen i omvänd ordföljd endast vara skenbar; 2 pers. pron. plur. torde således icke ha bortfallit utan i stället genom ett slags elision anknutits med verbets *-į* (< *-in*), varav pron. *įr*, *įð* nasalerats. Så kan icke ha skett med 1 pers. pron. plur. *wįr*, *wįð* efter verbform på *-um*, vars *m* i Älvdalsmålet aldrig kunnat falla som ovan, s. 104, påpekats.

Uttrycket *u̯ɪso kòy̯tɪr* (Älvd.) 'varför springen I?' kunde i äldre form **wiså koiti ir* betraktas som en parallell till Prytz' *huru säyi ir*, vilket i sin tur motsvaras av nutida älvd. *u(r) sàjir*?

Mot antagandet av ett i verbet indraget pronomen synes tala ett uttryck som: *og ɪ́e̯s̯n̥ u̯ɑ̯rɪr-ɪ̨-ðɑ́ɪ̯t sɪ̯ùæ̯vɑr* 'och en gång voren I dit själva'.[2] Med detta uttryck i Åsen strax efter sekelskiftet må jämföras följande från Evertsberg år 1876[3], vari pronomenet är utsatt i inverterad ordföljd: *Avir i ɹlaið ov nu snart?* 'Haven I slagit av (höet) nu snart?'[4] En uttrycksform som *u̯ɑrɪr-ɪ̨(r)* kan jämföras med en i nutida Älvdalsmål »ytterst vanlig ... upprepning av pers. pron. utan motsvarighet i rspr.» (LÄlvd. § 171). Denna upprepning sker stundom ända till tre gånger, t.ex. *ɪg-ɑ̯r-ɪg-sɑkt-ɪg mɪ̯́e̯r ɪ grỳ̯tu̯n* 'jag har mera i grytan', *ɑ̨n-lɑ̯r-n̥-ɪ̨nt-ɑ́n̥ kùn̥ ɛl̥ɛr-ɛld ɪ́g* 'han lär nog inte kunna det han mer än jag' (eg. 'han lär han inte han kunna ...') eller *ɑ̨n-lɑ̯r-n̥-nú̯ ɑ́n̥ ɑ-fɛ́rɪ lɑ̀u̯ɡgo* 'han torde nog nu ha farit för längesedan'.[5] Jämför i Sollerömål *ɑ̏ɔɪr non vɑ́rg, ír, æ* 'han I någon skottkärra, I?'[6]

[1] Levander D 2, s. 168. — Detta förek. äv. (genom analogi?) i 1 pers. plur. *rȳ̯ömdesu̯m* '(vi) rymdes', men äv. *tŭäru̯ms* '(vi) töras', *ŭpu̯ms* '(vi) hoppas' förekomma. Se Levander a.st. — Den senare formen med *-s* saknas dock fullständigt i 2 pers. plur.

[2] LÄlvd. § 170, s. 109.

[3] Se Lundell Skand. folkmål, s. T 119, r. 3.

[4] Utan detta pronomen förekommer samma uttr. a.st., r. 6: *Avi ɹlaið ov nu snart?*

[5] LÄlvd. § 171, s. 109.

[6] DalmOrdb. efter uppt. av Bror Lindén, ULMA 1825:6, s. 33.

Om ock sålunda vissa fakta kunde tyda på att 2 pers. plur. pres. (imperf. o. imperat.) i Älvdalen och närliggande område inom Ovansiljan ursprungligen ändats på *-i* < äldre *-in*[1] i stället för som numera på *-ir*, *-ið*[2] < äldre *-ið*, kan frågan likväl icke säkert avgöras. Dels är det äldsta materialet hos Prytz (Daniel Joh. Buscovius) 1622 och hos Elfving 1668 alltför magert (och måhända felaktigt?), dels saknas i den nutida dialektens verbändelse väntad nasalvokal som tecken på äldre fallet *-n*, vilket dock kunde ha en särskild förklaring.[3]

Av materialet hos Prytz synes man dock kunna sluta, att ändelsen *-ir* är äldre än nutida *-ið* (jämför vad som ovan s. 82 f. sagts om *wihr* 'vi' och *ihr* 'I', motsvarande nutida *wi̯ð* och *i̯ð*).[4] Att ändelsen *-ir* kunnat förlora sitt *r* genom dissimilation i uttrycket *säyi ihr* 'sägen I' har redan ovan påpekats.

Anmärkning om eventuellt Rättviksmål i Spiote Säbbens Nisses (alias Jonas Laurentij Dal. Retv:s) språk

I det föregående ha vissa avvikande språkformer såsom *ticker* i st. f. *tyckier*, *wärdä* i st. f. *wärdene* o. dyl. diskuterats. Dessa avvikelser ha anträffats i Spiote Säbbens Nisses första replik. Då hans roll sannolikt spelats av Rättviksstudenten, har inflytande från Rättviksmål i det föregående diskuterats. Men något tydligt inflytande från denna dialekt har icke kunnat fastställas.

I uppenbar motsats till språket i Spiote S. N:s första replik står emellertid språket i hans replik s. 28, r. 24 ff. Den innehåller ett genuint Älvdalsmål, sådant målet torde ha framträtt vid början av 1600-talet.

Ett kort prov av Spiote S. N:s replik må här anföras. *Wihr afwom bådhe pijla, skechter och ståålbugå* 'vi hava både pilar, skäktor och stålbågar'.

[1] Såsom i Orsa och Rättvik, jfr Valter Jansson i Sv. lm. 1955, s. 87.

[2] Om äldre *ð* : *r* jfr Valter Jansson i Sv. lm. 1955, s. 93 f. Jfr om *ð* : *r* i äldre danska (skånska) Johs. Brøndum-Nielsen Et gammeld. digt etc. i Det Kongel. Da. Vidensk. Selskab, b. 35 (nr 1) 1955, s. 29, 39 o. 55. Om *ð* > *r* i fno., se Seip Nye stud. i no. språkhist., s. 81 f.

[3] Jfr att Levander funnit nasaliteten kunna försvinna »på grund av ordets eller stavelsens ymniga förekomst i svagtonsställning, ex. *i̯* 'i' (jfr got. *in*) *ŭäss* 'oss' (jfr got. *uns*) ...». D 1, s. 215.

[4] Ang. den nutida lika fördelningen av pron. *ir*, *ið* 'I' och av verbändelsen i 2 pers. plur. *-ir*, *-ið* i Ovansiljan, se Levander D 2, s. 89.

Pron. *wihr* med *-r* och verbet *afwom* motsvara genuint Älvdalsmål, nutida *wįr ǎvųm* 'vi hava'.[1]

Pijla har korrekt älvdalsk form utan *-r* (liksom i fsv.) i obest. plur. ack. av ett starkt mask. subst.[2]

Skechter har även korrekt älvdalsk form i obest. plur. ack. (= nom.) av långstavigt svagt fem. subst.[3]

Ståålbugå har som kortstavigt svagt mask. i ack. plur. korrekt ändelse *-å*. Nominativen har ändelsen *-ir*.[4]

Återstoden av Spiote S. N:s replik refererar på gott Älvdalsmål en del av innehållet i Dalvisans sjätte strof.[5] Någon anmärkningsvärd avvikelse från Älvdalsmålet förekommer icke vare sig i denna replik eller i den föregående (s. 27, r. 31 ff.).

Dialekten bär även i fortsättningen prägeln av ett Älvdalsmål (med poss. pron. *wahr*, *wåhr*, icke *oer*), som kan ha talats i byarna närmast omkring kyrkan, och skrivaren av denna dialekt i Prytz' komedi torde med all sannolikhet vara den i Älvdalen uppvuxne studenten Daniel Johannis Buscovius (Elvedalius).

---

[1] Rättv. har pron. *vi* och verbänd. *-om*, *-a*, *-ər* etc., jfr exv. *vi båkom* 'vi baka' i västra Rättv., men *vi fōra* 'vi foro', *vi sī* 'vi se', *vi kastər* 'vi kasta' i övr. Rättv.

[2] Rättv. har änd. *-ar*; ack. = nom. Se härom Levander D 2, s. 170.

[3] Rättv. har änd. *-år*. Se Levander D 2, s. 186.

[4] I nutida Rättviksmål är ändelsen *-år* i överensstämmelse med nom. Se Levander D 2, s. 176.

[5] »Konung Gustaf och Dalkarlarne 1521.» I Sveriges historiska och politiska visor, samlade och utgifna af G. O. Hyltén-Cavallius och George Stephens, del I, Örebro 1853, s. 165 ff. lyder strofen:

»Sniöskräfuer och furunatten*
rätt pijlen råkar uppå;
Christiern hin blodhe racken
må nu eij bettre gå.
Christiern hin blodhe racken
gif gudh eij bettre gå.»

* *-natten* fel för *-fnatten*.

KAPITEL V

Några särskilda ordstudier

1. I det nutida Älvdalsmålet döda ord

Dätt etc. advers. konj. 'men'

I Älvdalsmålet hos Prytz förekommer den adversativa konjunktionen *dätt* ~ *däth* 'men'[1] fem gånger i följande uttryck: *Däth igh kännes fulde widh digh* (26:35 f.) 'Men jag känner nog igen dig', *Dätt ey wil igh vpräya digh* (27:5) 'Men ej vill jag förråda dig', *dätt wijr wiliom tålås widh* (27:15) 'men vi vilja talas vid', *däth ahn thoos fulde wåhrå* (27:18) 'men han tör(s) väl vara', *Dätt beide* (33:8) 'Men vänta!'. Tilläggas bör, att Prytz har ett belägg på konj. *men*, som numera är den brukliga i Älvdalen liksom i det övriga Ovansiljan.[2] Konj. *men* hos Prytz förekommer i uttrycket *men Kunung Christiern, den blodrakan, och alt hans fook wiliom wihr hälta åutaf räikä* (30:5 f.) 'men konung Kristiern, den blodrackan,[3] ock alt hans folk, vilja vi drifva utaf riket'.[4] Det är möjligt, att konj. *men* kan vara korrekt Älvdalsmål. Men för ett sådant antagande finns endast svagt stöd hos Prytz och intet alls hos följande författare under 1600- och 1700-talet (se strax nedan). Man kan därför hålla för troligt, att *men* hör till de ord, vilka från rikssprået av misstag införts i Älvdalsmålet hos Prytz.[5]

Motsvarighet till *dätt* ~ *däth* hos Prytz förekommer i texter från Älvdalen ända in på 1700-talet; sista belägget finns i följande uttryck

---

[1] Enl. Noreen komm., s. 70 (not 12) »konjunktion eller interjektion», som han med tvekan översätter »men (?)».

[2] Se dock ovan s. 43 f. ang. *mäld* 'men' i Orsa och Våmhus.

[3] Dvs. 'blodhunden'.

[4] Översättningarna efter Noreen (komm.), s. 70 ff.

[5] Dets. torde vara fallet med *som* för rel. *sosse* eller *däth* för pron. *ädh*. Se f.ö. ovan s. 80 ff. och jfr Noreen i komm., s. 75.

ur J. Svedelius dikt 1716:[1] *der bäll rätt vår' fräkär dät jäläker*[2] *milmad* (101:18) 'de kunna (rätt) vara snälla, men (även) elaka ibland'. Källorna under närmast följande tid[3] sakna belägg på konj. *dät*.

Närmast efter Prytz förekommer *dät* ~ *deät*[4] i Elfvings dikt 1668 i följande uttryck (efter Hesselman a. st.): *Gräims Loåtir hiet' än i dag, dät ir int' åt' voduglig blikeäd* (1:25) 'Grims lottar (åkrar) heta (de) än i dag, men är intet annat än (eg. utan) odugligt kalberg';[5] *Flierer huar dar og stickur naug, dät beält ickiä Leäsoås* (2:6) 'Flera voro där och stickor (med inskrift) nog, men kunde icke läsas'; *Skeägg-pidå og håkå gaan dig Snådst, deät*[6] *han hvild å hiellan* (2:32) 'Skägg-(?) och haka gav han dig blott (eg. snödast), men han ville (komma) på sovhyllan'; *Deät um han quinhviller* (3:3) 'Men om han friar'.

Levander översätter i dessa uttryck *dät* ~ *deät* med 'men' under hänvisning till Noreens översättning av beläggen hos Prytz samt med hänvisning till att Svedelius (se strax ovan) »använder *dät* på samma sätt» (se a. st.). Betydelsen 'men' bekräftas av vad jag funnit i ordlistan Sylloge vocum (omkr. år 1670, se s. 45 f.), där det uttryckligen står »Dätt men».

I J. L. S:s dikt från år 1683[7] på Älvdalsmål finns följande uttryck: *dett ihr ig wuomali huarug, Jhr jen kall dan häflige män* (22:21 f.) 'men är jag mycket duktig, (så) är en karl den hederlige min (dvs. får jag en hederlig karl)'.

Samme förf. (J. L. Son) har i en älvdalsk dikt två år senare (1685)[8] ytterligare ett belägg på den adversativa konj.: *Miog ihr nuod å feärdi, detted guar*[9] *kiö hvält* (29:17) 'säkert (eg. mycket troligt) är något på färde, men det går icke högljutt (till)'.[10]

[1] Se Hesselman Br.d., s. 101. Jfr Levander om *dät* i Dal. Hemb.bok 1935, s. 13.

[2] Fel för *jälåker* 'elaka el. onda'. Jfr Sylloge vocum »jälåk elak, ond».

[3] Näsman Hist. lingv. dal. 1733, dens. Voc. Dal. 1741, Chr. Borg och P. Holmberg ordl. 1768 (Ihre 100:6 o. 7).

[4] Hesselman a. a., s. 1 ff. Jfr Levander i Dal. Hemb. bok 1935, s. 7 ff. med övers. och komm.

[5] Ang. övers. jfr Levander a. st.

[6] Ang. *eä* = slutet *ä* (lmalf. *ɛ̈*) se Levander a. a., s. 14.

[7] Hesselman Br.d., s. 22.

[8] Hesselman a. a., s. 29 f.

[9] Fel *guar* för *guor*, nutida *gǫr*, jfr DalmOrdb.

[10] Om förberedelser till bröllop.

Med liknande innebörd använder Normoræus konjunktionen *dätt* i sin dikt på Moramål år 1690 i följande uttryck:[1] *Fäng wa minn i Gjästbodi dätt irum ljot J Kläduma Husum og skwädingum minn* '(vi) fingo vara med på bröllop men äro fula i kläderna, håsor och hudskor med'.

Därest uppgiften hos grammatikern Reinhold Näsman är korrekt, har i början av 1730-talet ordet *mæld* (< *merhelder*)[2] trätt i stället för *dät(t)* ~ *dett* etc. som advers. 'men'.[3] I ett samtal på Älvdalsmål[4] om myrjärnsframställning mellan Michiål Mas och Gunnär Jugå yttras följande av Jugå: *ig huill hiemat og ried umstad mig. Mæld ig huærd fost ad budum* 'jag vill hemåt och göra mig i ordning. Men jag måste först (bege mig) till fäbodarna'. Några rader längre fram yttras av Mas: *Måmæn fættæs full int fær mig, mæld ig ar int ålt ried* 'malmen fattas väl inte för mig, men jag har inte allt redo'.

Angående Levanders utbyte av *mæld* mot *men* i en modern version av Näsmans Älvdalsmål samt om förekomsten av *mäld* 'men' i nutida Orsa- (o. Våmhus-)mål liksom redan i Orsamålet hos Eenbergh 1693 hänvisas till framställningen ovan s. 43 f. För fullständighetens skull anföres dock här det uttryck i Eenberghs Orsatext, vari *mäld* 'men' brukas i överensstämmelse med nutida Orsamål: *Mäld Maria gämd' åller issu uårde* (vers 19) 'men Maria gömde alla dessa orden'. I motsvarande uttryck på Älvdals- och Moramål översätter Eenbergh 'men' med *dätte* resp. *dätt*.

Levander har en intressant blyertsanteckning i sitt exemplar av Noreens ordlista, där han under »*merhäller*? konj.» (efter Noreens uppgift »Jfr *men*») inom Älvdalskolumnen skrivit uttrycket: *naug ir e dǫ guæt nų meld e uá fúæst*. Detta *meld* översätter Levander 'mot vad'.[5] Enligt vad gammalt folk sagt mig, ger även betydelsen 'mer än' god mening. Uttrycket kan således också översättas 'nog är det mera gott (= godare) nu, än det var först'. *Mäld* har i detta fall sin ursprungliga betydelse.

Levanders uppteckning *meld* 'mot vad' stämmer nära med betydelsen av *melde* i Kiätilogs Lasses uttryck (30: 16 f.) *nu afue ahn tayet*

[1] Hesselman a. a., s. 34: 5 f. möjl. kan *dätt* här bättre övers. 'ehuru'.

[2] Hos Prytz brukat dels som adverb i bet. 'värre än, mer än', dels som kompar. konj. i bet. 'än'.

[3] Anv. av *mäld* i bet. 'men' i Älvd. är dock osäker, se ovan s. 43 f.

[4] Näsman Hist. lingv. dal., s. 68 f. Se äv. Lundell Skand. folkm., s. T 117 f.

[5] Se äv. DalmOrdb. under *merheller*.

å sigh odra dräth, melde ahn addhe för, vilket av Noreen (komm., s. 73) översättes 'Nu har han tagit på sig en annan dräkt, än han hade förr'.

Den komparativa konj. *meld* i dessa båda exempel uttrycker en motsats 'än = mot vad', som synes stå nära betydelsen 'men' i Näsmans ovan omnämnda adversativa *mæld* i Älvdalsmålet. Det är således i viss mån möjligt, att Näsmans uppgift kan vara riktig för någon begränsad del av socknen. *Mæld* 'men' har emellertid ganska snart trängts ut av konj. *men*, som måste anses vara ett ungt lån från rikskspråket i den nutida dialekten. Förutom i Älvdalen är *men* belagt i Bonäs samt i vissa närliggande byar i Våmhus. I Orsa synes däremot *men* alltjämt okänt.[1]

Skrivningarna av konj. *dätt* etc. 'men' synas alla överensstämma väl från Prytz till Svedelius. Stamvokalen är ett *ä* eller ett *e*-artat *ä* (= lmalf. *ä*). Ändelsen *-e* i Eenberghs Älvdalsmål *dätte* kan ha sekundärt tillagts genom felaktig restitution i en tid med stark apokoperingstendens i målet (jfr nedan *sosse*).

Till sin härledning är konj. *dätt* 'men' dunkel. Noreen anför i sin kommentar (s. 70, not 12) ett förslag av Bugge, att *dätt* kunde ha uppkommit ur *pö æt* (fsv. *þy at*).[2] Mot detta förslag kunna flera invändningar göras.

På grund av regeln om vokalsynkope i enstaviga ord i enklis[3] skulle i dalmålet förra sammansättningsleden *pö* eller *py* ge annat resultat än Noreen-Bugge tänkt sig. Efter regeln att *pō-at* ger *pōt* ('ehuru') och *pȳ-at* ger *pȳt* ('därför'),[4] bör *pö-at* i Älvdalsmålet ge **pōt* och vidare **diöt*. Jämför att ur långt *ō* och *ȳ* under 1600-talet utvecklats diftongerna *iö* (redan hos Prytz) resp. *oi* (hos Elfving: *oåi*).[5] Därför måste enligt min mening Noreen-Bugges tolkning anses orimlig. Men därtill kommer att *pö* återgår på äldre *pau* (= fgutn. *þau*)[6] och att den i Älvdalsmålet motsvarande formen bör ha varit **dō*,[7] en form, som icke kan förklara *dätt*.

[1] DalmOrdb.

[2] I fråga om betydelseöverg. 'ehuru' > 'men' hänvisas a. st. till lat. *quamquam*.

[3] Noreen Altschw. gr. § 94, mom. 5.

[4] Jfr Kock Sv. ljudhist. 5:1, s. 49.

[5] Se ovan diftongtablån, s. 74.

[6] Noreen Altschw. gr. § 473.

[7] Ang. *au* (*ǫu*) > *ǿ* i Ovansiljan utom Orsa, se Levander D 1, s. 204 f.

Därest man skall söka tolka formen *dätt* som en sammansättning av den typ Bugge föreslagit, måste man anta en förled, vars stamvokal närmare överensstämmer med vokalen i t.ex. trycksvagt *æt* (< *at*). I en komposition **þē-at* eller **þē-æt* kunde i trycksvag ställning den senare vokalen bortfalla (eller elideras) med **þet* eller **þæt* som resultat, varur senare dalmålets *dätt*. Jämför dalmålets (Prytz) *mäss(e)* 'medan', sannolikt uppkommet ur *meðan es*[1] > **mæans* > **mę̈s* > *mäss*.[2] Enligt Kock[3] har *meðan* övergått till *mæn* (i. ä. fsv.) genom att först *ð* »förlorats mellan två vokaler med infortis och därefter den senare vokalen». Angående *þe*, som utgör flera kasusformer av pronomenet *den* i fsv. och som här kan ha förekommit i stället för den av Noreen-Bugge föreslagna formen *þö* (fsv. *þy*), hänvisar jag till Valter Janssons utredning om nom. ack. sing. fem. och nom. ack. plur. neutr. av pronomenet *den* i fornsvenskan.[4] Formen *þe* förekommer även ehuru sparsamt i dat. sing. neutr. redan i Dalalagen.[5] Jämför f.ö. nedan om *þē* (i stället för *þȳ*) i pronomenet och konjunktionen *diö* i Älvdalsmålet hos Prytz och i den nutida dialekten.

Om konj. *dätt* återgår på en tvåstavig sammansättning **þē-at*, bör den ha uttalats med grav eller cirkumflekterad accent. En form *dȁtt* (eller *dâtt*) med grav accent (eller cirkumflex) kan i Älvdalsmålet ha uppfattats som en apokoperad form *dätte*. Med på så sätt uppkommet falskt eller hyperkorrekt *-e* har Eenbergh återgivit konjunktionen i sin Älvdalstext 1693 (v. 19). I Moratexten har han samtidigt skrivit *dätt'* med apostrof.

Moraformen *dätt'* med apostrof är jämförbar med apokoperade och apostrofförsedda former hos Elfving 1668[6], t.ex. *bell'* (1:11) pres. 'kan'; *hiet'* (1:15) pres. 'heter'; *ligg'* (1:16) pres. 'ligger'; *kumb'*[7] (1:19) pres. 'kommer'; *int'* (1:25) adv. 'inte'; *åt'*[8] (1:25) '(annat) än'; *bygd'*

---

[1] Se Levander D 1, s. 215.

[2] Jfr nutida *mes* 'medan' utan nasal på grund av (enligt Levander D 1, s. 215) »stavelsens ymniga förekomst i svagtonsställning».

[3] Sv. ljudhist. 5, s. 199 f.

[4] I Festskr. tillägnad Elias Wessén, Lund 1954, s. 97 ff. (särsk. s. 112 ff.).

[5] Se Siljestrand 2, s. 55 f., Noreen Altschw. gr. § 508, 7.

[6] Hesselman Br.d., s. 1 ff.

[7] Jfr Prytz *kumbe* (30:6; 33:12) 'dets.'.

[8] Jfr nutida Älvdalsmålets *otǫ* Blyberg, DalmOrdb. *utan* konj.

(2:1) pret. 'byggde'; *eäld'* (2:28) konj. 'eller'[1] m.fl. Jämför f.ö. *sosse*, *taste* nedan, s. 136 ff. resp. 141 ff.

Älvdalsmålets *dätt* (~ *dät*) 'men' ('ehuru') kan vara identiskt med fsv. *þät* konj., som av Söderwall ansetts vara lika med nom. ack. sing. neutr. till *þän*. Den fsv. konj. *þät*, som brukas kausalt med bet. 'eftersom' (Sdw. bet. 4) eller konditionalt med bet. 'om' (Sdw. bet. 6) eller slutligen koncessivt med bet. 'om ock, om än' (Sdw. bet. 7) överensstämmer med fsv. *þy at*[2] (> *þyt*), som likaledes brukats kausalt med bet. 'därför att, emedan', (Sdw. bet. 1), konditionalt med bet. 'i den händelse att, så vida' (Sdw. bet. 2) och koncessivt med bet. 'ehuru, fastän' (Sdw. bet. 4).

Det koncessiva *þy at* (*þyt*) och *þät* 'ehuru, fastän, om än' kan ställas vid sidan av dalmålets *dätt* ~ *dät* 'men'.[3] Jämför att *fast*, *fastän*, inledande en huvudsats, kan betyda 'men'.[4] En äldre form *þe at* kan även ha haft innebörden 'i det fall att' lika med koncessivt 'om'. I fråga om betydelseförhållandet 'om': 'men' kan jämföras, att isl. *en* konj. betyder dels 'om', dels 'men'.

huarskie konj. 'varken'

Älvdalsmålet hos Prytz har en för det nutida målet främmande form av konjunktionen 'varken', nämligen *huarskie* (30:3). Den förekommer i följande uttryck· *ahn skiöter huarskie war Herre elde nohn eller*, som Noreen (s. 72) översatt 'han aktar (eg. sköter) hvarken Vår Herre eller någon annan'. Formen *huarskie* är det enda hos Prytz förekommande belägget på konj. 'varken'. Denna form synes i det moderna Älvdalsmålet ha ersatts av *u̯ærkę̨n* (trycksvagt), som även förekommer i Sollerömålet, *varken* (trycksvagt), och i Orsamålet, *o̯àr̥kɛn* (~ *o̯àr̥fʂɛn*) DalmOrdb. I nordligaste Älvdalen synes dock en relikt *wasst* (jfr Orsa *uạst* strax nedan) ha dröjt kvar i en del äldre personers språk, exv. i uttr. *Ed viss vasst* (läs *wiss wasst*) *an eld noger eller eld* 'Det visste varken han eller några andra heller'.[5]

[1] Jfr Prytz *elde* (30:4), *helde* (28:4) 'eller'.

[2] Jfr strax ovan den av Bugge föreslagna äldre formen för dalm. *dätt*.

[3] I en dikt av Normoræus (1690, Hesselman Br.d., s. 34:5) förekommer ett *dätt*, som kan betyda 'ehuru', se ovan s. 111 med not 1.

[4] Jfr SAOB *fast* F 351 f. och *fastän* F 371. Se Hq. Etym. ordb. *fast* (slutet).

[5] Enligt meddelande i brev 15/3 1956 fr. Dofs Olof Eriksson, Lövnäs by, Älvdalen. Tidigare undersökningar i det övriga Älvdalen ha givit negativt resultat. Jfr äv. DalmOrdb.

I de äldre källorna från Älvdalen saknas ytterligare belägg på formen *huarskie*. Men i Näsmans textprov från Orsa i Hist. lingv. dal. (varom ovan, s. 45) förekommer en form *uast* för 'varken', som kan återgå på ett trycksvagt *huarskie*. Ännu en form av konj. 'varken' har anträffats i ordlistan år 1755 från Mora (Ihre 98:9, s. 30), nämligen *uäst*, översatt »hwarken» (nämnt ovan, s. 51). Det är icke osannolikt att *uast* i Orsa (1733) och *uäst* i Mora (1755) helt enkelt återgå på äldre *hwaste*, belagt redan i diplom 1344 (o. 1405), eller på *hwazte*, belagt 1403, 1407.[1] Men då vid 1600-talets början en form *huarskie* förekommer i Älvdalen, bör man väl närmast med utgångspunkt från en sådan form[2] söka finna en tolkning för Orsa- och Moraformerna *uast*, *uäst*, liksom även för relikten *wasst* i nordligt Älvdalsmål (se ovan).

Formen *huarskie* hos Prytz, som sannolikt har palataliserat *k*, kan ha uttalats **wàrstję*. Jämför Prytz *fokiä* (best. sing. dat.), motsvarande nutida *fù̯ɵ̯fʂą*.[3] I ordet **warstję* kan i trycksvag ställning *rs* ha assimilerats till *ss* (**wàsstję*).[4] Ändelsen *ę* bör på grund av reglerna för palatalisering av *k* (och *g*) i dalmålet[5] återgå på äldre *-in* i fsv. **hwarskin*[6] (jämför ovan Prytz *fokiä* < **folkinu*), och torde fördenskull ha varit nasalerad. I formen **wàsstję* kan därefter på grund av ordets förekomst i svagtonsställning nasalen ha försvunnit,[7] varefter ändelsen *e* på grund av apokope redan under 1700-talets början fallit. Denna förändring av *huarskie* > **wastj* kan ha inträffat samtidigt som Prytz *melde* konj. '(mer) än', *fulde* (fel för *felde*) konj. 'förrän', *fulde* adv. 'väl' m.fl. genom apokope övergått till *melld*, *felld*, *fulld* (> *ful*, *fl̥*).

Konjuntionen **wastj* kan därefter tidigt ha övergått till *wasst* (Orsa *uast*) genom inflytande från den numerärt starka kategorien *dast* ~ *tast*[8] konjunktion 'till dess att'. Att konjunktionen *tast* ~ *dast* etc. verkligen på detta sätt kunnat stå som mönster för *wasst*, *uast* 'varken', synes förekomsten av formen *uäst* 'varken' med *ä* i Mora

[1] Jfr Noreen Altschw. gr. § 523, anm. 6 (slutet).

[2] Jfr formerna i Nedansiljan och Västerdalarna, varom strax nedan.

[3] Om förmjukning av *k* frfr *i* i ändelser, se Levander D 2, s. 39 ff.

[4] Jfr Levander D 2, s. 80 f.

[5] Se Levander D 2, s. 39 ff.

[6] Jfr *hwarsken* Altschw. gr. § 523, anm. 6, och Hq. Etym. ordb. under *varken*.

[7] Se Levander D 1, s. 215, mom. 3:2.

[8] Hos Prytz *taste* (33:13) 'till dess att', varom se ytterligare s. 141 ff.

intyga. I denna del av Ovansiljan växlar *tast* med *täst* 'till dess', vilket framgår av samma källa, vari *uäst* 'varken' uppges, nämligen ordlistan 1755 från Mora (Ihre 98:9, s. 28).

Ett viktigt skäl för att man på detta sätt bör söka hålla samman 1700-talsformerna *uast* Orsa, *uäst* Mora och relikten *wasst* norra Älvdalen med det äldre *huarskie* hos Prytz är, att i hela Västerdalarna samt en del av Nedansiljan former av konjunktionen 'varken' till modern tid bevarats, vilka samtliga böra återgå på äldre *hwarskie*. Dessa former äro i Transtrand och Lima[1] *vèṣṣtji*, i Malung *hìsstsi*, i Äppelbo *hèffe*, i Nås *hèffil*, i Mockfjärd *váffäl* och i Gagnef *vaffil* 'varken' (jfr DalmOrdb.).

Angående övergången äldre *hwā* > *vā* ~ *hā* i Västerdalarna kan framhållas dels att i Transtrand, Lima och Malung äldre *swā* motsvaras av *sā* adv. 'så',[2] dels att *h* i den gamla ljudförbindelsen *hw* i stor utsträckning bibehållits inom detta område.[3] Utvecklingen *rstj* (< *rsk*) till *f* (alt. *ff*) förekommer i dalmålet i t.ex. ordet 'härsken': *haffin* Bjursås.[4] Men då *ff* i Gagnef även kan innehålla enbart *sk* (jämför *fiffi*[5] 'fiske'), kan det vara ovisst, huruvida *vaffil* återgår på äldre *huarskie* eller *hwaske*.[6]

I Malung och Lima förekomma vid sidan av ovan nämnda *hìsstsi* resp. *vèṣṣtji* även formerna *hȁri* (Malung) och *vȁri* (Lima), betydande 'varken'. Dessa båda former återgå sannolikt på fsv. *hwārghi(n)*.[7] Beträffande *hwā* > *hā* resp. *vā* se strax ovan. Ändelsen *-ghi(n)* har utvecklats till *ji*, varur senare ändelsen *i* uppkommit genom apokope av *i* och sonantisering av *j*.[8]

Av detta material är det tydligt, att det i övre dalmålet kan ha förekommit flera olika former av konjunktionen 'varken'. Den hos

---

[1] I Lima förekomma även växlingsformerna *vèṣṣkin* och *vèṣṣtji* jfr DalmOrdb. Jfr i östsvenska dial. hos Vendell mostv. former *varṣkin, vaṣṭsi, varʃin* under */hvarken/ *hvarsken*, s. 366. Jfr äv. i Gräsomålet (hos Schagerström, s. 66) *varʃin* (*váṣin*; *ṣ* el. *ʃ* < *sk*).

[2] DalmOrdb.

[3] Levander D 2, s. 30 f.

[4] Levander D 2, s. 81.

[5] Levander D 2, s. 39 (II).

[6] Varom se Hq. Etym. ordb. a.st.

[7] Se Sdw. *hvarghin* och jfr Hq. Etym. ordb. (*varken*).

[8] Jfr Levander 2, s. 34.

Prytz belagda formen *huarskie* kan vara en av fsv. *hwarkin* och *hwaske* sammansmält form;[1] en utveckling *rk* > *rsk* (som i norduppländska och norrländska dialekter[2]) synes icke förekomma i dalmål.[3] Den av Kock framförda tolkningen av *hwarzke*[4] synes mindre tilltalande, eftersom i Västerdalmålet former förekomma, som tyda på att kontamination inträffat. Så exv. i Lima *vèṣṣkin* (se strax ovan, s. 116, not 1) av *vèṣṣtji* (< *huarskie*) och yngre *hvarken* med oförmjukat *k*. Den senare formen är, som ovan påpekats, den enda brukliga i modernt Älvdalsmål (med undantag av det föråldrade *wasst* i norra Älvdalen, varom se ovan).

Ovisst är hur fsv. *hwazke* (*hwaske*) uppkommit. Möjligen kan det ha utvecklats ur en form *hwatki*,[5] bruklig som konj. 'varken' i isländskan. En förbindelse *tk* (*ðk*) skall emellertid enligt Levander[6] i övre dalmålet motsvaras av *kk*, sålunda allmänt *makk* för 'mask'.[7] Det bör dock märkas, att av verbet *blidka* 'vara blidväder, töa'[8] sådana former förekomma som *blìṣka* Leksand, pres. *blìṣkæ* Ål, pass. inf. *blìṣkæs* Floda och pres. *blìṣkär* Äppelbo.[9] Jämför härmed växelformerna *skrikkskō* Älvd., Mora, Nås ~ *skrissko* Bjursås, Djura, *skressko* Transtrand 'skridsko'.[10]

omalli etc. förstärkande adv. 'omåttligt'

Hos Prytz förekommer ett förstärkande adverb *omalid* (26:34), *amalli* (27:17) och *omalli* (27:30). Detta har Noreen översatt 'ofantligt, fasligt'. Ordet är obrukligt i nutida dalmål, vilket redan Noreen sagt

[1] Som redan Noreen tänkt sig. Altschw. gr. § 523, anm. 6. Jfr äv. Hq. Etym. ordb. a.st. Formen *hwaske* kan vara uppkommen ur *hwazke*, se Noreen a.st. och § 290, 2.

[2] Jfr Hq. a.st. Se äv. Rietz *hvaske* 269 b.

[3] Se Levander D 2, s. 77.

[4] Sv. ljudh. 5:49: *hwarzke* < *hwārz* (< *hwārt* + *es*), till vilket lagts det negerande *-gi* i uttr. *hwārz — eþa* 'vare sig att — eller'.

[5] Se Fr. *hvatki*, bet. 3. Jfr äv. Hq. Etym. ordb. a.st.

[6] D 2, s. 9.

[7] Om *dhk* > *tk* i fsv. (> *kk* i dial.) se Wessén Sv. spr. hist. 1[4] § 76:5.

[8] Motsvaras i nutida Ovansiljan av olika former av verbet *blöta*.

[9] Se DalmOrdb. Jfr äv. SAOB under [1]*mask*, där förbindelsen *sk* antages »uppkommen gm ljudsubstitution av *þk* (jfr sv. *bliska*, trol. av *bliþka*)». Jfr Rietz under *blid* adj.

[10] Levander D 2, s. 44.

i sin kommentar, s. 69 f. Noreen påpekar också, att Ihre i Swenskt dialect lexicon, s. 126, har *omali* (»dalek. osägeligen») och att även Rietz, s. 454 a, har upptagit *o-mali* adv. 'outsägligen, ganska mycket'.

I ett försök till etymologi säger Noreen (a.st.) att Bugge »sammanställer ordet med det liktydiga trondhj. *malli, mali* (Aas. s. 475), som han förmodar vara = isl. *marglega*, ock med hels. *massle, omassle* i samma bet. (Ordb. utg. af Hels. fornm.-sällsk.), som kan vara *margslega*». Härav drar Noreen slutsatsen, att *amalli* är felskrivning. under det att *omalli* är den riktiga formen, som hör samman med ett *ofmarglega*.

Noreen-Bugges försök att med hjälp av ett *ofmarglega* finna den äldre motsvarigheten till Prytz' *omalli* etc. synes otillfredsställande redan på den grund, att ännu i modernt Älvdalsmål prefixet *of-* 'alltför' o.dyl. kvarstår oförändrat med formen *uv-* framför såväl *m* som andra konsonanter. Jämför de belägg Noreen har i Ordlista öfver dalmålet, s. 202, under **uf-* (isl. *of-*) adv., t.ex. från Älvdalen *uvmɪfɟɪð* adv. 'för mycket', *uvstu̱r* adj. 'för stor' m.fl. Liknande former anträffas även i ordlistan Sylloge vocum, som först anmärker »Uf est particula intensiva» och därefter meddelar följande exempel: »ufliten altförliten, ufsnogg altförwacker, ufmikid förmycket, uffräk förgodh». Liknande exempel anför Chr. Borgs ordlista (1768),[1] där följande upptecknats: »*Uf* adv. mycket. Habet vim intensivam. *Yfstur* mycket stor, *Uffrääk* mycket godtalig *ufklent* mycket eländigt».[2]

Att Prytz' *omalli* etc. brukats i Älvdalsmålet till ett stycke in på 1700-talet kan utläsas av dess förekomst i några älvdalska bröllopsdikter från den tiden. Följande belägg ha antecknats efter Hesselmans utgåva av bröllopsdikter på dialekt från 1600- och 1700-talen: *wuomali huarug* (1683; 22:21) 'mycket duktig'; *wuomali snogt* (1683; 22: 27) 'mycket vackert'; *vomali heäft* (1685; 30:12) 'mycket fint'; *omali låt snogt* (1715; 96:14) 'spela mycket vackert'; *omali modugt* (1716; 101:17) 'mycket modigt'; *omali kägger* (1716; 101:24) 'väldigt raska'; *Präst Ulof omali ir jen man, so glämer um sleiku* (1730; 197:18) 'Präst Olof är i hög grad en man, som talar om slikt' eller 'är en man, som talar väldigt (mycket) om slikt'.

[1] Ihre 100:6 (UUB). Jfr Grape Ihreska handskr.saml. 2, s. 129.

[2] Under ordet *räsla* v. står äv. *ufklen* 'mycket svag, sjuk'.

Den sistnämnda meningen, i vilken *omali* måhända av rytmiska skäl fått en egendomlig plats i satsen, förekommer i en dikt av Näsman. I två andra uttryck i Näsmans Hist. lingv. dal. (1733) förekommer *omali* på vanligt sätt som förstärkningsord framför adjektiv (s. 59 och 61) *omali dælt* 'väldigt trevligt el. behagligt'. Uttrycket *omali snogg* har Ihre (s. 126)[1] översatt 'pulcerrimus' och Rietz (s. 454 a) 'ganska vacker'. Adverbet *omali* förekommer även i ordlistan Sylloge vocum (omkr. år 1670) och har där översatts 'fullkombliga'.

Av beläggen i de äldre källorna framgår, att adverbet *omalli* (*omali*) varit väl känt i Älvdalen från Prytz 1622 till Näsman 1733. Men därefter synes det ha ersatts av adverbet *autende* (1683),[2] nutida *àu̯tęndęs* 'kolossalt, väldigt, övermåttan' DalmOrdb. Ihres belägg *omali* (1766) kan ha hämtats hos Näsman Hist. lingv. dal. (1733). Chr. Borg har i sin ordlista 1768 från Älvdalen endast *autändes*.

Beträffande härledningen av adverbet *omalli* hos Prytz hänvisar jag till vad som ovan s. 118 påpekats, att förleden *o-* icke såsom Noreen tänkt sig (komm., s. 69 f.) kan återgå på prefixet *of-*. I formerna *wuomali*, *vomali* från 1683 och 1685 synes den diftongerade förleden innehålla ett äldre långt *ō*.[3] Detta kan vara lika med privativprefixet *o-*, nutida nasalerat *ṷ̌ǫ-* (urnord. *un-*).[4]

Adverbet *omalli* etc. 'mycket, väldigt, ofantligt' i Älvdalsmålet är i fråga om betydelsen jämförbart med det förstärkande adverbet *òmmälle* (lmalf. *òm̯ǻl̯ę*) 'väldigt, förskräckligt', som upptecknats i nutida mål i Lima. Det brukas där i sådana uttryck som *hō vā sȣ òmmälle ȍvittu å lǻj* 'hon var så förskräckligt otidig och elak'.[5] Limaformen *ommälle* återgår sannolikt på ett fsv. adverb. *omälelika*. Detta hör samman med adjektivet *omäleliker*, som betyder 'omätlig'

---

[1] Utom *omali* har Ihre även formen *omäli* (»i.e. osägeligen»); om denna form med *ä*, se strax nedan.

[2] Hesselman Br.d., s. 22:23. Jfr Näsman Voc. dal. och Ihre Sw. dial.lex., s. 12, *autände* samt Chr. Borg, Ihre 100:6, s. 4 o. 50, och Rietz, s. 16 a, *autändes*. Ang. detta förstärk. adverbs förekomst inom andra dialekter se t.ex. Rietz *ut-änndes*, s. 846 b; jfr Vendell under *utande* och *utandes* och GotlOrdb. under *utande(s)*.

[3] Se ovan, s. 62 ff., dift. av långt *ō*.

[4] Varom se Hq. Etym. ordb. under *o-*. Jfr Levander D 1, s. 215 mom. 3.

[5] DalmOrdb.

(jfr Sdw. suppl., s. 584 a), hörande till verbet *mäla* 'mäta'.[1] Även i fisl. finns ett motsvarande adjektiv *úmæliligr* 'saa stor at derpaa ikke kan tages Maal, at Størrelse deraf ikke kan fastsættes eller opgives', sammanhörande med verbet [II]*mæla* (ld) 'maale' och subst. *mál* n. '(Mængde-, Længde-) maal' o.dyl. (varom se Fritzner, bet. 15 ff.).[2]

Ett hinder för att återföra *òm̰ål̰a* på fsv. *omälelika* kunde synas vara, att i övre Västerdalarna äldre *ǣ* motsvaras av öppet *a*.[3] Dock finnas åtskilliga undantag från denna regel, som visa att gammalt *ǣ* kan kvarstå, ehuru öppnat till *a*.[4]

I Älvdalsmålet kvarstår emellertid äldre *ǣ* oförändrat.[5] Därför kan *omalli* etc. hos Prytz m.fl. knappast sammanföras med Lima *ommälle*, fsv. *omælelika*. Formen *omalli* måste tänkas återgå på ett äldre dalskt **omālelika*, vars *ā* genom tidig förkortning behållit sin ursprungliga kvalitet.[6] Liksom fsv. *omälelika* bildats till verbet *mäla* 'mäta', kan ett **omalelika* ha bildats till verbet **māla* 'mäta', nysv. *måla* v.[7] Detta verb förekommer dock icke i nutida Älvdalsmål, som har verbet *mə̀l̰a* 'mäta' DalmOrdb.,[8] men från Äppelbo är upptecknat *mə̀l̰a* 'mäta', *tə́mə́l̰a* 'tillmätt' DalmOrdb. Därest Älvdalens *omalli* återgår på ett **omalelika*, kan det dock också tänkas, att ett subst. *māl* n. 'mått' ingår.

Rietz har (s. 454 a) sammanställt *omali* 'outsägligen, ganska mycket' med verbet *mäla* 'tala, säga' etc. Denna sammanställning kan ej vara riktig, dels på grund av stamvokalens kvalitet, dels på grund av betydelsen 'omåttligt'.

---

[1] Se Walter Åkerlund Stud. över adj.- och adv.-bildn. medelst suffixen *-liker* och *-lika* i fsv., Lund 1929 (särsk. s. 115 f.). Jfr E. Noreen i MASOF 6, s. 37 och Ahlbäck i SNF 40–41: 1, s. 146.

[2] Från denna betydelse bör skiljas bet. 1 'saadan at derom ikke kan være Tale' till [I]*mæla* (lt) 'tale' Fritzner. Jfr äv. Hægstad-Torp *úmæliligr* adj., bet. 1 'ikkje talande um' och 2 'umæleleg, endelaus'. Se f.ö. nedan.

[3] Levander D 1, s. 200.

[4] Jfr Levander D 1, s. 309, not 7. Äv. kort *ă* motsvaras ibland av *ā* i övre Västerdal. (äv. om det normala är *a*), så t.ex. i Lima (best. sg.) *kàl̰a* 'käringen'.

[5] Se Levander D 1, s. 199 f.

[6] Se Levander D 1, s. 111.

[7] Se SAOB *måla* v.[3] 'mäta, mäta upp'. Anses vara »biform till *mäla*, v.[1], uppkommen gm anslutning till *mål*, sbst.[3]».

[8] Jfr Levander D 1, s. 214 (2), 2, s. 50; Noreen Ordl., s. 130 f., Rietz 453 b.

Egendomligt är, att ordet *omalli*, som ganska allmänt förekommit under ett drygt århundrade, nu synes helt försvunnet. Olika omständigheter kunna ha påverkat händelseförloppet. Måhända ha fonetiska förhållanden spelat en viss roll för utplånandet av det gamla *omalli*. Detta synes nämligen ha kommit att kollidera med ordet *omöjlig*.[1] I Västerdalarna anträffas vid sidan av ovan nämnda *òmmälle* även en form *ȍmäjle* adj. neutr. och adv. i t.ex. uttrycket *ȍmäjle gṓ* 'väldigt god' i Lima. Jämför härmed Gezelius uppteckning i Lima (1757) *thet är omöjli wackert wäder*.

Följande former av adjektivet *omöjlig* i dalmålet tyda på inflytande från ett annat ord, rimligtvis *ommälle* eller *omäle*: Lima *ò̯mæ̀ɨ̯lɐ* ~ *òm̥ȧ̯l̥ɐ* ~ *ò̯mȧ̯l̥ɐn* m.fl., Järna *ò̯mæ̀lɨ* ~ *ò̯mȧ̀lɨ* ~ *ò̯mȯ̀lɨ* och Venjan *ù̯mæ̀lɪn* ~ *ù̯mȯ̀ɨ̯lɪn*. Alla dessa ord betyda såväl 'omöjlig' som 'besvärlig, svår, orimlig' o.dyl. (DalmOrdb.). Formerna med *j* (*ɨ̯*) i Lima och Venjan kunna återföras på fsv. *omögheliker* adj. 'omöjlig, oskälig';[2] likaså formerna med *ɵ* i Järna och Venjan. Däremot kunna formerna med *ɐ* (och *l̥*) i Lima, *æ̯* ~ *ɐ* i Järna och *æ̯* (och *l*) i Venjan tyda på inverkan från ovan nämnda *ommälle* (eller från *omäli*).

Formen *ù̯mæ̀lɪn* i Venjan kan på grund av vokalismen *æ̯* vara påverkad från Västerdalarna, möjligen från Järna.[3] Man hade i denna trakt, som ursprungligen tillhört Mora, kunnat vänta en form **omallin* (< *omaleliker*); jämför i det föregående *omalli* adv. < **omalelika*.

Inverkan från ett äldre adv. *omalli* kan även vara förklaring till att adjektivet *omöjlig* i Bonäs uttalas med kort vokal och långt tunt *l*: *ù̯ɵ̯m̥ȯ̀l̥ɨn* DalmOrdb. Älvdalen däremot har formen *ù̯ɵ̯m̥ʉ̯ɵ̯lɨg* med ljudlagsenligt lång vokal och *l̥* ur äldre *omöghelikit*.[4]

---

[1] Jfr att enl. SAOB, O 946, adv. *omöjligt* såsom bestämning till adj. eller adv. betecknar hög grad, särsk. bet. 'alltför', kanske även 'mycket, väldigt' och liknande. Jfr nedan anf. ex. ur olika dialekter.

[2] Ang. utveckl. *ghl* > *jl* > *l* (i Ovansiljan vanligen *l̥* t.ex. i Venjan) i denna ordtyp, jfr Levander D 2, s. 23.

[3] Om dyl. inflytande i Venjan se Levander Till frågan om ordens död (1950). Jfr äv. Lindén DNO, I:3, s. 5 ff. Jfr dock att Levander (D 1, s. 203) menar att Venjansformen kunde betraktas som en rest av en tidigare i dalmålet spridd delabialisering.

[4] Älvd. *l̥ʉ̯ɵ̯lɨg* 'löjlig'. Våmhus och Bonäs *l̥æ̀l̥ɨn* 'dets.' (DalmOrdb.) torde ha *æ* från verbet *l̥æ̀ɐ* ~ *l̥æ̀ɨ̯ɐ* 'skratta'. Jfr Levander D 2, s. 23.

I Ovansiljan finnas även exempel, som visa, att adv. *omöjliga* (< *omöghelika*) i fråga om betydelsen står adv. *omalli* (< *omalelika*) nära. I Orsa förekommer sålunda uttrycket *ä ràjlɐr ɐ gɐ́r sɐ ȍmā̃gli* 'det rasslar och går så förskräckligt el. omåttligt'. År 1813 uppger O. U. Arborelius,[1] att adv. *omyêli* (< *omöjliga*) i Älvdalen betyder 'ganska' och 'omöjlig(t)', varav kan utläsas, att adverbet kunnat ha förstärkande betydelse. Däremot saknas ordet *omalli* i Arborelius ordlista.

Med de dalska formerna överensstämma de östsv. *o̱mæ̱li* (Nyland), *o̱me̱li*, *úme̱li* (Borgå sn) 'outsägligt, otroligt'[2] och *o̱möyli*, *-t* adv. 'ofantligt' (västra Nyland).[3]

Till sist kan nämnas, att i Djura finns ett förstärkande adv. *òm̱atlı* ~*ȍmat(t)li* 'rysligt, förskräckligt', som kan återgå på fsv. *omatelika* (Sdw.) 'omåttligt, öfvermåttan'. På grund av trycksvag ställning har *a* i *-matelika* förkortats och därför ej övergått till *å*.[4] Att *tl* kvarstår kan bero på att det mellan *t* och *l* i äldre tid funnits en vokal *e*; jfr Djura *māt-lȫs* möjligen av **matar-lös* (jfr Levander D 2, s. 119) men Malung *maλλ-lȫs* av **matlös* 'utan mat'.[5] En med Djura *òmmatli* etc. överensstämmande form finns i fisl. *úmátuliga* 'umaadeligen' (Fr.) i uttrycket *ú. digr ok feitr* (a.st.) 'omåttligt tjock och fet'. Till detta hör väl snarast de av Bugge-Noreen (komm., s. 69 f.) anförda hälsingska *massle* och *omassle* (ej till *margslega* el. dyl.).[6]

ädh (edh) konj. 'att'

Hos Prytz förekommer en konjunktion *ädh* (9 gg.), *edh* (1 g.). Den står vanligen i början av en subjekts- eller objektsbisats, som kommer

[1] Consp. lex. lingve dal., s. 13.

[2] Användes i synnerhet som förstärkningsord, se Vendell *omäligt*, s. 674 a. — Hit hör trol. äv. östsv. *o̱mö̱li* adv. Vendell (under *omöligt*), s. 674 b.

[3] Vendell s. 674 b, under *omöjlig*. Jfr äv. Wessman, bd 2, s. 5 b, under *omöjlig*: *o̱mɐɣ̱lı(gær)* 'utomordentlig'. Neutr. som adv. förstärkningsord 'ofantligt, mycket'. Åboland.

[4] Jfr Levander D 1, s. 111.

[5] D 2, s. 94. Jfr det av Levander D 1, s. 111, anförda *òmmatlin* adj. 'mycket stor'.

[6] Ang. *tl* > *sl*, se Altschw. gr. § 290 anm. 1 och 334; jfr Altisl. gr. § 309 mom. 2. — Jfr f. ö. Wennberg Hels. (s. 45 b) *massle* och *omassle* adv. 'mycket, i hög grad'.

efter huvudsatsen. Exempel äro följande uttryck: *Megh ticker edh Göstawe ihr so..vnge* (27:17) 'Mig tyckes (eg. tycker), det Gustaf är så ung',[1] *Wijhr withom och ädh / ahn ihr* (27:25) 'Vi veta ock det, [att] han är', *Wiliom nu säya Göstaff Ersune / ädh wijhr wiliom* (27:35 f.) '[Vi] vilja nu säga Gustaf Eriksson, det vi vilja', *Wihr hugsom ädh wihr hittom å* (28:27) 'Vi tänka, det vi hitta på', *so ihr leicht ädh ahn skiöter* (30:3) 'så är [det] likt, det han aktar (eg. sköter)', *all wythå ädh wihr wiliom* (30:12 f.) '[du] skall veta, det vi vilja'.

Redan i den närmast följande texten på Älvdalsmål, Elfvings dikt 1668, saknas konj. *ädh* (*edh*) 'att' i följande uttryck:[2] *Geär ick' hux' ig hvil soås han* 'tro icke jag vill såsom han (eg. gör icke hugsa)'.[3] Konjunktionen är här utelämnad i överensstämmelse med nutida Älvdalsmål: *ɪg ɑd úk̲st ɪg ɑd ulɑð ɑu̯t ɪ býn̲*[4] 'jag hade tänkt, att jag skulle bege mig till Kyrkbyn (eg. tänkt, jag hade skolat ut i byn)' eller *bṳ̏œða kàl̲ṳm nṳ‿ðɪœr-ul-ín̲ og-ɪ̏ăto* 'båda (el. säg till) karlarna nu (att) de skola in och äta'.[5]

Noreen har (som framgår ovan) i sin översättning av Älvdalsmålet hos Prytz återgett konj. *ädh* (*edh*) med 'det'. Att konj. *ädh* (*edh*), här motsvarande allmänt underordnande 'att', är identisk med pron. nom. ack. sing. neutr. *ädh* 'det', kan på goda grunder anses sannolikt. I Västerdalarna heter i nutida mål konjunktionen 'att' i början av subjekts- och objektsbisatser *hä*, som är lika med pron. nom. ack. sing. neutr. *hă*.[6] Exempel äro uttrycken *an mènnt hä ī skull djà̈r ä* Malung 'han menade (ansåg) det, att jag skulle göra det',[7] *je trū hä kvännä ska ga* Transtrand 'jag tror, att kvarnen skall gå' (DalmOrdb.).

Jämför härmed att i fornsvenskan pron. nom. ack. sing. neutr. *þæt* kan användas som konjunktion med betydelsen 'att'.[8] På samma sätt användes i nysvenskan pron. nom. ack. sing. neutr. *det* som konjunktion med betydelsen 'att'.[9] Beträffande sättet för pronomenets

---

1 Övers. efter Noreen, s. 70 ff.

2 Hesselman Br.d., s. 2: 31.

3 Ang. motsv. användning av *göra* i nutida Älvdalsmål, se LÄlvd., s. 116.

4 DalmOrdb. *hugsa* v.

5 LÄlvd., s. 99.

6 Jfr Levander D 2, s. 214.

7 DalmOrdb. *det* konj. (tryckmanuskr. ULMA).

8 Sdw. *þæt* konj., bet. 1.

9 Jfr SAOB D 1081 ff.

övergång till konjunktion hänvisas till SAOB:s framställning under *att* konj.[1]

Hos Prytz förekommer konj. *ädh* 'att' även i bisats, som föregår huvudsatsen:[2] / *ädh ahn ihr vnge åf åroma* / *hiåper ey* (27:22 f.) 'det han är ung till (eg. af) åren, hjälper ej (dvs. är ej en afgörande invändning)'.[3] Den förekommer också efter ett anteciperande *ädh* pron. 'det'[4] i uttrycket *ädh giärom wihr ey* / *ädh wihr sweikom nossende* (31:1 f.) 'Det göra vi ej, det vi svika någonsin'.

Slutligen förekommer *ädh* pleonastiskt i förbindelse med konditionalt *um* 'om, ifall'[5] i uttrycket *um ädh wahr Herre wil* (28:3 f. o. 23) 'om (det) Vår Herre vill'.

Konj. *ädh* (*edh*) 'att' hos Prytz torde, som redan nämnts, vara identisk med nutida Älvdalens pron. *ēð*, övriga Ovansiljans *ēð*, *ē*(*d*), *ā̊*(*d*) och Nedansiljans, Västerdalarnas *hā̊* 'det', som enligt Levander återgår på fdal. *hĕt*.[6] Att konj. *ädh* (*edh*) hos Prytz (dalm. *hā̊* etc.) återgår på ett ur pron. *þæt* enligt Kock[7] utvecklat *ät*, kunde synas tilltalande. Men denna härledning motsäges av att i Prytz' text vid sidan av konj. *ädh* även förekommer en konj. *at*, som användes konsekutivt i bet. 'att, så att'[8] i uttrycket *igh afue giärit up ollan issan lanzändan, at wihr skoli* (= *skolum, ulum*) *olle hålda min Göstaf Erson* (30:8 ff.) 'jag har uppmanat (eg. gjort upp) hela den-här landsändan, att vi skola alla hålla med Gustaf Eriksson'.[9]

Konj. *at* i Älvdalsmålet hos Prytz kan knappast sägas ha införts genom påverkan av riksspråk eller annan dialekt, eftersom en konjunktion *at* förekommer i nutida Älvdalen, t.ex. i uttr. *ǫ-bą́ð-ǫm, atn̥-uld-stą̀n-nest-ęnár* 'hon bad honom, att han skulle stanna hos henne'.[10]

[1] A 2603 ff.

[2] Jfr SAOB *det* konj., bet. 1 a α, D 1082.

[3] Övers. liksom ovan efter Noreen.

[4] Jfr SAOB *det* konj., bet. 2 a, D 1083.

[5] Jfr SAOB *det* konj., bet. 5, D 1084. Jfr dock *det* konj. 'om, i fall' a.st., bet. 9, D 1085. Så äv. i fsv., se Sdw. *þæt*, bet. 6.

[6] D 1, s. 115 samt 261, not 3 a under hänv. till Kock Sv. ljudh. 1, s. 205, 210. Ang. *æt*, ev. *hit*, got. *ita*, resp. *hita*, motsv. konj. 'att', se Noreen Altschw. gr. § 508, 3.

[7] Sv. ljudh. 1, s. 205 f. Jfr äv. Hq. Etym. ordb. *att* konj.

[8] Jfr Sdw. *at* konj., bet. 2; SAOB *att* konj., bet. 18, A 2624.

[9] Noreens övers., s. 72, r. 20 ff.

[10] LÄlvd., s. 99. Jfr äv. text från Älvdalen (Blyberg) i Skansvakten 1950, s. 10 b, r. 14 f.

Konj. *at* ersätter här det äldre *ädh* hos Prytz, brukat som allm. underordn. 'att'.

Ytterligare ett hinder för att söka förklara konj. *ädh*, nutida *eð*, *hä* etc. ur ett fsv. *þæt*, *æt* synes mig vara det förhållandet, att i Nedre Västerdalarna och Nedansiljan konjunktionen 'att' lyder *dä*, sannolikt härrörande från fsv. *þæt*, nysv. *det*,[1] under det att pron. nom. ack. sing. neutr. 'det' lyder *hä*[2] eller trycksvagt *ä*,[3] samhörande med Ovansiljan *eð* etc., Övre Västerdal. *hä* (se strax ovan). Jämför uttrycken *tror du, dä ja jugär* Bjursås[4] 'tror du att jag ljuger'; *du mått føll kunn si hä läll, dä ä ogal·i tokut* Bjursås[5] 'du måtte väl kunna se det i alla fall, att det är riktigt galet', *int va hä unnli* Bjursås[6] 'inte var det underligt'. På samma sätt skiljes i Floda mellan *dä* konj. 'att' och (*h*)*å*[7] pron. Exempel på *dä* konj. är uttrycket *då tyckt hån dä hån mött gumsa* 'då tyckte han, att han mötte gumsarna'.[8]

Här må till sist tilläggas, att i det nutida Älvdalsmålet endast anträffats ett *eð* med betydelsen 'som, så vitt' i uttrycket *dáiter a-u̯t í wĕrið eð í mi̯nnes*[9] 'dit har inte jag varit som (el. så vitt) jag minns'.

2. I det nutida Älvdalsmålet levande ord

Diöm, *diöras* och *diö*, pers. och demonstr. pron. 'dem', 'deras' och 'den'

Formen *diöm* pers. pron. plur. dat. 'dem' förekommer en gång hos Prytz (27:28). Likartade former anträffas i senare älvdalska texter: hos Eenbergh 1693 *diöm*,[10] hos Svedelius 1716[11] *döm* (torde vara lika

---

[1] Se SAOB *det* konj., D 1081.

[2] Jfr Levander D 2, s. 214.

[3] Om *h*-bortfall i trycksvag ställning, se Levander D 2, s. 31 f.

[4] Magnevill *den, det*, s. 25 b; jfr bland rättelser o. tillägg »det *dä* konj. att», s. 197.

[5] Magnevill under *foll*, s. 34 b f.

[6] Magnevill, s. 39 a.

[7] Jfr Levander D 2, s. 214.

[8] Forsslund Med Dalälven, Floda, s. 139, r. 32.

[9] Jfr DalmOrdb. *det* pron.

[10] Citerad av Levander i Sv. lm. 1951, s. 66.

[11] Se Hesselman., Br.d., s. 101:14.

med *diöm*[1]), hos Näsman 1730 *diöm*[2] och hos Arborelius 1818 *dyêm*.[3]

Jämsides med *diöm* förekommer i äldre älvdalska texter även en form *diem* (4 gg.) 1668[4] samt *diem* (1 g.) 1685.[5]

I hela Älvdalen förekomma i våra dagar formerna *dĭ̯emm* ~ *dy̯̆ömm*[6] omväxlande.

Formen *diöm* hos Prytz skall enligt Noreen (komm., s. 74) gå tillbaka på fsv. *þöm*. Denna form är belagd i Dalalagen 12 gg.[7]

Levander antar, att »Älvd. *dy̯ömm*, s. Ve. Soll. *dömm* och möjligen även ö. Mor. Ors. *demm* motsvara Vm:s och Da:s *þøm*.»[8]

Härledningen av *þöm* är omtvistad. Enligt vissa förf. är *þöm* uppkommet ur *þaum*.[9] På *þaum* återgår Älvdalens *dą̊mm* (el. *dǫmm*), belagt i mask. sing. dat.[10]

Eftersom formen *diem* är belagd redan tidigt i de älvdalska texterna och då *diem* och *diöm* brukas omväxlande fram till modern tid, förefaller det rimligt att anta, att *diem* gett upphov till *diöm*. Det kan framhållas, att formen *þēm*, på vilken *diem* återgår,[11] är väl företrädd i Dalalagen.[12]

Formen *diem* med diftongen *ie* av äldre *ē* eller *ee* (< *ei* < *ai*) bör alltså vara av hög ålder i Älvdalen.[13] Ur *diem* (*dĭ̯emm*) kan växlingsformen *diöm* (*dy̯̆ömm*) ha uppkommit genom att diftongen *ie* labialiserats till *iö* (~ *yö*) framför *m*. Jämför att den fsv. formen *þöm*,

---

[1] Jfr nedan, s. 59 (och diftongtablån not 109).

[2] Näsman Hist. lingv. dal., s. 68 ff. Jfr Lundell, Skand. folkmål i språkprov, s. T 118.

[3] Consp. gr. lingv. dal., s. 11.

[4] Hesselman Br.d., s. 1:14, s. 2:20, 22, 24.

[5] Hesselman Br.d., s. 30:18. Jfr formen *dhem* från Orsa 1676, Hesselman a.a., s. 12:21.

[6] Se Levander D 2, s. 215 o. not m. Jfr härmed äv. LÄlvd. § 102 o. 108. Formen *dęm* utan diftong i Noreens Ordl., s. 32, torde vara sämre uppteckning.

[7] Se Siljestrand Ordböjn. i Västmannal. 2, s. 57.

[8] D 1, s. 313 f., not 12 o. 315, not 28.

[9] Jfr Kock Sv. ljudh. 1, s. 183.

[10] Dat. plur. *dåmm*, endast belagt i n. Venjan, torde återgå på äldre *þaum*, Levander D 2, s. 214 f. Om *o* < gammalt *au* (*ou*), se Levander D 1, s. 204.

[11] Ang. dift. *ie* < äldre *ē* (< *æi*) se ovan, s. 58 f. och Levander D 1, s. 207 f.

[12] Siljestrand a. a., 2, s. 55.

[13] Se ovan, s. 58 ff.

thøm enligt Kock[1] kan bero på »en dialektisk ljudlagsenlig utveckling *ē* ~ *ō*, *ø* framför *m*, när ordet är relativt oakcentuerat». Levander har påpekat, att på grund av inflytande från omgivande konsonanter kan *e*- (*ä*-)ljudet (av gammalt *æi*) övergå till *ö*-(*ɤ*-)ljud inom hela dalmålet.[2] Med växlingen *diem* ~ *diöm* kunna de skiftande formerna av ordet *lämmel* i Älvdalen jämföras, *lɨ̯̀ɤɵmɛ̄ld* ~ *lɨ̯̀ɛ̯mɛld*. Jämför Våmhus *lɨ̯̀ɛ̯mɛld*, Mora *læ̯̀m̯ɛld*, Sollerön *læ̯̀mɛld* etc.[3] År 1768 har Chr. Borg i Älvdalen formen *lemäldar*, varmed kan jämföras Linné *lemlar*, *lömblar*.[4]

Att *dɨ̆emm* i Älvdalen alltjämt existerar vid sidan av *dɨ̆ɤ̆ömm* kan bero på inverkan från formen *dīer* i nom. plur. mask.,[5] som f.ö. kommit att bli gemensam för alla tre genera, och från formen *dīeras* i gen. plur. (< yngre fsv. *thēras*)[6] 'deras'. Formen *dɨ̆ɤ̆ömm* kan ha ett visst stöd av den tidigt förekommande formen *dīö* i fem. och neutr. sing. dat. (varom strax nedan s. 128).

Formen *dōras* i nutida Mora[7] återgår på en hos Normoræus 1679[8] belagd diftongform *diöras*, varom se ovan, s. 36 och 59 f. Denna form motsvaras av *dȳöras* i nutida Våmhus och Bonäs. På samma sätt kan nutida Mora *jenndör*[9] 'endera' (jämför *jettdör* i ordlistan från 1755, ovan s. 50), återgå på en form *jendiör* (< *jendier*). Jämför Älvdalen *ɨ̯ɛ̯n̲dɨɛ̯r*: Våmhus *ɨ̯ɛ̯n̲dɤɵ̯ra*, Sollerön *ɨ̯ǽn̲dɵr* DalmOrdb.

Utvecklingen till *ö* kan i Bonäs *dȳöras* och Mora *döras* enligt Levander[10]

[1] Sv. ljudh. 1, s. 183.

[2] Jfr D 1, s. 209 mom. 7. På gr. av överg. *e* > *ö* frfr *m* ha Sollerön och s. Venjan *dömm* < *djömm* (< *djemm*), vars *j* bortfallit (enl. ovan, s. 60). *Demm* från Bonäs, Östnor, Vika och Färnäs kan ha uppkommit ur *djemm* (se ovan, s. 59 f.), motsv. Älvd. *dɨ̯emm*. Levander D 2, s. 215.

[3] I övre Västerdal. *làm̲al* tyder *a* på äldre *ä*-ljud, se Levander D 1, s. 117 (o. 200).

[4] Se Hq. Etym. ordb. *lämmel* och *lemmel*.

[5] I Evertsberg ersatt av dat. ack. *dɨ̆emm* ~ *dɨ̆ɤ̆ömm*; se Levander D 2, s. 214, och LÄlvd. § 102.

[6] Noreen Altschw. gr. § 508, mom. 13.

[7] Levander D 2, s. 215.

[8] Hesselman Br.d., s. 19:17. Denna text har äv. flera exempel på nom. *dier*. Så har äv. Eenbergh i sin Moratext 1693: nom. *diär* (Kort Proof, v. 16) växlande med *där* (v. 6 o. 20) och dat. ack. *däm* (v. 17, 18, 21). Jfr *demm* i nutida Bonäs, Östnor, Vika o. Färnäs. Levander D 2, s. 215.

[9] Jfr DalmOrdb., Noreen Ordl., s. 43.

[10] Dalmålet 1, s. 315, not 28.

ha orsakats av följande *r*. Hinder för ett dylikt antagande ser dock Levander (a.st.) i den »slutenhet, som medfört diftongering» i Bonäs *dy̆öras*.[1] Övergången *ie* > *iö* kunde dock kanske styrkas av att övergången *ie, je, jä* > *iö, jö* sker i en del andra fall framför *r* och framför *r* + konsonant: Älvdalen *fy̆öråld(er)*, men Mora *fjäråld* ~ *furålder* ~ *fjĕdåldär*, Orsa *fjårålder* 'fjäril';[2] Älvdalen *sty̆örrt*, Våmhus, Bonäs *stjy̆örrt*, Mora, Ore *stjörrt*, Sollerön *stjørrt*, men s. Venjan *stjär(r)t*, övre Västerdal. *stjatt* etc. 'stjärt'.[3] Jämför även övergång framför *ł* i ordet *tjäle* (fsv. *þiæli, þiali*, isl. *þeli*[4]) m., Älvdalen *ty̆ǫłı* Venjan *tsǫ̈ło* Sollerön *tsǫ̈ło* etc. (: Malung *tsæ̨ło*),[5] vars *ö*-ljud av Levander säges vara sekundärt uppkommet genom »påverkan av miljön».[6]

Prytz form *diere* (< fsv. *þēre*, fgutn. *þairi*, fisl. *þeir(r)e*) i fem. sing. dat. och nutida Älvdalens *dīer* nom. plur., *dīeras* gen. plur. jämte det ovan nämnda *łandıer* tyda emellertid på att *r* icke framkallat en övergång *ie* > *iö* (*yö*). Dift. *iö* (*yö*) i Älvdalen (se strax nedan *diö*) och *iö* ~ *ö* i Mora härstammar enligt min mening från dativen *diöm* (*dy̆ömm*).[7]

Den hos Prytz belagda formen *diö* dat. sing. fem. och neutr. 'den, det'[8] kräver en särskild förklaring. I nutida Älvdalen förekommer en motsvarande form i fem. och neutr. *dy̆ö*.[9]

Ur en form *diö* (hos Prytz) kan Mora och Sollerön *dö* ha uppkommit; ang. bortfall av *j*, jfr strax ovan, s. 127, not 2.

Enligt Noreen skall Älvdalsmålets *diö* hos Prytz återgå på »ett äldre *þö*, fsv. *þy* (dat. sg. n.)».[10] Hur *þö* utvecklats ur *þy* förklaras dock

---

[1] Denna form är ej införd i tabellen D 2, s. 215.

[2] Jfr DalmOrdb. och Noreen Ordl., s. 46 f. Ang. *jå* < *ja* i Orsa jfr Levander D 1, s. 88 och 127 (*stjăra* f.: *stjårå* v.). — Dock kan föreg. *f* ha inverkat i detta ord.

[3] Se Levander D 1, s. 127.

[4] Se Hq. Etym. ordb. *tjäle*.

[5] DalmOrdb.

[6] Se D 1, s. 128 o. 266, not 72.

[7] Jfr *dömm* s. Venjan, Sollerön. Ang. varianten *demm* (< *djemm*) i Mora, se ovan, s. 127, not 2. Formerna *dēras* Orsa, *dĕras* Ore (sannol. < *djeras*). Jfr f. ö. Levander D 2, s. 214 f.

[8] Äv. som konj. hos Prytz (*diö*) och hos efterföljande förf. av bröllopsdikter etc., motsvarande riksspr. 'ty'.

[9] Levander D 2, s. 214.

[10] Komm., s. 74.

icke av Noreen. Även Levander menar att pronomenet *diö* återgår på ett forndalskt *þø*.[1]

Emellertid hindra ljudhistoriska skäl antagandet, att älvdalskt *diö* skulle ha utvecklats ur äldre *þö*, fsv. *þȳ*. Gammalt långt *ȳ* bör i modernt Älvdalsmål i tryckstark ställning motsvaras av en diftong *åj*.[2] En form *þȳ* skulle således i Älvdalen motsvaras av **dåj* på samma sätt som räkneordet 'tre' i nom. ack. neutr. fsv. *þrȳ* (isl. *þriú*) motsvaras av *tråj*.[3]

Enligt min mening utgår Älvdalens *diö* (*dyö* etc.) från äldre **die* (< **dee* < *þē*).[4] Jämför att det nyss behandlade *diöm* utgår från *diem* (< **deem* < *þēm*) och att *d(i)öras* utgår från *dieras* (< *thēras*). En form *dē* (< *þē*)[5] kunde även vara utgångspunkt för de olika dalska formerna *dȫ* ~ *dö* Mora, s. Venjan (dat. fem. o. neutr.), *dä* (~ *ē*) n. Venjan, *dö* Sollerön, *dē* Orsa och *dā̈* Ore (dat. neutr.).[6]

Redan i Dalalagen förekommer i dat. sing. fem. formen *þē* 3 gg. (jämte *þēre* 10 gg.) och i dat. sing. neutr. förekommer *þē* 1 g. (jämte *þy* 58 gg.).[7]

Denna form *þē* synes ingå som förra led i några sammansättningar av särskilt intresse i övre dalmålet. I Älvdalen förekommer den (med växlande diftong) i adverbet *dyəbá̜t* ~ *dɪe̜bá̜t* Åsen, *dyəbé̜tɐ* Näset 'dess bättre, så mycket bättre' DalmOrdb. Formen *dɪə̑-* tyder på gammalt *þē*, som i förleden förkortats. Växlingsformen *dyə̑-* kan ha uppkommit genom labialisering frfr *b* (jämför ovan *diöm* < *diem*).

I Leksand förekommer formen *dɪbʊṯɘr*, i Ål *de-bǽṯær* (~ *dɪ-*) och i Malung *dɪ-bǽṯær* DalmOrdb. (*ty-bättre*). Då i dessa socknar *y*

[1] Se D 2, s. 214.

[2] Ang. *åj* < *ȳ*, se ovan, s. 68 och Levander D 1, s. 196 f. Jfr f.ö. *dätt* ovan, s. 112 f. Ett på tidigt diftongstadium uppkommet och av något skäl stelnat *ö* kan förekomma, men detta *ö* övergår ej i Älvd. till dift. *ȳö* ~ *ī̆ö*; jfr Levander a.a., s. 197 (*dȫe* ~ *dȫje* av fsv. *dyi* m. 'dy').

[3] Se Altschw. gr. § 482, Altisl. gr. § 447, Levander D 2, s. 209, och Hesselman Huvudlinjer 1, s. 62. Om *þy* < **þiu*, se äv. Valter Jansson i Festskr. tillägn. Elias Wessén, Lund 1954, s. 114.

[4] Ang. *þe* i pron. *den* i fsv., se Valter Jansson a.a., s. 112 ff. Ang. fem. sing. dat. *þē* < **þai*, se Noreen Gesch. d. nord. spr.[3] § 204, mom. 7, Siljestrand a.a. 2, s. 55.

[5] Jfr om konj. *dätt* ovan, s. 113 f.

[6] S. Venjan har tr.-sv. *di* i dat. neutr.; Levander D 2, s. 214.

[7] Jfr sammansättningarna *þo-*, *þi-* och *þy-(likær)*. Siljestrand a.a., s. 55 f.

kvarstår som sådant,[1] böra *i* och *e* återgå på äldre *ē*, dvs. förleden *di-* ~ *de-* böra återgå på äldre *þē-*, icke *þȳ-*.

Samma torde vara förhållandet med förleden i adverbet *dehéḷ* Leksand, *dihäll* Bjursås, *de-* ~ *dɪhéḷ* Floda och *dɪhéḷer* Malung 'ju hellre; för all del, ändå' DalmOrdb. (*tyheller*).

I Våmhus finns ett *dɐ-làɪ̯ku* adv. 'egalt, likgiltigt' (DalmOrdb. *tyliko*), vars förled även tyder på äldre *þē-*.

Här bör också nämnas adverbet *dɥɸ̯* (~ *dɥɸ̯* tryckst.) Älvdalen, *da* Mora, *tɑ* Venjan, *dø* (!) Orsa, *de* Ore, *de* Floda och *dɨ* Malung 'dess, desto' (DalmOrdb. *ty*). Samtliga dessa former innehålla knappast *þȳ* men kunna alla återgå på äldre *þē*. Orsaformen innehåller ett halvöppet *ö*-ljud,[2] som sannolikt kan återföras på ett äldre *ē*. Om den äldre vokalen varit *ȳ*, skulle formen haft diftong *ai* eller vid tidig förkortning *i*.[3]

Formen *de* i Ore kan knappast, som Levander menar,[4] ha uppstått ur *þö*, vars *ö* delabialiserats till *e*. Detta gäller även dativen *dɑ̂* ~ *dɛ̌*. Levander anser a.st. dessa former vara rester av en tidigare, över ett större område spridd delabialisering av *ö* i dalmålet. Från Ore finnas inga säkra exempel på delabialisering av vare sig *y* eller *ö*.

Från en rad socknar i Dalarna föreligga sålunda former i dat. sing. neutr., som kunna återföras på *þē* (got. *þē*),[5] *dē* (~ *dī*).[6] I Älvdalen kan ur formen *dē* (~ *dī*) ha utvecklats en diftongform *dīe*[7] i tryck-svag förled, omväxlande med *diö* eller *dyö*. Övergången *die* > *diö* (*dyö*) kan ha olika förklaringar.

Formen *diö* (< *die*) kan tänkas ha uppkommit redan tidigt på grund av inflytande från dat. plur. *diöm* (< *diem*), belagt hos Prytz. Det kunde också tänkas, att *die* övergått till *diö* genom en strävan till differentiering mellan diftongens båda komponenter, s.k. diftong-

[1] Se Levander D 1, s. 199; jfr 2, s. 205 (*nȳr*, *nȳtt*).

[2] Ett ursprungl. *ö* borde ha delabialiserats till *ä* el. dyl. i Orsa. Se Levander D 1, s. 202 f.

[3] Se Levander D 1, s. 197. resp. 189.

[4] D 1, s. 203.

[5] Noreen Gesch. d. nord. spr.[3] § 204 mom. 8, Siljestrand a.a. 2, s. 55 f.

[6] Med und. av Äppelbo *dy* och måhända även av Rättvik, Lima, Transtrand *di*, som kunna återgå på *þȳ*; se Levander D 1, s. 199, och 2, s. 214.

[7] Ang. fdal. *ē* > *īe* i enstaka fall i Älvdalen, se Levander D 1, s. 131 ff. Jfr f.ö. ovan, s. 58 ff.

dissimilation, som av Hesselman iakttagits i fråga om (*ee, ie* >) *je*, *jä* > *ja* (Omlj. o. brytn., s. 69). En sådan dissimilation kunde i så fall ha vållat övergången *dieras* > *diöras*, möjligen även *diem* > *diöm*.

Det finns dock skäl att anta, att *i* i *diö* hos Prytz kan stå för *y* i en sannolikt svävande diftong *iö*, nutida *yo̯*. Jämför Elfving 1668 *tiör-läpt*[1] 'tjärlöpt' och nutida *tÿörr-l̥jūäs*[2] 'tjärsticksbloss'.

I Ovansiljansmålet finns i området Evertsberg, Våmhus, Bonäs även en tendens till övergång *īa* ~ *īä* > *ȳö*, som här förtjänar att framhållas. Sålunda motsvaras i detta område äldre *sīa* 'se' av *sȳ̯ö*,[3] **hīt(n)at* 'hit'[4] av *ȳ̯öt*,[5] *prēa* 'tre' av *trȳ̯ö*.[6] Dessa former motsvaras i övriga Älvdalen av *sjā̊*, *jūät*, *trjūä*[7] (ur *siā*, *hiāt*, *triā*).

Jämför härmed att en diftong *ȳö* i Evertsberg, Våmhus, Bonäs (i sen tid) uppkommit ur olika svävande eller fallande diftonger, vari förra komponenten varit *i*[8] och senare komponenten en trycksvag vokal, *u*, *å*, *o*, som övergått till *ö* eller *ä*. Så kan i hiatus *fȳ̯ös* (< **fius* < **fe-hus*) 'fähus' ha uppkommit i Evertsberg, Våmhus, Bonäs.[9] Mindre tilltalande är Levanders förklaring, att i detta ord en diftong *jo* »med genomgående *j*-bortfall utvecklats till slutet *ö*-ljud, vilket återigen diftongerats till *ȳö*».[10] Ordet uttalas i övriga Älvdalen *fjā̊s*, Mora *fjā̊s* ~ *fjōs*, Sollerön, Orsa *fjōs*.[11] Angående kvantitetsväxlingen *fȳ̯ös*:*fjōs*, jämför Mora *l̥jå* : Älvdalen *l̥jā̊*; Evertsberg *frýödag*, s. Venjan *frī̆ådag* : övriga Älvdalen *frjådāg*.[12]

---

[1] Hesselman Br.d., s. 1:16.

[2] Levander D 1, s. 63; jfr övre Västerdal. *tjärr* 'tjära'.

[3] Levander D 1, s. 112.

[4] Jfr Hq. Etym. ordb.

[5] Levander D 2, s. 60.

[6] Levander D 2, s. 209.

[7] Levander D 1, s. 110, D 2, s. 60, 209. Formen *trjūä* är ombildad efter ack. mask. *tūä* 'två'; jfr Hesselman Huvudlinjer 1, s. 62.

[8] Ang. tendensen *i* > *y* i dialekten, se Levander D 1, s. 153, 278.

[9] Jfr äv. växlingsformerna *ryo̯p̲a* Evertsberg *ryo̯p̲a* Våmhus 'ripa' m.fl. innehållande äldre *jo* (*ju*). Se Levander D 1, s. 184 f.

[10] D 1, s. 184 f.

[11] Jfr DalmOrdb.; Noreen Ordl., s. 56 f.

[12] Jfr DalmOrdb.; Levander D 1, s. 44 och 239, not 99; Hesselman Huvudlinjer 1, s. 62.

fulde adv. 'väl, nog'

Hos Prytz förekommer adverbet *fulde* (5 gg.) i följande uttryck: *igh kännes fulde widh digh* (26:36–27:1) 'jag känner nog igen dig', *ahn thoos fulde wåhrå katoyen* (27:18) 'han tör väl vara rask', *ahn ihr fulde nåugh pigge åf sigh* (27:23) 'han är nog ganska pigg af sig', *igh ihr fulde nåugh rådende* (27:39–28:1) 'jag är nog ganska rådande', *du weet fulde ädh* (28:6) 'du vet nog det'.[1]

Formen *fulde* hos Prytz motsvarar närmast fsv. *fuller* adv. 'förvisso, visserligen'.[2] Konsonantgruppen *-ld*[3] och den oapokoperade svarabhaktivokalen *-e* (framför fallet *-r*)[4] kunna tyda på inflytande från Prytz' *elde, helde* 'eller' (fsv. *helder*)[5] eller från *felde*, vilket är belagt hos Prytz (30:38) i formen *fulde*, som sannolikt är fel för *felde*[6] 'förr än' (< fdal. **fyr helder*).[7]

På Prytz *fulde* kan det nutida Älvdalsmålets *ful, fl̥, fɨl* 'väl' DalmOrdb. icke återgå. I hela Ovansiljan, med undantag av norra Venjan, bör ljudlagsenligt konsonantförbindelsen *ld* även i trycksvag ställning kvarstå oförändrad. Levander anför[8] från n. Venjan t.ex. uttr. *håld-ī'*, som i Älvdalen lyder *åld-ī'*: 'håll i!'. Jämför Prytz ovan anförda *elde, helde, melde*, motsvarande nutida Älvdalens *ɑl̥d* och *mɛl̥d* (äv.trycksv.).

De nutida formerna kunna icke heller tänkas återgå på t.ex. ett fsv. *fullelika* (*fulleliga*; jfr Zetterholm a.st.), då avledningsändelsen *-lika* > *-liga* i Älvdalen i trycksvag ställning borde motsvaras av *-li*.[9] Jämför nutida Älvdalsmålets *frɔ̀lɨ* adv. 'rikligt'[10] (< **frauðlika*) till

---

[1] Övers. efter Noreen.

[2] Sdw. Ordb. och suppl.

[3] Jfr Levander D 2, s. 3.

[4] Jfr Prytz *pigge* 'pigg', *fyödde* 'född', *warmbe* 'varm' etc. Se äv. Levander D 1, s. 217.

[5] Jfr SAOB *fuller* adv. F 1806 f. och Zetterholm i Sv. lm. 1945, Norrl. ord- o. accentstud. (*la, väl* och *fäll*, s. 106 f.).

[6] Annorlunda Bugge, som frågar sig om *fulde* 'förrän' med *u* hos Prytz skulle tyda på en äldre uttalsform än *feld* 'förr än' med *e*, belagt i runinskr. på Lillhärdalsstolen. Se Sv. Fornm.fören. tidskr. 10, s. 37.

[7] Jfr Levander D 1, s. 320, not 19. Möjl. äv. inflytande fr. Prytz *melde, mälde* 'mer än' (fvn. *meirr heldr*).

[8] D 2, s. 3.

[9] Jfr *omalli* adv. ovan, s. 117 ff.

[10] DalmOrdb.

adj. *frǫlı̨n*[1] 'frodig, fet', *frȧk̲lı̨*[2] adv. 'fräckt', *u̯æ̱guæ̱s̲klı̨* adv. 'högeligen, ganska'[3] (< **ogodsklika*) m.fl. Jämför även Venjan *ȧ̱̀vælı̨* (< **eveliga*) 'evinnerligen' DalmOrdb.

Älvdalsmålets nutida former *ful, fl̥, fıl* kunna enligt min mening återgå på det fsv. *fulla* adv.[4] bildat med adverbsuffixet *-la*[5] på samma sätt som Älvdalsmålets *grą̀l̥a* adv.[6] 'alldeles' (till *grann* adj.). Jämför att Levander anser Gagnef, Lima m.fl. *fʊl* 'väl o.d.' vara lika med fsv. *fulla* (D 1, s. 293, not 57). Ändelsen *-a* apokoperas normalt,[7] och utvecklingen har alltså varit *fulla* > *full* > *ful*. Ur formen *ful* kan i trycksvag ställning utvecklas formen *fəl* > *fl̥*. I andra delar av Ovansiljan än Älvdalen växlar tryckstarkt *full* med trycksvagt *fʊl, fel* o.d. Det är ovisst om i Älvdalen trycksvagt *fıl* kan ha antagit vokalen *ı* genom inflytande från ord med svarabhaktivokalen *i*.[8] Det bör framhållas, att formen *fill* förekommer såväl i östsvenska dialekter som i Norge.[9]

nossende adv. 'någonsin'

Ordet *nossende* förekommer endast en gång hos Prytz och står i följande uttryck: *ädh giärom wihr ey, ädh wihr sweikom nossende, ämässe wihr lefuom* (31:1 f.) 'Det göra vi ej, det vi svika någonsin, så länge vi lefva',[10] dvs. 'Vi svika ej någonsin'.

Prytz' *nossende* motsvaras i nutida Älvdalsmål av en form, som saknar ändelsen *-de*, nämligen *nȯs̲n̥* DalmOrdb.[11] I andra äldre Älvdalskällor än Prytz anträffas endast former, som överensstämma med den nutida formen. I dikten av J. L. S. 1683 finns sålunda

---

[1] Noreen Ordl., s. 54.
[2] DalmOrdb.
[3] Noreen Ordl., s. 138.
[4] Sdw. Ordb. och suppl.
[5] Jfr SAOB a.st., Noreen Altschw. gr. § 471, 1.
[6] Se Levander D 2, s. 293, not 31 (med litt.).
[7] Jfr Levander D 1, s. 225, 2.
[8] Frfr tunt *l*, liksom eljest vanligen frfr *n*, se Levander D 1, s. 216 f.
[9] Jfr Vendell *fill*, s. 189 a., Ross *fill* (Stjørdal), s. 213 a.
[10] Övers. av Noreen.
[11] Jfr Noreen Ordl. *nǫs̲'n* under *någonsin*, s. 136.

nossen (1 g.)[1] 'någon gång', i Chr. Borgs ordlista (1768)[2] förekommer *nåssen* 'dets.' och Arborelius (1813) har[3] *nåssen* 'någonsin'.

Former, som närmare överensstämma med Prytz' *nossende*, förekomma emellertid på andra håll i Ovansiljan. Enligt DalmOrdb. finnas följande: *nos̲'n̥* ~ *nòs̲n̥d* Våmhus, *nòs̲n̥d* Mora, *nòs̲n̥dər* (~ *nòn̲sın*) Venjan, *nòs̲n̥dər* (*nón̲sın*) Sollerön och *nos̲ənd* (~ *nɐn̲sın*) Orsa.[4] Rietz *nås'nd* 'någonsin' Dal.[5] bör härröra från Moraområdet. I Nedansiljan förekommer formen *nånnsin* (Rättvik, Boda m.fl.).

Adverbet *nåssende* hos Prytz och det nutida *nòssn̥* i Älvdalen liksom de växlande formerna *nòssn̥d*, *nåssn̥d*, *nåssn̥der* och *nössend* i övriga Ovansiljan böra återgå på fdal. *nokot sin* eller *nokot sinne*.[6]

Med avseende på senare sammansättningsleden kunna jämföras de inom Ovansiljan skiftande formerna av adverbet *wèssn̥* Älvdalen,[7] *våsn̥d* ö. Mora, *wèssen* Orsa 'varje gång, så ofta som'[8] (motsv. isl. *hvert sinn*). Noreen har (i Ordl., s. 83) från Orsa den avvikande formen *o̥es̲'nd*.

Närmare överensstämmelse inbördes visa formerna *ièssn̥* Älvdalen och Våmhus, *jèssn* Mora och *jéssn̥* Orsa '(ännu) en gång' (motsv. fsv. *et sin*(*ne*), Sdw. under *sin* etc., bet. 1).

Vid sidan av de nutida formerna i Älvdalen, *nòssn̥*, *wèssn̥* och *ièssn̥*, vilka alla sakna *d*, ter sig Prytz *nossende* med *d* påfallande och förtjänar därför att särskilt diskuteras. Hesselman har i Huvudlinjer (s. 336 f.) påpekat fall av 'oriktig' restitution av *nd*, *ld* i svaga taktdelar i slutljud (delvis även i inljud) med ursprungligt *n*(*n*), *l*(*l*). Sådan restitution inträffar gärna i ålderdomliga mål till följd av en reaktion mot försvagning av urspr. *nd*, *ld* i svaga taktdelar. I starka taktdelar däremot äro enligt Hesselman i sådana gamla mål *nd*, *ld*

[1] Hesselman Br.d., s. 22:22.

[2] Ihre 100:6.

[3] I Consp. lex. lingv. dal., s. 12.

[4] Carl Säves manuskr. Dalmålet 1–4, R. 632 i UUB, upptar fr. Våmhus *nåssnd*, Venjan, Orsa *nåssunder*.

[5] Under *nåken*, s. 475 a.

[6] Jfr Sdw. *sin*, *sinne* n. (och m.) 'gång (om tid)'. Se f.ö. SAOB N 975 *någotsin*. med bl.a. formerna *nossen* (1634) o. *nånsinne* (1598), och jfr Hq. Etym. ordb. under *någon*.

[7] Jfr J. L. S. Älvd.-dikt 1683: *huessen* 'var gång', Hesselman a.a., s. 22:8.

[8] Jfr DalmOrdb. *värt-sin* och Rietz »*wäsnd*, hvarje gång. Dl. (Elfd., Våmh., Mora)» under *sinn* 1, s. 567; *d*-formen fr. Älvd. är tvivelaktig.

väl skilda från *n*(*n*), *l*(*l*). Det bör i samband härmed framhållas, att Levander funnit, att den urspr. förbindelsen *nd* är särsk. i Ovansiljan bättre bevarad än *ld* (D 2, s. 4).

Prytz' *nossende* kan vara ett tidigt exempel på oriktigt insatt *d*. Att de ovan anförda formerna från Våmhus, Mora, Orsa, Sollerön och Venjan innehålla ett genom oriktig restitution tillkommet *d*, torde kunna styrkas av flera andra exempel. I sin diskussion anför f.ö. Hesselman Orsaformen *nössend* (a.a., s. 337), sannolikt efter Levander, som påpekat denna form bland ord från Ovansiljan med »ur den ena eller andra synpunkten påfallande *d*-ljud» (D 2, s. 4 f.).

Levander nämner också (a.st.) ordet *brenndwīn* med *d* från Ovansiljan i motsats till *brännvīn* utan *d* från Nedansiljan, Västerdalarna. Det kan dock tänkas att förleden *brennd-* i Ovansiljan har fått oriktigt *nd* i analogi med den stora kategorien sammansättningar med förleden *brand-*. Jämför att enligt Levander[1] Ovansiljans *rändil* m. 'rännil' skall ha fått *d* i analogi med *rand* f. 'ränna, smärre dike, vattenfylld plogfåra'.

Från Älvdalen äro exemplen på oriktigt restituerat *nd* ganska få. I sydligare bygder kring Siljan äro exemplen flera, särskilt närmare Västerdalarna, där de äro vanliga och där *d* i förb. *nd* enligt Levander (D 2, s. 4) försvagas. I Ovansiljan förekommer enligt Levander (a.st., s. 5) motsättningen Sollerön *ykksn̥d* 'tjurgalen' : Älvdalen *ykksn̥*, Venjan *ļessen̥d* 'ledsen' : Orsa *ļessin*. Ytterligare ett exempel på oriktigt tillägg av *d* efter slutljudande *-n* är Sollerön *gåpend* (~ *gȍpend*) mot Älvdalen *gåpęn*, Våmhus, Orsa, Ore *gåpna*,[2] som förutsätter ett äldre svagt fem. **gøypna*[3] (< **zaupinōn*) 'handfull'.

Huruvida senare sammansättningsleden i adverbet *nossende* hos Prytz bör anses återgå på ett starkt neutr. *sin* eller på ett tvåstav. neutr. *sinne* är en fråga, som icke säkert kan avgöras. Det hos Prytz förekommande uttrycket *i sins* (30:17), av Noreen översatt 'nyligen' och sammanställt med *sinn* 'gång' (se Komm., s. 73, not 41), kan tyda på att starkt neutr. *sin* ingår i *nossende*. I så fall bör ändelsen *-e* i *nossende* anses vara ett hyperkorrekt tillägg liksom i Prytz *sosse*

---

[1] I Sv. lm. 1951, s. 67.

[2] Jfr DalmOrdb.

[3] Levander D 1, s. 316, not 9. Jfr Emil Olson App., s. 264.

'som' (se nedan), *mässe* (< *meðan es*) 'under det att', *dåsse* (< **þan es*) 'då, när', möjligen också i *taste* 'tills' (se nedan).[1]

Därest adverbet *nossende* återgår på äldre *nokot sinne*,[2] bör *d* genom oriktig restitution ha införts mellan *nn* och *e* liksom i ordet *åtminnstonde* Malung, *åtminnstondä* Äppelbo, Nås eller i uttrycket *i fèsstsnde* Lima, Transtrand 'i förstone'.[3] Det nutida Älvdalsmålet har dock i det sista uttrycket en form utan *d*: *ɨ fụ̈æstụn*, återgående på äldre *i forstunne*.[4] Jämför härmed möjligen det av Levander (D 2, s. 4 f.) från Övre Västerdal. anförda *tinnde* 'räfs-, harvpinne', men Älvdalen *tịnne*, Malung *tinna*.[5]

Slutligen må framhållas, att den i nutida Ovansiljansmål förekommande formen *nåssender* från Sollerön och Venjan (se ovan, s. 134) kan ha erhållit ändelsen *-er* från adverbet *åldler* 'aldrig'; ordet *nåssender* brukas numera vanligen i det stående uttrycket *åldler nåssender* 'aldrig någonsin' (jämför DalmOrdb.).

sosse (*såsse*) relat. pron., adv., konj. 'som'

Hos Prytz förekommer ordet *sosse* (~ *såsse* 1 g.), i åtta fall använt som relativt pronomen[6] (a), i ett som relat. adverb (b) och i två som komp. konjunktion (c). Det står i följande uttryck:

a) som relat. pron. 'som, vilken, -a': *een streike, sosse gohr och kågär iähr* (26:19) 'en pojke, som går ock koxar här',[7] *åf diere sägdene, såsse kulla mein ohn sagde* (27:1 f.) 'af det meddelande, som kullan min (hon) gjorde', *rådgiärå edh sosse wärhä nodh dugse* (27:16) 'rådgöra [om] det, som vore (något) lämpligt', *um ittane, sosse oss ihr nu tyltålådh* (27:20 f.) 'om det-här, som nu [den-här herrn] talat med oss om', *olla såmmå, sosse byggia iähr* (28:2 f.) 'alla samman, som bo

---

[1] Jfr konj. *dätt* (< **þe at*) 'men', av Eenbergh 1693 skriven *dätte*.

[2] Jfr häls. *nåssene* adv. 'någonsin', Wennberg Ordb., s. 50; men Rietz *nåss'n* Häls., s. 475 a.

[3] Jfr DalmOrdb. Se äv. Hesselman a.a., s. 337. Jfr om ordet *ärende* i dalm. Levander D 2, s. 4.

[4] Ang. änd. *-(u)nne*, fsv. *-(o)nne*, se Sdw. *i fyrstonne* (under *fyrster* adj.).

[5] Formen *tinde* förekommer dock vid sidan av *tinne* redan i fsv., jfr Hq. Etym. ordb. *tinne*.

[6] Om *som* (1 g.) och *so* (1 g.), se strax nedan.

[7] Övers. efter Noreen Komm., s. 69–74.

här', *afwom wihr engen, sosse styier* (28:7) 'hafva vi ingen som styr', *hä dän sosse wisse* (30:4) 'Hå, den som viste', *Leite rätt dar å, sosse wihr affuom låffuåt'* (30:37 f.) 'Lita rätt därpå, som vi hafva lofvat'.

b) som relat. adv. 'som': *så länge sosse mannekrupperen orker standa by* (30:35 f.) 'så länge som kroppen orkar stå bi'.

c) som komp. konj. 'som, så som': *gohr ädh sosse wihr wiliom* (28:28 f.) 'går det, som vi vilja hafva det', *sleicht duge ey, sosse ahn nu skeglar* (30:2) 'Slikt duger ej, så som han nu far fram'.

Hos Prytz förekommer *som* (1 g.) i uttrycket *Igh som Läsman och iähr ihr* (30:7 f.) 'Jag som även är länsman här', och *so* (1 g.) i uttrycket *här å, huad so smelde* (33:8) 'Hör på hvad som smäller!'. Både *som* och *so* kunna vara fel för *sosse*; *som* är okänt i i nutida Älvdalsmål och *so* står framför ett ord, som börjar på *s*. Beträffande *so* jämför dock strax nedan *so* 'som' i Eenberghs Älvdalsmål och *sø* 'dets.' i den nutida dialekten.

Relat. pron. *sosse* (*såsse*) hos Prytz har motsvarighet i texter från Älvdalen och Mora under senare hälften av 1600-talet, dock alltid utan ändelsen *-e*, som kan ha apokoperats.

I bröllopsdikterna[1] finnas följande exempel från Älvdalen: hos Elfving 1668 *soås*[2] (1:12, 14; 2:(4,) 17, 18, 23) 'som, vilken, -a'; i dikten 1678 (författaren okänd) *sos* (17:22) 'som, vilka'; hos signaturen J. L. S. 1683 *suos* (22:20, 22, 25) 'som, vilka' och hos J. L. Son 1685 *svos* (29:27) 'som, vilken'.

Normoræus har från Mora år 1679 *soss* (19:8, 36) ~ *suos* (21:3) 'som, vilka' och år 1690 *såss* (34:14, 33) 'som, vilken'. I Mora- och Orsaversionerna av Eenberghs översättning av Lukas evangelium förekomma *såhs* (vers 4, 5, 13), *såes* (v. 8, 15), *såss* (v. 10, 11), *såhss* (v. 18) *soss* (v. 20) i Moramålet och *såhs* (v. 4, 5, 8, 11, 13), *såes* (v. 10), *såess* (v. 15), *såss* (v. 18, 20) i Orsamålet; betydelsen är överallt 'som, vilken, -t, -a'. I Älvdalsmålet har Eenbergh endast relat. pron. *so* (varom strax nedan).

Prytz' relat. pron. *sosse* och den följande tidens *soås*, *sos*, *suos* (*såss*)

---

[1] Se Hesselman Br.d.

[2] Jfr *doås* 'då' a.a., s. 2:28, motsv. Prytz' *dåsse* 'dets.' (3 gg.), se ordförteckningen, s. 151.

motsvaras i det nutida Älvdalsmålet av *sǿs*,[1] en form, som enligt vad Levander påpekat[2] endast brukas efter determinativet *sı̀m̲u* 'samma' el. efter *sı̀m̲u* följt av substantiv, i t.ex. uttrycken *sı̀m̲u sos* (= *sǿs*)-*ɪg-a fáɪ̯ð* 'samma (sort, slag), som jag har fått' och *sı̀m̲u-kál*, *sos ɪg-a-sı̀t* 'samma karl, som jag har sett'.[3]

Eljest brukas *sǿs* i nutida dialekt vanligen som komparativ konj. i både Älvdalen och Venjan: *sǿs*, *sɑ̈s*, *sos* (DalmOrdb.). Ordet förekommer som konj. även i Mora, *sɑ̈s* ~ *sos* i bet. 'som om' (DalmOrdb.). Jämför härmed redan hos Prytz: *sosse* (2 gg., enligt ovan) komp. konj. 'såsom'. Så ock i bröllopsdikterna:[4] hos Elfving 1668 *soås* (2:31) 'såsom' (Älvd.), hos A. Floræus 1676 *soos* (12:19) 'dets.' (Orsa), hos J. L. S. 1683 *suos* (22:8) 'dets.' (Älvd.), hos Ands Andsunå 1688 *suos* (31:22, 26) 'dets.' (Älvd.), hos Normoræus 1690 *såss* (34:15) 'dets.' (Mora) och slutligen i Eenberghs bibelöversättning på Älvdals-, Mora- och Orsamål år 1693: *sossä* (v. 20 f.) Älvdalen (jfr Prytz' *sosse* ovan) 'så som', *såhs* (v. 4), *soss* (v. 20), *såss* (v. 21) Mora 'dets.' och *såhs* (v. 4), *såss* (v. 20), *sas* (fel för *sås*, v. 21) Orsa 'dets.'

Den enda formen av relat. pron. är i nutida Älvdalsmål *sǿ*, utan slutljudande *-s(s)*. *So* finns redan hos Prytz, men belägget är kanske, som strax ovan sagts, ej pålitligt. Senare belägg finnas från 1688 i Ands Andsunås dikt,[5] som har *suo* (31:22) 'som, vilka', från 1715 och 1716 i Svedelius dikter från Älvdalen *så* (96:11, 16; 101:12, 15, 23, 24) 'som, vilken, -t, -a', från 1730 i Näsmans dikt *so* (197:18) 'som, vilken' och från 1733[6] i Näsmans prosatext *so* (2 gg.) 'som, vilken, -t'.

Eenberghs bibelöversättning på Älvdalsmål har endast *so* för relat. pron. 'som, vilken' etc. (v. 4, 5, 8, 10, 11, 13, 18).

I det övriga Ovansiljan, Venjan (?) och Ore undantagna, brukas i nutida mål en mot Älvdalens *sǿ* svarande form som relativpronomen: Mora *sɑ̈*, Sollerön *sɑ̈̃*, *so*, Orsa *sǫ̃*.[7] Ore har däremot en form *su̲m* el.

---

[1] Jfr DalmOrdb. *sǿs* konj., med *ǿ* (under *soms*).

[2] LÄlvd., s. 67, § 112.

[3] Jfr LÄlvd., s. 66 f., § 109, 112.

[4] Hesselman a.a.

[5] Hesselman a.a.

[6] Hist. lingv. dal., s. 68 f. Jfr äv. i Lundell Skand. folkmål med Levanders övers. av stycket till nutida Älvdalsmål, s. T 117 f.

[7] Från Venjan saknas uppgift i DalmOrdb.

sɵm, vilken har samband med bygderna strax söderut, Rättvik *som*, Leksand, Bjursås *sɛm* etc. (DalmOrdb.).[1]

Förekomsten av de båda relativformerna *soss(e)* och *so* 'som, vilken' i såväl äldre språkliga dokument som i nutida mål i Övre Dalarna tyder på, att båda dessa former kunna vara gamla.[2] De förekomma emellertid icke bland relativa partiklar i Dalalagen, som har *som* (*sum*), *ær*, *þær* och (möjligen) *æn*.[3]

Olika meningar råda om härledningen av formerna *soss(e)* och *so*. Rietz har (s. 650 b) tänkt sig, att de jämförande och relativa partiklarna *so* och *soss* i Dalarna kunde vara förkortningar av *som* och *såsom*. Av i stort sett samma mening torde Levander ha varit, då han sammanställer Älvdalens *sɵ*, Orsa *sɵ* 'som' med Ore *sum* ~ *sɵm*[4] och framhåller, att i Bonäsmålet *ɵ* utvecklats ur *ŭ* på grund av följande nasal (*m*), dvs. »*sɵ* < *sŭm*».[5] Senare har emellertid Levander framhållit,[6] att bortfall av *m* ej är med visshet konstaterat i dalmålet (utom inuti konsonantgrupp). *M*-bortfallet i Ovansiljans *så*, *so*, *sö* relat. pron. 'som' kunde, menar Levander (a.st.), möjligen tänkas bero på inverkan från »adverbet *så*, vars former i alla de bygder, där *m* saknas, äro identiska med relativets».[7]

Med hänsyn till att *m*-bortfall i slutljud knappast förekommer i dalmålet, stöter Levanders tolkning av *sɵ* etc. ur äldre *sŭm* på allvarliga svårigheter. Därest *m* verkligen skulle ha »fallit» borde åtminstone i Älvdalen, Våmhus och byn Bonäs enligt vanlig ljudregel vokalen *ɵ* i *sɵ* ha varit nasalerad.[8] Den är dock helt onasalerad, även i tryckstark ställning. Jämför Älvdalen *dɑ̨* 'då', *mę* 'medan', *sę* 'sedan'.

Vokalen *ɵ* i nutida Älvdalens *sɵ* och *sɵs* överensstämmer med *o* (*å*) i *so*, *sosse* (*såsse*) hos Prytz och i synnerhet med *oå* i *soå* och *soås* hos den i fråga om ljudbeteckningen noggranne Elfving (se ovan s. 30),

---

[1] Se äv. Levander D 1, s. 280, not 4.

[2] Möjligen är Prytz *so* (frfr *smelde*, se ovan, s. 137) korrekt.

[3] Se Siljestrand 2, s. 62 f.

[4] D 1, s. 280, not 4.

[5] D 1, s. 288, not 16.

[6] D 2, s. 290, not 12.

[7] Levanders uppgift (a. st.), att *så* »i fornspråken ofta uppträder i relativfunktion», är ej riktig. — Relativet *sos* behandlas ej av Levander D 2, s. 151 ff.

[8] Jfr Levander D 1, s. 214, mom. 1, och 215, mom. 3.

vars *oå* enligt Levander konsekvent motsvarar det slutnare *å*-ljudet i Älvdalen[1] (lmalf. *o*).

Ljudhistoriskt är en sammanställning av dalm. *so* (*sǫ*) med fsv. *swa* möjlig; ljudförbindelsen *wā* bör i Ovansiljan i tryckstark ställning resultera i ett *å*-artat *o* (lmalf. *o*), vilket i trycksvag ställning bibehålles i t.ex. Älvdalen, men reduceras till *ö* eller *ə* på andra håll i dalmålet. Beträffande ordet 'så' påpekar Levander[2] sådana motsättningar som Malung, Övre Västerdal. *sō*:*sə̆*, s. Venjan *sō*:*sə̈* m.fl. och framhåller, att i Älvdalen har svagtonsformen *sǫ* segrat, men i Gagnef m.fl. svagtonsformen *sə̆*.

Att enbart *swa* eller *so* användes som relativpronomen är ej känt från fornsvenska och isländska. Men då *so*, *soå*, *suo*, som nyss visats, förekommer tidigt i Älvdalsmålet i denna användning, föreligger möjligheten att *so*, *soå* etc., som relativpronomen har hög ålder.

Formen *soss* torde, som Noreen tänkt sig, snarast återgå på *so* (< *swā*), brukat som pronomen,[3] och relativpartikeln *es*, motsv. isl. *es*, *er*, fsv. *ær*.[4] I fisl. användes ordet *suá* som demonstrativ partikel i betydelsen 'sådan'.[5] Det kan stå framför ett relativt *at* i början av en följande sats.[6] På samma sätt användes i fsv. *swa* i bet. 'sådan'.[7] Relat. *suaþ* < *swa at* finns på Rökstenen.[8]

Hur formerna *so* och *soss* förhålla sig till varandra är ej alldeles klart. Det kunde kanske synas tilltalande att antaga, att det nutida relat. pron. *so* utvecklats ur de äldre källornas relat. pron. *soss* etc. genom bortfall av slutljudande *-s(s)*. Ett sådant antagande torde emellertid hindras därav, att *s*, som Levander påpekat (D 2, s. 92), i dalmålet »hör till de ljud, som äro minst benägna för förändringar, incl. bortfall».

[1] I Dal. Hemb.bok 1935, s. 14. [2] D 1, s. 113 och s. 260, not 21.

[3] Jfr Sdw. under *swa* adv., Fr. *svá* adv., bet. 7.

[4] Se Fr. under *er*, Sdw. *ær* konj. o. pron., bet. B. *Soss* kan knappast härröra ur pron. *sā* + *es*, varur vid tidig förkortning av förleden utvecklats formen *sas(s)*. Jfr Levander D 1, s. 111, st. 2. Ang. runsv. *sas* ur *sā-es*, se Noreen Altschw. gr. § 94:5. Jfr äv. Lindblad Relat. satsf., s. 79 ff., 110 ff.

[5] Se Noreen Altisl. gr. § 468.

[6] Se Fr. *svá* adv., under 1 a och jfr under 7, där det påpekas, att *svá* står i stället för de oblika kasus av dem. pron. *sá*. Om *svá at* = rel. part. *es* i Eddan, se Gering under 11 d.

[7] Se Noreen Altschw. gr. § 510, 4.

[8] Se v. Friesen, Rökstenen, s. 28.

So kan tänkas ha uppstått ur *soss* genom omvänd analogi enligt propotionen *mess* : *mę̄* 'medan' *soss* : *x* 'som'; *x* = *so*. Dock äro sannolikt *soss* och *so* dubbletter av samma art som i Ovansiljan *mess*[1] (< *meðan es*) vid sidan av *mę̄*[2] (< *meðan*) 'medan', *sess* (< *siðan es*) vid sidan av *sę̄* (< *siðan*) 'sedan'[3] och *dåss*,[4] Orsa *dess* (< **þan es*) vid sidan av *dą̊̄* (< **þan*) 'då'.[5]

taste konj. 'till dess (att)'

I Älvdalsmålet hos Prytz förekommer den temporala konj. *taste* med bet. 'till dess att' i uttrycket *wiljom gäma bort oss, taste ahn gohr iädå* '[Vi] vilja gömma (bort) oss, till dess att han går hädan'.[6]

Motsvarigheter till *taste* hos Prytz finnas i den följande tidens älvdalska texter.[7] I dessa saknas dock vanligen ändelsen *-e*, som kan ha apokoperats:[8] från år 1668 hos Elfving (2:13) *tast* (1 g.) 'tills, till dess (att)'; från 1683 hos J. L. S. (22:18) *daste* 'dets.'; från 1685 hos J. L. Son (30:14) *dest* 'dets.'; från 1688 hos Ands Andsunå (31:21, 24) *tast* 'dets.'.

Från Mora finns år 1676 hos Normoræus (21:8) *tast* 'dets.' och år 1755 i en ordlista (Ihre 98:9, s. 28) *tast* ~ *täst* 'dets.'.

I det nutida Ovansiljansmålet lyder konjunktionen i Älvdalen *tast* (~ *sast* ~ *last*), Våmhus *tast*, Mora *tast*, Venjan *dæst* ~ *tast*, Sollerön *dæst*, Orsa *ast*, Ore *dast*; betydelsen är överallt 'tills el. till dess att'.[9]

Ursprunget till konj. *tast(e)* i Älvdalsmålet från Prytz och fram till våra dagar ter sig dunkelt. Stamvokalen är dock i övervägande antalet exempel *a* i Älvdalen; endast ett undantag finns, nämligen hos J. L. Son 1685, som har *e* (se strax ovan).

Vokalen *a* förekommer enligt beläggen ovan också i Mora i äldre

---

[1] Jfr Prytz *mässe, ämässe* (i ordförteckn. nedan).

[2] Se Levander D 1, s. 215. Jfr äv. nedan, s. 143.

[3] Jfr DalmOrdb.

[4] Jfr Prytz *dåsse* i ordförteckn. nedan, s. 151.

[5] Se Levander D 1, s. 215. Jfr äv. nedan, s. 143.

[6] 33:12 f. Övers. efter Noreen, s. 74.

[7] T.ex. Hesselman Br.d.

[8] Jfr *sosse* strax ovan och *(ä)mässe, dåsse* hos Prytz, senare *soås, doås* hos Elfving 1668, *mees* hos Floræus 1676, *mæss* hos Näsman 1733 etc.

[9] Se DalmOrdb. (*till-dess-att* konj.).

tid. Formen med *ä* är belagd först i ordlistan från 1755 vid sidan av en form med *a*. I samma ordlista förekommer även konj. *uäst* (med *ä*) av äldre *uast* 'varken'.[1]

Från Orsa saknas motsvarighet till *taste* i äldre tid, men då vokalen i den nutida dialekten är *a* (*ast*), kan det förutsättas, att den också tidigare varit *a*.

Med hänsyn härtill måste den tidigare vokalen *a* i konj. *tast*(*e*) anses ha gammalt ursprung såväl i Älvdalen som i det övriga Ovansiljan. Detta kan tyda på att vokalen *a*, *æ* i nutida Våmhus-, Solleröoch Venjansmål bör vara sekundär, måhända uppkommen genom inverkan från södra dalmålets *tæ* Rättvik, Ål, Floda, *ta* Järna, *te* Malung[2] och *tä* ~ *täss* Bjursås[3] 'tills, till dess att (till att)'. Dessa former höra samman med grannlandskapens *tess* ~ *tiss* i Hälsingland,[4] *tes* Dala-Bergslagen, Västmanland[5] och *ta*, *tal*, *täls*, *tälls*, *tess* etc. Uppland[6] 'tills, till dess att'. Ordet *till* (*tel*) förekommer som konjunktion i betydelsen 'till dess, tills' redan i fornsvenskan.[7]

Av ljudhistoriska skäl kan Älvdalsmålets *tast*(*e*) icke anses återgå på former, som utvecklats ur *till* eller *tills*.[8] Visserligen förekommer vid sidan av det i nutida Älvdalsmålet vanliga *tīl*[9] även *tă*,[10] men därur kan icke enligt vanliga ljudregler ha utvecklats någon form med *a*. Icke heller ett fsv. *te*, enl. Levander motsvarande nutida *et* 'till',[11] kan ge upphov till en form med *a*. Både dalmålets *tä* och fsv. *te* återgå på ett äldre *til*.

Av samma här anförda skäl kan Älvdalsmålets *tast*(*e*) ej heller anses återgå på någon form sammanhörande med fsv. *til pæs* 'till dess att, tills'.[12]

[1] Jfr ovan, s. 51, och se diskussionen om Prytz' *huarskie* konj. 'varken', s. 114 f.

[2] DalmOrdb. [3] Magnevill, s. 157 b, 158 a.

[4] Wennberg Ordb., s. 76 a och b. [5] Ordsaml. ULMA.

[6] Ordsaml. ULMA; Schagerström (Gräsö), s. 43; Hesselman *i* och *ÿ*, s. 30.

[7] Jfr Sdw. *til*, D; se Hq. Etym. ordb. *till* och jfr äv. *tills* konj.

[8] Jfr Levander D 1, s. 134 f.

[9] Levander a.st. Jfr Prytz *tyl-* (27:21) 'till-'.

[10] Enligt Levander en i Älvdalsmålet ganska nyinförd form. D 2, s. 289, not 57.

[11] Uppkommet gm metates, vilket är ovisst. Jfr D 2, s. 312, not 4. — Eenbergh 1693 (v. 12) har fr. Älvd. *ätt'r* prep. 'till' (med genitiv), som hör samman med fsv. *æftir*.

[12] Jfr Hq. Etym. ordb. under *tills* konj.

Konjunktionen *tast(e)* kan antas vara av hög ålder i Älvdalsmålet. Den kan möjligen tänkas vara en sammansättning av samma art som de tidigare nämnda orden *dåsse* (< **þan es*) och *mässe* (< **meðan es*) hos Prytz, motsvarande nutida Ovansiljansmålets *dɵss* Orsa, *mess* Älvdalen. *Tast(e)* skulle i så fall innehålla fsv. *þā* (nysv. *tå* 'då')[1] och relativpartikeln *es*, varmed kan jämföras fsv. *þa ær* konj. med betydelsen 'då, när'.[2] Formen *þā es* kan i Älvdalsmålet ljudlagsenligt ha gett upphov antingen till **tas(s)* eller till **das(s)*, genom att *ā-e* i hiatus utvecklats till *ā*[3] och *ā* förkortats till *ă* i trycksv. ställning. Angående växlingen *d-* och *t-* må jämföras de i fsv. omväxlande *desthe*, *thesta* konj. 'desto'.[4] Ändelsen *-t* i Älvdalsmålets *tast(e)*, *dast(e)* 'till dess att' kunde tänkas ha tillkommit sekundärt såsom i t.ex. *wɛ̀lest* (< fsv. *vælis*)[5] 'lycklig du!' eller i andra sv. dialekter *i jånst*[6] (< y. fsv. *i iādhans*).[7] En annan möjlighet är, att *t* kan härröra ur enklitiskt *at*[8] eller *te*.[9]

En vägande invändning mot denna härledning är dock, att *þa es* uppenbarligen föreligger i Prytz *dåsse*, Elfving *doås*, Eenbergh *dåhs* (*dåss*) Mora, *dåess* (*dåhs*, *dås*) Orsa m.fl. och nutida Orsamålets *dɵss* (se ovan under *sosse*, s. 141). Det ur fsv. *þā es* uppkomna *dåss(e)* etc. skiljer sig från *tast(e)* både genom att det har *å* och genom att det saknar *t* i ändelsen.

En möjlighet kunde synas vara, att dalmålets *tast(e)*, *dast*, *test*, *dest* kunde härröra ur **þas til* och att **þas* vore en biform till *þæs*. Men en form **þas* är inte känd.

Man skulle också kunna tänka sig, att förleden i konj. *taste* i stället för ordet *þa* utgöres av ordet *þar*,[10] som i dalmålet motsvaras av *dar*, omväxlande med *där* (< *þær*), och som användes som temporal konjunktion vid sidan av *dɑ̄*, *dɑ̄* etc. 'då, när'.[11] I Dalalagen före-

[1] Jfr Hq. Etym. ordb. under *då* adv. o. konj. [2] Schlyter under *þa* adv.

[3] Altschw. gr. § 94:5. Om *þā* följt av relat. part. *es* i adverbiell satsfogning, se Lindblad Relat. satsf., s. 24 f.

[4] Se Sdw. under *deste* och jfr Kock Sv. ljudhist. 4, s. 280.

[5] Se Sdw.; Rietz, s. 828 b. [6] Jfr Rietz, s. 290 a.

[7] Se Hq. Etym. ordb. *i jåns*.

[8] Jfr fsv. *þær til at* 'till dess'. Se Schlyter under *þær* etc. adv. Jfr äv. fsv. *til at* 'till dess' Sdw. under *til*, D konj. [9] Jfr Levander D 2, s. 312, not 4.

[10] Jfr Sdw. under *þär* (: *þær* ~ *þar*; *där* ~ *dar*), B konj.

[11] Jfr DalmOrdb. under *där*.

kommer *þær til* i betydelsen 'till dess',[1] på vilket Västerdalarnas former kunna återgå: Äppelbo *ta̱ʈ*, *taʈ̱*, Malung *ta̱ʈ*, Lima *taʈ̱*, Transtrand *taʈ̱*, 'tills'.[2]

Om *taste* innehåller *dar* skulle dalmålsordet ha uppkommit ur ett **þar es at* > **tarst* > *tast* eller **darst* > *dast*. Möjligen kunna de i Ovansiljansmålen växlande formerna *tast*, *dast* och *test*, *dest* förklaras av att konj. *dar* växlar med *der* 'då, när'; Älvdalen har *dar* och *tast* (med *a*), under det att Våmhus och Mora har *där* (*de*) och *test*.[3]

tong adj. 'rask, livlig, pigg'

Ett i viss mån svårtytt adjektiv *tong* förekommer hos Prytz (26:33 f.) i följande uttryck: *så heypot ihr ohn ey; ohn ihr nogot så tong åf sigh och omalid frek*. Noreen översätter detta (s. 69) 'så dum (?) är hon ej. Hon är (något) så *tung* (?)[4] af sig ock ofantligt (?) snäll'.

Noreen påpekar (i not 10, a.st.), att Ihres dialektlexikon översätter (s. 183) *tong* med 'rädd', men att Bugge föreslår översättningen 'allvarsam, betänksam' under jämförelse med lat. *gravis*.

I Vocabularium Dalecarlicum (1741) har Näsman upptagit ordet *tong*, vilket han översatt 'timidus'. Det kan tänkas, att Ihre sett Näsmans uppgift och översatt 'timidus' fritt med 'rädd'. Denna betydelse ger emellertid med hänsyn till sammanhanget sämre mening åt *tong* hos Prytz, vilket Noreen och Bugge sannolikt även insett och därför i stället tänkt sig, att ordet möjligen kunde höra samman med adjektivet *tung*, i vilket *u* skulle ha övergått till *o* framför nasal såsom i flera svenska dialekter, t.ex. i värmländskan.[5]

I Elfvings bröllopsdikt 1668[6] förekommer adjektivet *tånger* plur., motsvarande *tong*[7] hos Prytz. Det uppträder i uttrycket *um staad min ie keälling, doås dier sitt' soå tånger*, vilket av Levander översatts 'i väg med en käring, då de sitta så blyga!'[8] Sin översättning *tånger*

---

[1] Jfr Schlyter under *þær* adv.; *þær til* (= *til þæs*), bet. e 'till dess'.

[2] DalmOrdb. (*till-dess-att*).

[3] Se ovan och jfr DalmOrdb. Jfr *dahr* 'då, när' hos Prytz (27:27).

[4] Kursiverat av mig.

[5] Jfr Noreen Dalbymålets ljudl. (1879), s. 20, § 64: *toŋ̱* 'tung'.

[6] Se Hesselman Br.d., s. 2:28.

[7] Jfr Elfving äv. *songä* 'sången'; ang. *ă* > *å* (*o*) frfr *ng*-ljud, se s. 56.

[8] I Dal. Hemb.bok 1935, s. 12 (r. 45).

'blyga' har han gjort med hänvisning till Näsmans uppgift *tong* 'timidus' i Voc. Dal. (strax ovan).[1]

Enligt min mening böra *tong* hos Prytz och *tånger* hos Elfving sammanställas med *taunger* adj. plur. i en bröllopsdikt från Älvdalen år 1678.[2] Det förekommer i följande uttryck: *Ig spyr Jde Guorrer skrickend glettinger*[3] *pigger, Sos ihrid soe sprittend hvesta taunger oe skecklum*, vilket betyder 'Jag spörjer eder gossar stojande, glada, pigga, som ären så sprittande (och) i hög grad (?) raska (flinka el. pigga) i benen (eg. på skänklarna)'. Adjektivet *taung* motsvaras i nutida Älvdalen av *tąu̯ŋg*, som är känt endast i uttrycket *tąu̯ŋg i ùą̊lɨ* 'munvig' (eg. 'tång i hålet') DalmOrdb. (*tång*). Detta adjektiv är också känt från byn Bonäs, där det brukas i uttrycket *ann i så taungg i tāutem* 'han är så kvick i mun (el. oppkäftig)' DalmOrdb. (a.st.).

I Älvdalen och i Bonäs bör ljudlagsenligt diftongen *au* frfr *ng* återgå på äldre kort *ă*.[4] Detta motsvaras under Prytz' och Elfvings tid i Älvdalen av *å* (stundom skrivet *o*, jfr ovan, s. 56), liksom i stora delar av Mora i våra dagar. Orden *tong* hos Prytz, *tånger* hos Elfving, *taunger* i Älvdalen 1678 och *tąu̯ŋg* i nutida Älvdalen böra ha samma ursprung.

Betydelsen av adjektivet i de senare källorna ger även bättre mening dels åt Prytz' uttryck *ohn ihr så tong åf sigh* 'hon är så rask (kvick, uppmärksam)[5] av sig', dels åt Elfvings uttryck *doås dier sitt soå tånger* 'när de (kvinnorna) sitta så pigga (el. danslystna)'.[6]

Med hänsyn härtill kunna Näsmans betydelse 'timidus' och Ihres (på den förra grundade) översättning 'rädd' icke anses ha träffat den rätta innebörden av adj. *tong* i övre dalmålet.

Det är möjligt att *tång* adj. 'smidig, qvick' i Hälsingland[7] hör samman med det dalska adjektivet. Rietz för emellertid (s. 740 b.) häls. *tång* samman med verbet *tångna, tågna* och *tåg, tåga* 'rotslinga' o.d., vilket innehåller äldre kort *ŭ*. Med hänsyn till betydelsen 'smidig'

[1] Se a.a., s. 13.

[2] Se Hesselman a.a., s. 17:22.

[3] Sannolikt fel för *glettuger* 'glada', jfr Hesselman a.a., s. 534, nr 5 (17:21).

[4] Jfr ovan, s. 56, och Levander D 1, s. 98.

[5] Icke med Noreen-Bugge 'tung'.

[6] Icke med Levander 'blyga'.

[7] Jfr Wennberg Ordb., s. 79 b.

förefaller en sådan sammanställning antaglig. Den moderna dialekten har också *tång* med *å*, vilket kan tyda på äldre *ă*[1] som i dalmålet. Jämför häls. *tɑ̯ɣ* 'mjuk, smidig' äv. 'listig' Bergsjö (ULMA 19705; Nordlinder). På äldre kort *ă* tyder även *å* i två belägg från Gästrikland: *tɑ̯ɣ* 'spänstig, rask och kraftfull' Årsunda (ULMA 481:74) och *ò̯tå'ng* 'otymplig vid utförande av arbete' Ockelbo (ULMA 1277:2, s. 3).

Det dalska *tång*, *tɑ̯u̯ɣ̯ɣ* adj., betydande 'rask, kvick, livlig' kanske även 'uppmärksam, vaken' har av materialet att döma endast få motsvarigheter i andra svenska dialekter. Det har icke anträffats i äldre nysvenska eller i fornsvenska. Möjligen kan det sammanställas med medellågtyska *tanger* adj. 'bitande, skarp, frisk', medelnederländska *tangher* 'klok', fornhögtyska *zangar* 'bitande, skarp, livlig',[2] vilket hör samman med ty. *Zange* f. 'tång'.[3] Huruvida norska *tanga* 'fare, føite om' (VTel.) även hör hit, synes mig ovisst.[4]

---

[1] Benäget meddelande av förste arkivarien Folke Hedblom.

[2] Se Hq. Etym. ordb. under ^{II}*tång* f., Torp *tong* f. och Kluge-Götze Etym. Wörterb. *zanger* Adj.

[3] Varom jfr Kluge Nom. Stammb.lehre, § 196.

[4] Se Torp *tanga*.

Sammanfattning

I kapitel 1 (ovan, s. 19 ff.) har visats, att författaren till dalmålsstyckena hos Prytz var en i Älvdalen uppvuxen prästson, Daniel Johannis Elvedalius Buscovius, vilken är nämnd bland studenterna på komediens rollista (Sv. lm. bih. 1:1, s. 68). Dalmålsstyckena äro därför säkert skrivna på Älvdalsmål. Några vittnesbörd om inblandning av ord eller ordformer ur annan dialekt, som enligt Noreen (a.a., s. 75) bl.a. skulle komma till synes hos en och samma aktör, ha i diskussionen i kapitel 4 icke med säkerhet kunnat konstateras (s. 80 ff., 83 f. och 107 f.). Däremot har påverkan från rikksspråk i några fall, *at*, *skoli*, *hwem* etc., och icke sällsynta tryckfel, *alt*, *bort*, *hwem*, *hör* etc., påvisats och diskuterats (ovan, s. 80 ff., 83 f. och 97 f.).

Min granskning av vokalisationen i Älvdalsmålet hos Prytz, för vilken redogjorts i kapitel 3 (s. 55 ff.), har med avseende på den yngre dalska diftongeringen visat, att de motsättningar, som i våra dagar råda mellan Älvdalen, Mora och Orsa och som bilda skarpa språkgränser mellan socknarna, voro för cirka tre hundra år sedan föga framträdande.

Sålunda har den för det äldre och det nutida Älvdalsmålet karakteristiska diftongeringen av t.ex. gammalt långt $\bar{e}$ (< *æi*) och av gammalt långt $\bar{o}$ under 1600-talet funnits också i Mora och Orsa i såväl inljud som uddljud. De nutida monoftongerna i Mora- och Orsamål ha uppkommit därigenom att mot slutet av 1600-talet diftongernas förra komponent (*j*) gått förlorad (ovan, s. 60). Även andra långa vokaler samt kort $\breve{u}$ ($\breve{o}$) ha under 1600-talet i Mora och Orsa diftongerats på samma sätt som i Älvdalen.

I somliga fall har under 1600-talets förra hälft diftongering ännu ej inträffat i Älvdalen av $\breve{a}$ och $\breve{e}$, $\breve{a}$ framför *ng*-ljud samt av långt $\bar{o}$, vilket överensstämmer med äldre och yngre Mora-Orsamål (ovan, s. 56 f. och 62 ff.).

Överensstämmelser mellan Älvdalsmål och Mora-Orsamål visa även en del ord och ordformer under 1600-talet. Sådana överensstämmelser ha påpekats dels i kapitel 4 (s. 89 ff.; dativ best. sing. fem. på *-ene*,

-une och dat. best. plur på *-omma* ~ *-uma*), dels i kapitel 2 (s. 36 och 41; förekomsten av verbet *ula* 'skola') och i kapitel 5 (förekomsten av relativet *såss*(*e*), *soss*(*e*) 'som' och konjunktionerna *tast*(*e*) 'till dess', *dåss*(*e*) 'då, när' m.fl.).

Med hänsyn till dessa överensstämmelser mellan målen i Älvdalen, Mora och Orsa under 1600-talets senare hälft, måste Älvdalsmålet vid tiden för Prytz' komedi, dvs. på 1620-talet, ha varit ett från övriga Ovansiljansmål föga avskilt sockenmål.

Sin uppfattning att dalmålet i Prytz' komedi var Älvdalsmål stödde Noreen framför allt på de i texten förekommande exemplen på diftongering av långt $\bar{e} > ie$ och långt $\bar{o} > iö$, vilka visade överensstämmelse med förhållandena i det av honom kända moderna Älvdalsmålet (se ovan, s. 16). Att samma diftonger tidigare även förekommit i grannsocknarna Mora och Orsa har Noreen ej ägt kännedom om. Liksom Noreen ansåg också Lundell språket vara Älvdalsmål (Sv. lm. bih. 1:1, s. 123).[1] Till Noreens uppfattning att dalmålsstyckena i Prytz' komedi innehålla Älvdalsmål ha senare Levander (D 1, s. 237, not 87) och Hesselman (Br.d., s. *6) anslutit sig.

Med hänsyn till den likartade utbildningen av diftonger ur äldre $\bar{e}$ och $\bar{o}$ under 1600-talet i Älvdalen, Mora och Orsa (se strax ovan) måste Noreens uppfattning om Älvdalsmål hos Prytz anses svagt grundad (ovan, s. 71). Ett säkrare stöd för Älvdalsmål i komedien utgör dels det faktum, att författaren som ovan visats härstammar från Älvdalen; ett visst stöd finner man också däri att diftongen *ei* står för *ai* (ovan, s. 60 ff., 70), liksom också däri att *ö* icke undergått delabialisering till *e*, såsom fallet är i Orsa (ovan, s. 69 f.).

Ett av de viktigaste resultaten av min framställning är, att Älvdalen, Mora och Orsa i språkligt hänseende av allt att döma bildat ett väsentligen enhetligare område under 1600-talet än under följande tid.

[1] Det »liknar mest Älfdalsmålet, sådant man nu känner det», säger Lundell a. st. med hänv. till Noreens arbeten.

Ordförteckning till Älvdalsmålet i Prytz' komedi 1622[1]

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
adh prep. 28:32; 33:6	åt N; till	*āð, ā* styr dat.
adh adv. 27:32	åt N	*āð, ā*
addhe 3 sg. pret. 30:17	hade N	*àdde*
affue 2 sg. pres. 27:3; se afue, ahr; jfr inf. åfuå etc.	har N	*ār, ā*
affuom 1 pl. pres. 30:11, 37; se afwom	(vi) hafva N	*ăvụm*
afue 1–3 sg. pres. 27:4; 30:8, 16; se affue, ahr	har N	*ār, ā*
afwom 1 pl. pres. 28:7, 24	hafva N	*ăvụm*
ahl 2 sg. pres. 28:4, 5 Iåhl, 35; se all, skal	skall N	*āl*
ahn pers. pron. 27 (7 gg.); 30 (6 gg., r. 10 Iihn); 33:9, 13; se an, han	han N	*ąn(n)*
ahr 1 sg. pres. 33:5; se affue, afue	har N	*ār, ā*
all 2 sg. pres. 30:11; se ahl	skall N komm.[2]	*āl*
alt a. n. 30:6; se olle etc.	alt N komm.	*ollt*
amalli adv. 27:17; se omalid, omalli	ofantligt (?) N komm.	okänt
an pron. ack. 27:36; se ahn, han	honom N	*ąn*
annat pron. 27:36	annat N	*ànnað*
at konj. konsek. 30:9	att N	*at(t)*
at inf. märke 27:32	att N	*(te)*
atte adv. 33:3, 7, 12	åter N; igen	*átt(e)*
beide 2 sg. imperat. 33:8	vänta! N	*bàjð(e)*
beller 1, 3 sg. pres. 27:27, 28; 28:2; se kan	förmår N	*bèller*

[1] Efter 3 uppl. i Sv. lm. Bih. 1:1, s. 26 ff., vars text återgivits i faksimile nedan s. 168 ff. Index I vid ord betecknar avvikande form i 1 uppl. 1622. 'Nutida Älvdalsmål' återger vanl. byn Åsens uttal med grövre beteckning, dock *l* med lmalf.

[2] N komm. = ordet är särsk. kommenterat av Noreen i 3 uppl. i noter till övers. s. 69–74 eller i den språkliga analysen s. 74–76.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
bellom 1 pl. pres. 33:11	förmå N	*bèllụm*
besta adj. 30:1	bäst N	*bèssta*
blodaren m. b. sg. nom. 30:36	blodet N komm.	okänt
blodrackan m. b. sg. ack. 28:28	blodrackan N; blodhunden[1]	okänt
blodrakan m. b. sg. ack. 30:6	blodrackan N; blodhunden	okänt
blom s. 26:24; 27:22, 37; 29:35; 30:10; jfr? blott	blod N komm.	(*blūsð best. dat. blūsðịm*)
blott s. 30:15	blott N komm.	okänt
blykoppär m. b. pl. nom. 33:2	blykulorna N komm.	**blỳ̈koppär*[2]
bort adv. 27:5; 33:12; se brot(t)	bort N	*brott*
brot(t) adv. 27:27, 33; 30:1; 33:6; se föreg.	bort N	*brott*
by adv. 30:36	(stå) bi N	okänt
byggia 3 pl. pres. 28:3 [1]byggie	bo N	*bỳ̈ddja*
både konj. 27:36, 38; se bådhe	både N	*boð*
bådhe konj. 27:27, 28, 33; 28:24, 26; se föreg.	både N	*boð*
dahr adv.? N konj. 27:27	där N?; när	*dār* konj.
dahrå adv. 30:11; se dar å	därpå N	
Daloma nom. pr. b. pl. dat. 28:3	Dalarna N	*Dălụm*
dan b. art. 28:35; jfr den, dhan, dän	den N	*dạn*
dar å adv. 30:37; se dahrå	därpå N	
deinom poss. pron. pl. dat. 26:25	dina N	*dȁjnụm*
deitt adv. 28:36; 30:10	dit N	*dajt*
den pron. 30:6; jfr dan	den N	*dạn*
dhan pron. 28:22, 28; jfr dan	den N	*dạn*
dher pers. pron. pl. nom. 28:33	de N	*dier*
dhå konj. 27:27	då N	*dą̄*

[1] Dalm. *racke* m. 'hund', jfr DalmOrdb. och Sylloge vocum »Rackä hund».
[2] Ordl. fr. Mora år 1755 (Ihre 98:9, s. 5) *blykopp* blyklimp.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
diere (dem.) pron. sg. dat. f. 27:1; 28:21	den N	(*dȳö*)
dig pers. pron. sg. dat. o. ack. 30:11; 33:7	dig N	*dīg* ~ *ðīg*
digh pers. pron. sg. dat. o. ack. 26:28; 27:1, 5, 38; 28:20, 34; 30:15, 38	dig N	*dīg* ~ *ðīg*
diö dem. pron. sg. dat. f? (n.?) 27:18	(det-?) N komm.	*dȳö*
diö dem. pron. sg. dat. n. 28:1	det N	*dȳö*
diö konj. 26:24; 28:20	ty N komm.	(*för*)
diöm pers. pron. pl. dat. 27:28	dem N komm.	*dy.öm, dįem*
dolt adj. n. 28:25	överdådigt N komm.	okänt
drick (yhr) 1 sg. imperat. 33:3	drick N	*drikk* (*ýr*)
dricka v. inf. 32:36	dricka N	*drikka*
driffua v. inf. 27:33; se drifwa	drifva N komm.	*dràjv*(*a*)
drifwa v. inf. 28:35; se driffua		
dräth f. sg. ack. 30:16	dräkt N	*drekkt*
du pers. pron. 2 sg. 26:19, 24, 26, 35; 27:2, 3, 4; 28 (7 gg.); 32:35; 33:11	du N	*dū* ~ *ðū*
duge 3 sg. pres. 26:35; 30:2	duger N; förmår	*dūg*
dugse n. (?) 27:16	lämpligt N	okänt
dåsse konj. 26:28; 33:2,3	då N komm.	okänt
dä pron. 33:7; se edh, ädh	det /som/ N komm.	okänt
däjom 1 pl. pres. 30:38	(vi) dö N	*dåųm*
dän pron. 30:4; jfr dan, dhan	den N	*dąn*
däth dem. pron. 27:23; se edh, ädh	det N komm.	okänt
däth konj. 26:35; 27:18; se dätt	men (?) N komm.	(*męnn*)
dätt[1] konj. 27:5, 15; 33:8	men N	(*męnn*)
edh pron. 26:34; 27:16; 28:29; 30:35; se ädh (dä)	det N	*ēð*
edh konj. 27:17; se ädh	det N; att	*att*
een ob. art. nom. m. 26:19, 26	en N	*įen*

[1] Sylloge vocum »Dätt men».

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
een r. 27:31; se en r.	en N	*ịen*
elde konj. 30:4; jfr helde	eller N	*elld*
eller indef. pron. 30:4	annan N	*èller*
emellom (adv.) prep. 27:15	emellan N	*mìllą̊*
en r. 30:12; se een r.	en N	*ịen*
engen indef. pron. sg. ack. m. 28:7	ingen N	*ịŋŋgąn*
etter prep. 30:1, 33:1	efter N	*ètter*
ey[1] adv. 26:24, 27, 33; 27:5, 13, 23; 30:2; 31:1; 33:10	ej N	(*ịnt, ìttj(ä)* *ịnntj*)
Fari 2 sg. imperat. 28:31	Fare N; Far!	*fărі*
farom 1 pl. pres. 28:8	fara (vi) N	*fărụm*
ferdä f. b. sg. ack. 27:15	färden N; gången	*fẻrðe*
fiunduma m. b. pl. dat. 33:10	fienderna N	*fìụndụm(e)*
foket n. b. sg. ack. 27:27; jfr fokiä	folket N	*fúʂtjeð*
fokiä n. b. sg. dat. 29:36	folket N	*fùʂtjẹ*
fook n. ob. sg. ack. 30:6	folk N	*fūʂk*
Forufnatta[2] m. ob. pl. ack. 28:26	ekorrar N	okänt
frek adj. 26:34	snäll[3] N	*frēk*
frekli adv. 33:5	snält N?	*frèkkli*
frillij[4] adv. 28:25	(ganska) N komm.	okänt
frundäde 3 pl. pret. 33:2 Ifrūdäde	surrade N	*frùnndeð*
fryt adj. n. 30:11	lugnt N	*frītt*
fulde adv. 26:36; 27:1, 18, 23, 39; 28:1, 6	väl N	*ful ~ fl̨ ~ fil*
fulde konj. 30:38	förr än N	*felld ~ förélld*
fulla adj. (ack.) f. 28:5	full N komm.	**fùll*
fyhr prep. 26:19, 26, 27; 27:36; 28:21; se fyr	för N	*fȭ(r) ~ fē(r)*
fyhr adv. 28:2	för N	*fȭ(r) ~ fē(r)*

[1] Chr. Borgs ordl. (Ihre 100:6, s. 36) *an nytter ei glåmå min dig* 'han wårdar sig ej at tala med dig'.

[2] Jfr Hq. Etym. ordb. under *ekorre*.

[3] Sylloge vocum »fräkä god, dän man tȳcker wähl om».

[4] Sylloge vocum »fridli ȳmnigt»; Normoræus Mora 1679 (Hesselman Br.d., s. 20:7) *frilliga raiker* 'mycket rika'.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
fyr prep. 27:18, 28; 28:5	för N	*fō(r) ~ fē(r)*
fyödde part. adj. sg. nom. m. 27:26	född N	*fy̰ödd*
få inf. 29:36	få N	*fą̄*
fåm 1 pl. pres. 32:36	(vi) få N	*fą̄m*
för adv. 30:17	förr N; förra gången	*fȯr*
giärit sup. 30:8; jfr giärå	gjort N komm.	*(gārt)*
giärna adv. 28:22 Igiärne; 30:35	gärna N	*dj̨enn(a)*
giärom 1 pl. pres. 31:1	(vi) göra N	*dj̨ă̈rųm*
giärå inf. 28:22; 30:35; jfr gä(h)r, (mag)giärde, giärit	göra N	*dj̨ă̈rå*
gluspadh[1] sup. 33:5	glupat N	okänt
glädier[2] adj. pl. nom. 30:18; 33:3	glada N komm.	*glaðir*
godt adj. n. 32:35	godt N	*gŭstt*
gohr 3 pres. sg. 26:19; 28:28; 33:13	går N	*gōr*
Gudz s. gen. 26:24; 27:22, 31, 37; 29:35; 30:10, 15; 31:1	Guds N komm.	*guss*
gulleckiur f. ob. pl. ack. 26:28	(?) en guldkedja N komm.	okänt
gähr 3 sg. pres. 27:28; se gär; jfr giärå	gör N	*dj̨ār*
gäma inf. 33:12	gömma N	*g̨̈ą̄ma*
gär 3 sg. pres. 29:37; 30:1; se gähr	gör N	*dj̨ār*
hambrom m. ob. pl. dat. 27:34	hammare N	*ą̄mmbrųm(e)*
han 3 pers. pron. 29:36; se ahn, an	han N	*ąn(n)*
hans 3 pers. pron. gen., 30:6	hans N	*åss ~ ą̈̄nųmes*
haver se affue etc.		
helde konj. 28:4; se elde	eller N	*elld*
hella inf. 33:6	hälla N	*èll(a)*

[1] Jfr Älvd. *glussp* adj. 'glupsk' Levander D 2, s. 107, och jfr Våmhus *gluppsa* 'glupa i sig', se DalmOrdb.

[2] Jfr Elfving 1668 *glädir* (Hesselman Br.d., s. 2:23); se Levander härom i Dal. Hemb. bok 1935, s. 15, samt Bugges tolkning i Noreens komm., s. 73, not 42.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
helle 2 sg. imperat. 33:3	häll! N	*èll(e)*
Herre m. sg. nom. ack. 28:3, 23; 30:3	Herre N	*èrre*
Herrame m. b. sg. dat. 27:21	herrn N	*èrrąm*
Herre achtogen adj. 26:25	herreaktig N	*èrraktug* ~ *èrraktųn*
heypot adj. f. nom. 26:33	dum N komm.	*àjpug* ~ *àjpųn*
hinom, se hynom		
hiopa inf. 28:23 [1]hiope; se hiåpa	hjälpa N	*jå̄pa*
hitta (-å) inf. 28:26	hitta på N; träffa	*itt-å̄* råka, träffa
hittom (-å) 1 pl. pres. 28:27 [1]hittō	vi hitta på N; vi träffa	*ittųm-å̄*
hiåpa inf. 28:4; se hiopa	hjälpa N	*jå̄pa*
hiåpas pass. inf. 27:32	hjälpas (åt) N	*jå̄pas*
hiåper 3 sg. pres. 27:22	hjälper N	*jå̄p*
holda (min) inf. 27:32 [1]holde, 37; 28:20 [1]holde, 33; se hålda	hålla (med) N	*ollda, olld (-mį́nn)*
holla (min) inf. 30:5	hålla (med) N komm.	*olld (-mį́nn)*
honom pers. pron. sg. dat. m. 30:5 [1]honon	honom N	*å̄nųm*
huad interr. pron. n. 33:8	hvad N komm.	okänt[1]
huarskie konj. 30:3	varken N	*okänt*[2] *(wasst)*
hugsas pass. inf. 33:9 [1]hagsas	tänker N	*ùkksas*
hugser 1 sg. pres. 27:23	tänker N	*ùkkser*
hugsom[3] 1 pl. pres. 28:27	(vi) tänka N	*ùkksųm*
hunglade interj. 27:31; 31:1	hunglade N komm.	okänt
huru konj. 27:13, 20	huru N	*ūr*
huerio konj. (pron.) 26:34	hvartill N	—
hwar adv. 30:4, 15	hvar N	*wār*
hwem pron. (adv.?) 26:19, 26	hvad N komm.	*węnn?*
Hy, interj. 32:35	Hy N	okänt

[1] Älvd. *węnn 'vad'*.

[2] Nutida Älvd. *wàrrkęn*; se ovan kap. V.

[3] Sylloge vocum »huxa tänkia».

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
hynom dem. pron. pl. dat. 28:32	de N	okänt[1]
hå interj. 27:5; se håå	å N	*å*
hålda (min) inf. 30:9; se holda	hålla (med) N	*olld (-mįnn)*
håuse n. b. sg. dat. 28:34	(ur) huse N komm.	*àusę*
Håå interj. 29:35; se hå	Hå N	*å*
Hä interj. 26:33; 30:4, 15, 35, 39; 31:1	Hä etc. N komm.; ack	*ā*[2]
hälta inf. 30:7	drifva N komm.	*èllt*
här (-å) 2 sg. imperat. 33:8; se hör	Hör (på) N	*är (-ā̊)*
härdäs pass. 3 sg. pret. 33:1	(vi) hörde eg. oss hördes N komm.	*ârdes*
härom 1 pl. pres. 27:26	(vi) höra N	*ârųm*
Hör imperat. 26:19; se här	Hör! N komm.	*är*
i prep. 27:4, 25, 29; 28:1, 3; 29:36; 30:37; 33:1	i N	*i*
i adv. 33:3, 6, 11	i N	*i*
icke adv. 27:30; 33:5; se inte	icke N	*ìttj(e) ~ įnnt*
ielåka adj. b. sg. dat. n. 30:1 Iielaka; se iälåka	elaka N	*jă̈låk*
igh 1 pers. pron. sg. 26:26, 34, 35; 27:6, 24, 38; 28 (4 gg.); 30:7, 8; 33:5, 6, 9	jag N	*īg*
ihr 2 pers. pron. pl. 27:20	I N	*įr*
ihr 1–3 sg. pres. 26 (6 gg.); 27 (9 gg.); 30:3, 8, 36; 32:35; 33:7, 9	är N	*īr*
ijhr adv. 33:6; se yhr	ur N komm.	*ȳr*
ille adv. 27:28	illa N[3] komm.	*ìll*
innå (min) adv. 26:28	innanför N komm.	*įnnųmįnn*
inte adv. 29:35; se icke	inte N	*(įnnt ~) ìttje*
io adv. 30:35; se jo	(minsann) N	*jùs*

[1] Nutida Älvd. *djemm, dyömm.*

[2] Bet. 'ack!' (jfr *eja* interj. SAOB).

[3] Övers. 'gör illa /åt/ ...', komm., s. 70.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
i sins[1] adv. 30:17	nyligen (?) N komm.	okänt
issan dem. pron. sg. ack. m. 30:8; 33:6	den här N	*ĭsąn*
isse dem. pron. sg. ack. f. 27:14	den här N	*ìss(a)*
isse dem. pron. sg. dat. n. 27:25	det-här N	*ìss(o)*
issom dem. pron. sg. dat. m. 27:21	den-här N	*ìssųm*
ittane[2] dem. pron. (oböjl.?) n. 27:20	det-här N	*ĭtað*
iådas adv. 33:2	i jåns N	*i-å̄s*[3]
iädå adv. 33:13	hädan N	*jădą̊*
iähr adv. 26:20; 28:3; 30:8; se iär o. Jär	här N	*jā̆r*
iälåka adj. b. sg. ack. m. 28:35 Iiälaka; se ieloka	elaka N; onda[4]	*jă̆låk*
iälokt adj. n. 27:30	elakt N	*jă̆låkt*
iäne adv. 33:5	här N	*jānę*[5]
iär adv. 33:7; se iähr	här N	*jā̆r*
iärum prep. 28:32	här omkring N	*järųmm*
Ja adv. 27:22; 30:10	Ja N	*jā*
Jaa adv. 27:13, 14 IJya	ja N	*jȁa*
jo adv. 26:33; 27:36; 28:20; se io	jo N	*jȕs*
Jär[6] adv. 27:38; se iär, iähr	'jär' N komm.; här	*jā̆r*
kan 1 sg. pres. 28:6; jfr beller	kan N	*kąnn*

[1] I nutida Älvd. end. i ssgr som *ìessn* 'en gång', *nòssn* 'någon gång', se DalmOrdb. *ett-sin, någon-sin* adv.

[2] Jfr Sollerön *ĭtan* DalmOrdb.

[3] Jfr y. fsv. *i iādhans*, se f.ö. Hq. Etym. Ordb. (*i jåns*).

[4] Jfr Sylloge vocum »jälåk elak ond».

[5] Se DalmOrdb. under *härna* adv.

[6] Torde vara lika med adv. 'här' i uttr. *igh ihr både Lääsman och Jär*, motsv. nutida *ig ir bå l*ą̊*smąnn ōg jär* 'jag är även länsman här', enl. uppg. till förf. av häradsd. Anders Andersson i Holens by år 1954. Jfr uttr. *Jgh som Läsman och iähr ihr* (30:7) 'jag som även är länsman här'. *Jär* avser säkert ej som Noreen-Bugge menat en viss myndighetsperson (»*jarl*, fsv. *iærl*»); komm. s. 71, not 27.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
kappan m. b. sg. ack. 33:6	koppen N	(*káppi̯n*)
kappom[1] imperat. pl. 33:11	ösom N komm.	okänt
kassoma m. b. pl. dat. 27:29	vidjekorgarna N	*kàssu̯m(e)*[2]
katoyen adj. 27:18	rask (?) N komm.; morsk (!)	*kătug ~ kătu̯n*[3]
kelingar f. ob. pl. ack. 27:29	hustrur N	(*kĕli̯g̯gu̯m*) (*e*)
klak[4] s. oböjl. 27:28	klack N komm.	*kl̥àkk(-tjȳr)*
kloof[4] s. 27:28	klöf N komm.	*kl̥ōv*
klädomma b. pl. dat. 26:28	kläderna N	*kl̥ȁðu̯m(e)*
kneppune[5] f. b. sg. dat. 27:14	knäppan etc. N komm.	*knèppu̯n(e)*
konunge m. ob. sg. nom. 28:5; se Kung, Kunung etc.	konung N komm.	*kŭ̯nu̯g̯g*
krippa[6] m. ob. pl. ack. 27:29	spädbarn N	*krìppa*
kräldet n. b. sg. ack. 33:5	kärlet N	*krā́ldeð*
kuffuåm[7] m. b. sg. dat. 26:29	kammaren N	*kŭvą̊m*
kulla f. b. sg. nom. 26:27	kullan N	*kùllą*
kumbe 3 sg. pres. 30:16; 33:12	kommer N	*ku̯mb*
kumpån[8] m. ob. sg. nom. 26:26	sälle N komm.	*kù̯mmpą̄̊s*
Kung 28:35; se konunge, kunung	kung N	
kunnom 1 pl. pres. 28:25	kunna (vi) N	*kù̯nnu̯m*
Kunung m. ob. sg. nom. 30:6; se konunge	konung N	*kŭ̯nu̯g̯g*
Kunungs m. ob. sg. gen. 28:21	konungs N	*kŭ̯nu̯g̯gs*
kågär 3 sg. pres. 26:20	koxar N	*kŭsger*
kännes 1 sg. pres. 26:35	känner (igen) N	*kę̄s (-wī́ð)*

[1] Jfr Elfving 1668 *kappe* imperat. sg. 'ös!', se f.ö. Levander i Dal. Hemb.bok 1935, s. 13.

[2] Nutida bet. 'näverkorg' DalmOrdb.

[3] Nutida bet. 'morsk, rask' DalmOrdb.

[4] Jfr Chr. Borgs ordl. 1768 (Ihre 100:6, s. 25) *klackklåf* 'de små klöfwar som sitta ofwan för de andra'.

[5] Jfr Elfving dets., se Levander i Dal. Hemb.bok 1935, s. 13.

[6] Sylloge vocum »Kripp barn».

[7] Sylloge vocum »Kufwi liten kammare».

[8] Jfr *Braudenes chumpån* 'brudgummen' Floræus, Orsa 1676, se Hesselman Br.d., s. 12; *Dalkumpån* 'dalkarl' Normoræus, Mora 1690, a.a., s. 34.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
landä n. b. sg. dat. 29:36	landet N	*ḷą̀nndę*
landzknichte m. ob. sg. nom. 32:36	landsknekt N	okänt
lanzändan m. b. sg. ack. 30:8	landsändan N	*ḷą̀nsenndąn*
lefuom 1 pl. pres. 31:2 ᴵlefuō	(vi) leva N komm.	*ḷĭvųm*
leicht adj. n. 30:3	likt N	*ḷajkt*
leijff n. ob. sg. ack. 27:36	liv N	*ḷajv*
leite 2 sg. imperat. 30:11, 37	liten ~ lita! N; lita!	*ḷàjte*
lostegar adj. pl. nom. 30:18	lustiga N	okänt
lufwå inf. 28:5	lova N	*ḷŭvå*
låffuåt sup. 30:38	lovat N	*ḷŭvåð*
lågå inf. 27:14; 29:35, 36 ᴵlåga	laga N komm.	*ḷǎ̆gå*
ländge adv. 33:4	(så) länge N	*ḷą̀jndje*
länge adv. 30:35; 33:11	länge N	*ḷą̀jndje*
Läsman m. ob. sg. nom. 30:7	länsman N	*ḷą̄̀smąnn*
Lääsman m. ob. sg. nom. 27:38	länsman N	*ḷą̄̀smąnn*
maggiärde[1] 3 sg. pret. 26:29	sydde på ett förkläde N komm.; lagade mat	(*-djärðe ~ gārðe*)
man m. ob. sg. nom. 27:31; 28:34; 30:12	man N	*mąnn*
mannekrupperen m. b. sg. nom. 30:36	kroppen N komm.	okänt
mechtoyen adj. sg. m. nom. 28:1	mäktig N komm.	(*màkktug, -ųn*)
megh pers. pron. 27:17, 24; se mig(h)	mig N	*mig*
mein poss. pron. sg. nom. f. 26:27; 27:2	min N	*mąj*
melde konj. 30:17; jfr mälde	än N; mot vad	*melld*[2]
men konj. 30:5	men N	*męn*
mig pers. pron. dat. ack. 28:32; se megh	mig N	*mig*
migh pers. pron. 26:27; 28:2; 30:2; 32:35	mig N	*mig*

[1] Sannolikt till 'matgöra', se ovan kap. IV (*giärde, giärit*).

[2] Jfr Levanders uppg. ang. *meld* = 'mot vad' i Älvd., se ovan s. 111.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
min prep. 26:28; 27:24; 28:20, 26, 28; 29:36; 33:9	med N	*mịnn*
min adv. 27:32, 37; 28:25, 33; 30:5, 9	med N; också	*mịnn*
mälde (konj.) adv. 33:1; jfr melde	värre än? N komm.; mer än	*melld*
mässe konj. 32:36; se ämässe	så länge N; medan	*mess*
neste prep. 27:3	hos N	*nest*[1]
ney adv. 27:5; 30:1	nej N	*ṅaj*
nodh indef. pron. sg. n. 27:16; 33:11; jfr nogot	något N	*nå̄ð*
nogot 26:25 Inogat, 33	något N	*nå̄ð*
nogär indef. pron. sg. nom. m. 26:24	någon N	*nŏgär*
nohn indef. pron. sg. ack. m. 30:4	någon N	*nån*
nossende adv. 31:2 Inossēde	någonsin N	*nòssn*
nough adv. 27:18; se nåugh	nog N	*naug*
nu adv. 27:21, 35; 28:31; 29:36; 30 (5 gg.); 33 (4 gg.)	nu N	*nū*
nå interj. 27:31	nå N	—
nåugh adv. 27:23; 28:1; se nough	nog N	—
och konj. 26 (3 gg.); 27 (14 gg.); 28 (11 gg.); 30 (5 gg.); 32 (1 g.); 33 (2 gg.)	och N	*og*
odra indef. pron. b. pl. f. 28:32	andra N komm.	*ŏðer*
odra indef. pron. sg. f. 30:16	annan N	*ŏðer*
ohn 3 pers. pron. f. 26:27, 29, 33, 35; 27:2	hon N	*ån*
oldro adv. 30:38	aldrig N komm.	*òllder(å)*
olla adj. pl. ack. m. 28:2, 33 Iollå	alla N	*òlla*
ollan adj. sg. ack. m. 30:8	hela N	*òlln*
olle(r) adj. pl. nom. 27:31; 30:9, 12	alla N	*òlle(r)*
omalid adv. 26:34; se amalli, omalli	ofantligt N komm.	okänt[2]

[1] Dalmålets *näst* prep. 'hos, bredvid', fsv. *næsta*, se Levander i Sv. lm. 1951, s. 66.

[2] Nutida Älvd. *àutẹnndes*, se DalmOrdb. (*utandes* adv.). Jfr särsk. ordstudier ovan kap. VI (*omalli*).

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
omalli adv. 27:30; se amalli etc.	fasligt N komm.	okänt
ondom 1 pl. pres. 33:10	aktom N	*u̯ɔnndųm*
orker 3 sg. pres. 30:36	orkar N	*òrrker*
oss pers. pron. dat. ack. 27:14, 15, 21; 28 (5 gg.); 30:37; 33 (4 gg.)	oss N	*uvss*
peiner 3 sg. pres. 27:26	pinar N	*pą̀jner*
pigge adj. sg. nom. m. 27:23	pigg N	okänt
pijla m. ob. pl. ack. 28:24	pilar N	okänt[1]
pijlom ob. pl. dat. 27:34	pilar N	okänt
piloma b. pl. dat. 28:28	pilarna N	okänt
plegom 1 pl. pres. 28:25 f.	(vi) pläga N	*plĕgųm*
rauta inf. 32:36	stoja N komm.	okänt
Reykä n. b. sg. dat. 27:33; se Räikä	riket N	*ràjtję*
rigiente m. ob. sg. nom. 28:4	regent N	—
rigier 3 sg. pres. 28:7	regerar N	*rĭ̀djār*
rigiera inf. 28:36	regera N	*rĭ̀djårå*[2]
rumbonde m. ob. sg. nom. 26:24	bonde från Rumbolandet N komm.	*rų̀mmbų̄nd*
rådende part. pres. 28:1	rådande N	*rą̊̄ðęnd*
rådgiärå inf. 27:16	rådgöra (om) N	*rådjårå*
Räikä n. b. sg. dat. 27:25; 30:7; se Reykä	riket N	*ràjtję*
rätt adv. 28:5, 25, 31; 30:1, 11, 37	rätt N	*rett*
rätte adj. sg. dat. f. 28:21	rätta N	*rètt(ųn)*
sagde 3 sg. pret. 26:27; 27:2	sade N	*sàggd(e)*
sagt sup. 30:11	sagt N	*sakkt*
saup 2 sg. imperat. 33:7	sup! N komm.	*saup*
sege 1 sg. pres. 27:6	säger N	*sēr*
seino poss. pron. sg. dat. n. 30:1	sitt N	*są̀jno*
seå inf. 26:28; se siå	se N	*sjų̄*
sigh pron. 26:27, 34; 27:23; 30:16	sig N	*si(g)*
sinne n. ob. sg. dat. 30:1; 33:1	sinne N	*sį̀nnę*

[1] Nutida *kūäv* 'pil'; jfr DalmOrdb. *kolv* m.

[2] Bet. 'stoja, bråka'.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
sins n. ob. sg. gen.; se i sins		
siå 2 sg. imperat. 33:5, 11; se seå	se! N	*sjɑ̄*
siåom 1 pl. imperat. 30:15	se! N	*sjɑ̄ụm*
skal 3 sg. pres. 29:36; se ahl, skoli	skall N komm.	*skāl*
skechter f. (?) ob. pl. ack. 28:24	skäktor N	okänt
skechtåma b. pl. dat. 28:27	skäktorna N	okänt
skeglar 3 sg. pres. 30:2	(oövers.) N komm.	okänt[1]
skiota inf. 28:25	skjuta N	*stjȕsta*
skiöter 3 sg. pres. 30:3	aktar, sköter N komm.	*stjȳöter*[2]
skoli 1 pl. pres. 30:9; se skal	skola N komm.	**skū̀lụm*
skolla m. b. pl. ack. 33:2	skallarne N	*skòlla*
skreek[3] 2 sg. imperat. 26:27	skrik (?) N komm.; ljug	okänt
skräufuäm m. b. sg. dat. 26:29	(i) spiseln N komm.; (under) rökfånget[4]	*skràuvẹm*
skuld sbst. oböjl. 28:22	skull N	okänt[5]
sleicht adj. n. 30:2	slikt N	*ɻlajkt*
smelde 3 sg. pres. 33:8	smäller N	*smélld*
smella inf. 33:1	smälla N komm.	*smella*
snioskråufua m. ob. pl. ack. 28:26	snöskruvar N komm.	okänt
so rel. pron. 33:8; se som etc.	som N	*so*
so adv. 27:17; 28:36; 29:36; 30:3, 10; 33:3, 11; se så	så N	*so*
so konj. 28:7, 33	så; så (att) N	*so*
sochnoma f. best. dat. pl. 28:32	socknarna N	*sòkknụm(e)*
som rel. pron. 30:7; se sosse etc.	som N	*so*
sosse rel. pron. 26:19; 27:16, 21; 28:2, 7; 30:4, 37; se so, som, såsse	som N	*so(s)*

[1] Jfr nutida *skevla* v. DalmOrdb. 'bli skev, förlora jämnheten'.

[2] Bet. 'sköter, vårdar'.

[3] Jfr ? »skräkå liuga» Sylloge vocum. Ang. *ee* = lmalf. *e*, se *veet* nedan. Jfr s. 46.

[4] Jfr DalmOrdb. *skruv* m.; fsv. *skrūver*, se Hq. Etym. ordb. *skruv*.

[5] Jfr *skuld-ɑ̨* Älvd. 'skylla på'; DalmOrdb. *skulda* v.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
sosse rel. adv. 30:35	som N	*so(s)*
sosse komp. konj. 28:28; 30:2	som, så som N	*so(s)*
spännes pass. 3 sg. pres. 33:9	tas, eg. spjärnas N komm.	(inf. *spi̯enna*)
stabbys m. ob. sg. nom. 32:35	gubbe N komm.	okänt
stadh adv. 28:34	/å/ stad N	*(å)ståð*
standa (by) inf. 30:36 Istande	stå (bi) N	*stą̀nnda*
stande 3 sg. pres. 27:14; 33:4	står N	*stą́nnd*
stemmune f. b. sg. dat. 28:21	-ätten N komm.	*(sti̯mmųn)*[1]
strax adv. 28:31	strax N	*strāks*[2]
streike[3] m. ob. sg. nom. 26:19	pojke N komm.	okänt
studieråt[4] sup. 27:4	studerat N komm.	*studì(e)rað*
styier 3 sg. pres. 28:7	styr N komm.	*stý̆r*
styrka (up) inf. 28:2 Istyrke	uppägga N komm.	okänt
ståålbugå m. ob. pl. ack. 28:24	stålbågar N	okänt (*bŭgå*)
sveikom 1 pl. pres. 30:38 Isweikō; 31:2	svika N	*swàjkųm*
syr 1 sg. pres. 27:2	ser N komm.	*sīr*
så adv. 26:33; 28:34; 29:36; 30:35; se so	så N	*so ~ så*
såfuå inf. 27:29	sova N	*sa̋vå*
sågom 1 pl. pret. 30:17 Isågon	(vi) sågo N	*sa̋̀gųm*
-såmmå adv. 28:2, 33	samman N	*(ållerĭűsp)*[5]
såsse rel. pron 27:1; se sosse	som N	*so(s)*
såth 3 sg. pret. 26:29	satt N	*sa̋̄t*
sägdene f. b. sg. dat. 27:1 Isägdena	meddelande N; utsago	okänt
säya inf. 27:35; 28:6	säga N	*sàja*
säyi 2 pl. pres. 27:20	sägen (I) N	*sàjir*

[1] I bet. 'bystämma', jfr DalmOrdb.

[2] Se Levander D 2, s. 43.

[3] Jfr *sträiker* m.pl. 'gossar' Normoræus 1690 Mora, Hesselman Br.d., s. 34:26.

[4] Ang. *-åt*, jfr nutida *prĭdikåð* sup. 'predikat' (inf. *prĭdikå*, se Levander D 1, s. 239).

[5] Jfr Elfving 1668 *oåller i huoop* 'allihop', Hesselman Br.d., s. 2:23. Ang. *-såmmå*, jfr Chr. Borgs ordl. fr. Älvdalen 1768 (Ihre 100:6, s. 19): *ålt såmmås* alt sammans.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
tage 1, 3 sg. pres. 27:27; 28:1	tager N	*tār*
taste konj. 33:13	till dess att N	*tasst*
tayet sup. 30:16	tagit N	*tajð*
thoos 3 sg. pres. 27:18	tör N komm.	*tūʊs*
ticker 3 sg. pres. 27:17; se tyckier	tycker N komm.	*tỳttjer*
tong adj. 26:34	tung N komm.; pigg, rask	*tąuŋg*
tyckie 3 sg. pres. 32:35; se ticker	tycker N	*tỳttjer*
tyckier 3 sg. pres. 30:2	tycker N	*tỳttjer*
tyltålådh part. pret. n. 27:21	tilltaladt N komm.	okänt
tålås pass. inf. 27:15	talas (vid) N	*tå̆låʊs*
um prep. 27:20; 33:2	om N	*ųm*
um (ädh) konj. 28:3, 23	om N	*ųm*
up adv. 28:2; 30:8	upp- N	*upp*
vnge adj. sg. nom. m. 27:17, 22	ung N	*ųŋŋg*
vpräya inf. 27:5 Ivpräÿe	förråda (?) N komm.	okänt
wahr poss. pron. 28:3, 23; jfr wåhr, wåro	vår N komm.	*ɥ̄ʊr*
war poss. pron. 30:3	vår N komm.	*ɥ̄ʊr*
warom 1 pl. pres. 33:3	må vara N	*wă̆rųm*
wel adv. 28:31; se wäl	väl N	*wēl* (lmalf. *ɥ̯e̯l*)
weet[1] 2 sg. pres. 28:6; se wet	vet N	*wēt* (lmalf. *ɥ̯e̯t*)
werit sup. 27:3	varit N	*wĕrið*
wet 1 sg. pres. 26:26, 34; se weet	vet N	*wēt*
wharmbe adj. sg. nom. m. 30:37	varm N	*warrm*
widh adv. 27:1, 15	vid; igen N	*wīð, wīd*
wihr pers. pron. 1 pl. nom. 27:26; 28 (12 gg.); 29:35; 30 (11 gg.); 31:1, 2; 32:36; se wij, wijhr, wijr, wir	vi N komm.	*wɪ̄r* (jfr *wɪ̄ð*)[2]
wij 27:13; se wihr etc.	vi N komm.	*wɪ̄r* (jfr föreg.)

[1] Jfr äv. *skreek* ovan.

[2] I mellersta och södra Älvdalen; jfr f. ö. ovan, s. 82 f.

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
wijr 27:15	vi N komm.	*wi̯r* (jfr föreg.)
wijhr 27:25, 35; 33:11	vi N komm.	*wi̯r* (jfr föreg.)
wijtom 1 pl. pres. 27:13; se withom	(vi) veta N	*wĭtụm*
wil 1, 3 sg. pres. 28:4, 23, 31, 36; 30:10; 33:6	vill N	*will*
wildra adv. komp. 26:35	bättre N komm.	*wìllder*
wildre adv. komp. 28:6	bättre N komm.	*wìllder*
wilia 3 pl. pres. 28:33 [I]ulia	vilja N; skola	*wìla; ūla*
wiliom 1 pl. pres. 27 (6 gg.); 28 (5 gg.); 29:35; 30 (5 gg.)	(vi) vilja N	*wìlụm*
wiliom 1 pl. pres. 30:10 [I]wliom	(vi) vilja N; skola	*wìlụm; ŭlụm*
wiljom 1 pl. pres. 33:12	(vi) vilja N	*wìlụm*
willar adj. pl. nom. 28:8	villa N	*wìller*
wir pers. pron. 1 pl. 27:37; se wihr etc.	vi N	*wi̯r*
wisse 3 sg. pret. 30:4	viste N	*wìsse*
wisso f. ob. sg. dat. 28:5	visshet N	*wìssu*
withom 1 pl. pres. 27:25; se wijtom	(vi) veta N	*wĭtụm*
wythå inf. 30:12	veta N	*wĭtå*
wåga inf. 27:36	våga N	*wå̆ga*
wåhr poss. pron. nom. 28:4; se wahr etc.	vår N komm.	*ų̄sr*
wåhrå inf. 27:18, 31 [I]wahrå; 30:12; se wårå, wårhå	vara N	*wå̆rå*
wårhå inf. 32:36 [I]wårhä	vara N	*wå̆rå*
wåro poss. pron. sg. dat. n. 33:1; se wahr etc.	vårt N	*ų̄srå*
wårå inf. 30:18; se wåhrå	vara N	*wå̆rå*
wäl adv. 26:26; se wel	väl N	*wēl*
wärda inf. 28:4	bliva N	*wæ̀rða*
wärdä f. b. sg. ack. (?) (n. b. sg. dat.?) 27:19	ordet N komm.; världen? värdigheten	*ų́srðę; wǻrðę; wå̆rðę*
wäre 3 sg. pret. konj. 30:5	vore N	*wå̆re*
wärhä 3 sg. pret. konj. 27:16	vore N	*wå̆re*

Prytz' ordförråd	*Noreens (N) samt förf:s övers.*	*Nutida Älvdalsmål*
yfuyrtålå inf. 28:33	övertala N	okänt[1]
yhr adv., se ijhr 33:3 [I]yh	ur N komm.	*ȳr*
å prep. 26:28; 27:4; 33:2	(p)å N	*å̄*
å adv. 30:16, 37; 33:4, 8	på N	*å̄*
åf prep. 26:34; 27 (4 gg.); 28:21, 34	av N komm.	*å̄v*
åf adv. 28:23, 35	bort N	*å̄v*
åff prep. 27:21	av N	*å̄v*
åfuå inf. 28:29	hava N	*å̆vå*
åfwo inf. 28:36	hava N	*å̆vå*
ånderlunda adv. 29:35	annorlunda N komm.	(*ŏðewajs*)
åroma n. b. pl. dat. 27:22	åren N	*å̀rụm(e)*
åsiå inf. 27:17	/att/ åse N; att se	*å sjǻ*[2]
åutaf prep. 30:7; jfr åf	utaf N komm.	*autå̄v*
åuthi prep. 26:29 [I]authi	uti N	*àuti*
ädh pers. pron. n. 27:6, 14, 30; 28:5, 6, 22, 28; 30:1; 32:35; 33:4, 9, 10; se dä(th), edh	det N	*ēð*
ädh konj. 27:22, 25, 35; 28:3, 23 (um ädh), 27; 30:3, 12; 31:1; se edh	att (det) N	*ēð*
ähn konj. 26:35; se än	än N komm.	(*elld*)
älta v., se hälta		
ämässe konj. 31:2; se mässe	så länge N komm.	*å̀-mess*
än konj. 28:6; se ähn	än N komm.	(*elld*)
ögomma n. b. pl. dat. 26:25	ögonen N komm.; ansiktet	*ògụm(e)*

[1] Jfr simpl. *ȳvyr* adv., *tå̆lå* v. Älvd.

[2] Eg. 'och se'.

Namnförteckning till dialektstycket i Prytz' komedi

Andes 27:3
Christen 28:35
Christien 27:33
Christiern 27:26; 28:23, 27 f.; 30:6
(i) Daloma 28:3
Ehrson 26:16
Ers 27:2, 32
Erson 30:5, 9, 16
Ersune 27:35
Gunnar 27:20, 23–24; N komm.
Gunnär 26:16
Gustaf (Erson) 30:15
Göstaf (Erson) 30:9
Göstaff 26:16; 27:35
Göstaffue 27:13
Göstaffwe 30:4
Göstafve 27:32
Göstafvis 27:37
Göstave 27:3
Göstawe 27:17
Göstavis 28:20, 31
Johan 27:2, 32
Jugås 26:16; 27:20, 23; N komm.
Kars 32:34; N komm.
Kietilogs[1] 26:17, 24, 33; 28:20, 31; N komm.
Kiätelogs 27:13, 25; 30:15, 35
Kiätilogs 27:20, 35; 29:35
Kiätis 26:16, 27:20, 22; N Komm.
Las (Olson) 33:9
(K.) Lasse 26:17, 19, 25, 34; 27:14, 21, 26, 36; 28:21, 32; 29:36; 30:16, 36; N komm.
Lasse (Olson) 33:12
Mait 32:34; N komm.
Mats 33:6, 9; N komm.
Matz 32:34
Michiol 32:34, 35; 33:8, 11; N komm.
(adh) Morom 28:32
Niesse 26:17
Nisse 27:19, 32–33; 28:26
Olson 33:9, 12
Person 27:3
(å) Rånkhyttune 27:4
Spiote 26:16; 27:17, 31; 28:24; N komm.
Spote 32:34; N komm.
Säbbens 26:17; 27:18, 32; 28:25; N komm.
Ulffson 32:34; N komm.
(i) Upsalum 27:4

[1] Namnet *Kietilog* förekommer i Älvdalen än i dag såsom gårdsnamn i byn Väsa och uttalas där *Ketilog* (fonetiskt *kẽ˜tilog*). Märkas bör, att det tills. med dopnamn, exv. *Ketilog Anders*, saknar *-s* i överensstämmelse med den ena skrivningen i boupptecknigen fr. 1600-talet ovan, s. 23 och 26: *Kiätilogh*.

Bilagor

Första bilagan återger dalmålspartierna i Prytz' komedi, ingående i akt 1, scen 5 och 6 och akt 2, scen 2, efter Lundells utgåva i Svenska Landsmål, bihang 1:1, s. 26—33. Häri har sådan längre svensk text uteslutits, som ej ansetts nödvändig för sammanhanget. I marginalen har med fet stil angivits den Lundellska utgåvans sidonummer. Dessutom har med nummer i marginalen angivits raderna i Lundells utg. och bladen i originalupplagan 1622 (t. ex. »f. 7 b» etc.).

Andra bilagan återger ett prov av en sida (f. 10 a) i originalupplagan, innehållande en av Kiätilogs Lasses, d. v. s. Daniel Johannis Buscovius, längre repliker.

S. 26 15

ACT: I. SC: V.

Göſtaff Ehrſon, Kiätis Jugås Gunnar, Spiote Säbbens Nieſſe, Kietilogs Laſſe Dalekarlarna.

Kietelogs Laſſe Ländzmannen. Hör, hwem ihr du fyhr een ſtreike, ſoſſe gohr och kågär iähr?

Gustavus, Iagh är en Bonde, och är hemma på Rekarna, och haar dragit hijt vp unnan för Kung Chriſtiern, ſom tyrannicerar ſå där vth på landet.

Kietilogs Laſſe. Gudz blom, du ihr ey nogär rumbonde, diö du ihr nogot ſo Herre achtogen i ögonma deinom. Igh wet wäl, hwem du ihr fyhr een kumpån;

f. 7b ſkreek ey fyhr | migh; kulla mein ohn ſagde ſigh ſeå gulleckiur innå min klädomma å digh, dåſſe ohn ſåth och maggiärde i ſkräufuäm åuthi kuffuåm.

Gustav: Thet är lijka, hwadh pijgan ehr hon ſägher; then ſom ſkulle alt achta, hwadh ſådana ſäya, han hadhe nogh göra.

Kietilogs Laſſe. Hä jo, ſå heypot ihr ohn ey; ohn ihr nogot ſå tong åf ſigh och omalid frek; igh wet edh, huerio ohn duge, wildra ähn du. Däth igh kännes fulde

S. 27 fulde widh digh och åf diere ſägdene, ſåſſe kulla mein ohn ſagde, och igh ſyr, du ihr Johan Ers Göſtave; du affue och werit neſte Andes Perſon å Rånkhyttune. I Vpſalum afue du och ſtudicråt. Dätt ey wil igh vpräya digh; hå ney bort ädh, ſege igh.

Gustav: Iagh må wäl bekänna för edher, iagh är Göſtaff Erſon; migh förtryter och thet går migh hårdt til hiertat, huru Kung Chriſtiern han handlar vthi wårt Fädernesland, een ſteen måtte gråta ther widh. Görer ſom ährlige tapre Swenſka Män, håller medh migh, wij wile kiöra vth honom aff Rijket.

f. 8a Kiätelogs Laſſe. Iaa, Göſtaffue, wij wijtom ey, huru wijhr wiliom lågå. Iaa, ädh ſtande i kneppune fyr oſſ iſſe ferdä, dätt wijr wiliom tålås widh oſſ emellom och rådgiärå edh ſoſſe wärhä nodh dugie.

Spiote Säbbens Nisse. Megh ticker edh Göstawe ihr so amalli vnge åsiå, däth ahn thoos fulde wåhrå katoyen nough fyr diö wärdä.

Kiätilogs Lasse. Kiätis Jugås Gunnar, huru säyi ihr um ittane, 20
sosse oss ihr nu tyltålådh åff issom Herrame?

Kiätis Jugås Gunnar. Ja Gudz blom ädh ahn ihr vnge åf åroma, hiåper ey; ahn ihr fulde nåugh pigge åf sigh, däth hugser igh min megh.

Kiätelogs Lasse. Wijhr withom och ädh, ahn ihr i isse Räikä 25
fyödde; wihr härom och, huru Christiern peiner foket, dahr ahn beller, dhå ahn tage brott bådhe klak och kloof fyr diöm ahn beller, gähr ille bådhe kelingar och krippa, sosse såfuå i kassoma. Ihr icke ädh omalli iälokt? 30

Spiote Säbbens Nisse. Nå, Gudz hunglade, wiliom wåhrå oller een man at holda min Johan Ers Göstafve och hiåpas adh och driffua brott Christien åf Reykä, bådhe min pijlom och hambrom.

Kiätilogs Lasse. Wiliom nu säya Göstaff Ersune, ädh wijhr wi- 35 f. 8b
liom wåga både leijff och annat fyhr an. Jo Gudz blom, Göstafvis, wir wiliom holda min digh; igh ihr både Lääsman och Iär, igh ihr fulde

fulde nåugh rådende och mechtoyen i diö igh tage S. 28
migh fyhr. Igh beller styrka up olla sämmå, sosse byggia iähr i Daloma. Och um ädh wahr Herre wil hiåpa oss, wåhr rigiente ahl du wärda helde Konunge, ädh ahl du lufwå, rätt fyr fulla wisso; 5
och du weet fulde ädh, wildre än igh kan säya, afwom wihr engen, sosse styier och rigier oss, so farom wihr willar.

Gustaff Erson. Iagh tackar edher som tapre och rättsinnige Swänske
män för then benägenheet i haffue til migh, och 10
synnerligh för thet i låten gå edher til hiertat then nödh, som nu Fädherneslandet ähr vthi. Gudh skal sådant löna, och Dalakarlar warda här igenom bekommandes ett ewigt beröm. Iagh wil nu skilias
ifrån eder, kære Länsman, til thes i kunnen almogen 15

öffuertala til at hålla medh migh; läter ſij, ſtår migh bij; hielper Gudh oſſ, ſå få wij fuller ſådan
f. 9a talas widh, hwem ſom Konung eller Regent ſkal bliffua, iagh begärar intet then ähran.

Kietilogs Laſſe. Jo wihr wiliom holda min digh, Göſtavis, diö du ihr åf diere rätte Kunungs ſtemmune; fyhr dhan ſkuld wiliom wihr ädh giärna giärå, drifwa åf Chriſtiern, um ädh wahr Herre wil hiopa oſſ.

Spiote Säbbens Niſſe. Wihr afwom bådhe pijla, ſkechter och ſlåålbugå, ſkiota kunnom wihr min rätt frillij dolt; wihr plegom hitta å bådhe Forufnatta och ſnioſkråufua min Skechtåma. Wihr hugſom ädh wihr hittom å Chriſtiern, dhan blodracka, min piloma, gohr ädh ſoſſe wihr wiliom åfuå edh.

Guſtavus. Farer dogh alla wäl.

Kietilogs Laſſe Fari och du wel, Göſtavis; igh wil rätt nu ſtrax adh Morom och hynom odra Sochnoma iärum mig, och yfuyrtålå olla ſåmmå, ſo dher wilia holda min digh. Så wiliom wihr ſtadh man åf häuſe och drifwa åf dan iäläka Kung Chriſten, och du ahl rigiera oſſ; deitt du wil åfwo oſſ, ſo wiliom wihr.

I följande parti (akt 1, scen 6) skildrar Lasse Oluffson Kristians framfart för dalkarlarna och uppmanar dem till strid mot honom. Kiätilogs Lasse svarar på dalkarlarnas vägnar och lovar Gustav bistånd:

(f. 10 a) S. 29 Kiätilogs Laſſe. Håå Gudz blom, wihr wiliom lågå ånderlunda; inte ſkal han ſå få lågå min fokiä i landä, ſo han nu gär,

S. 30 gär, rätt beſta etter ſeino ieläka ſinne; ney brot ädh tyckier migh, ſleicht duge ey, ſoſſe ahn nu ſkeglar, ſo ihr leicht, ädh ahn ſkiöter huarſkie war Herre elde nohn eller; hä dän ſoſſe wiſſe, hwar Göſtaffwe Erſon wäre, honom wiliom wihr holla min; men Kunung Chriſtiern, den blodrakan, och alt hans fook wiliom wihr hälta åutaf räikä. Igh ſom Läsman och iähr ihr, igh afue giärit up ollan iſſan lanzändan, at wihr ſkoli olle hålda min Göſtaf Erſon.

Deitt ahn wil, ſo wiliom och wihr. Ja Gudz blom, leite rätt fryt dahrå; wihr affuom nu ſagt dig, all wythå ädh wihr wiliom wåhrå oller en man.

Laſſe Olſon. I haffuen giort rätt mickit wäl, f. 10b
Och haffuen haſt ther til god ſkäl.

Kiätelogs Laſſe. Hä, hä, Gudz blott digh, ſiåom nu hwar Guſtaf Erſon kumbe; nu afue ahn tayet å ſigh odra dräth, melde ahn addhe för wihr ſågom ahn i ſins; wiliom nu wårå loſtegar och glädier.

Her Guſtaff. Godhe män haffuen i betänckt
Faran, ſom wår lansmän är händt?
Åhren i til ſinnes ſom iagh,
Taghom til oſſ modh thenna dagh,
Ruſtum oſſ til medh en krigzmacht,
Taghom wåra ſaker i acht.
Moot fienden wij oſſ giffua,
Iagh hoppas thet ſkal godt bliffua.
Ingen tyran länge lydher
Gudh, ändoch han nogot byder.
Föra edher i marcken an
Wil iagh ſom een trogen ſuänſk man.
Allenaſt migh huldſkap loffuer,
För eder mälfärd då ſoffuer
Iagh aldrig, troor migh; ſäger ty,
Welen i her effter ſtå bij?

Kiätelogs Laſſe. Hä io, edh wiliom wihr giärna giärå, ſå länge ſoſſe mannekrupperen orker ſtanda by, och blodaren ihr wharmbe i oſſ. Leite | rätt dar å, ſoſſe wihr affuom f. 11a läffuåt digh; wihr ſweikom oldro, fulde wihr däjom.

Hä

Hä Gudz hunglade, ädh giärom wihr ey, ädh wihr S. 31
ſweikom noſſende, ämäſſe wihr leſuom.

ACT: II. SC: II. 33 S. 32

Spote Mait Michiol, Kars Vlffſon Matz.

Michiol Hy Hy du ſtabbys, nu tyckie migh ädh ihr godt wårhå landzknichte, mäſſe wihr fåm dricka, rauta,

och

S. 33 och ſmella etter wåro ſinne, mälde oſſ härdäs i iådas, dåſſe blykoppär frundäde um ſkolla å oſſ. Drick yhr och helle i atte, dåſſe warom glädier, ſo ländge ädh ſtande å.

f. 12b 5 K. W. Siå nu iäne kräldet, ahr icke igh frekli gluſpadh
Mats brott ijhr iſſan kappan? Nu wil igh hella i adh dig; ſaup nu dä atte iär ihr.

Michiol Dätt beide; här å, huad ſo ſmelde.

Mats Igh hugſas, ädh ihr Las Olſon; ahn ſpännes min
10 fiunduma, ondom ey ädh.

Michiol. Kappom i oſſ, ſo länge wijhr bellom nodh, du; ſiå nu kumbe Laſſe Olſon atte; wiljom gäma bort oſſ, taſte ahn gohr iädå.

Låter ſee at i doch ſlächtas
På wåra ſädher til ſächtas.
Förſwarer eder huus och bern/,
Tagher edra huſtrur i warn.
Låter ey tyrannen ſå når
Komma/at han edher förtår/
Härtar mz ſwärdet/mord och brann/
Som han annorſtädes far fram.

Kiäetilogs Laſſe. Hå å Gudz blom wihr wiliom låga ånderlunda/ inte ſkal han ſå få låga min fokiå i landå/ ſo han nu går/rätt beſta etter ſeno iclaka ſinne/ney brot ådh tyckier migh/ fleicht duge ey/ ſoſſe ahn mi ſkeglar/ſo ihr leicht ådh ahn ſtiöter huarſkie war Herre elde nohn eller/ hå dån ſoſſe wiſſe hwar Göſtaffwe Erſon wåre/ honon wiliom wihr holla mun. men Kunung Chriſtiern den biodrakan/ och alt hans fook wiliom wihr hålta åutaf råikå. Jah ſom Låsman och iåhr ihr/ igh afue giärit up ollan iſſan lanzåndan/ at wihr ſkoli olle hålda mut Göſtaf Erſon. Deitt ihn wil ſo wiliom och wihr. Ja Gudz blom leite rätt frvt dahrå/wihr affuom nu ſagt dig/ all wrthå ådh wihr wiliom wåyrå eller en man.

C 4 Laſſe

Dalmålstexten motsvaras av partiet S. 29, rad 35 ff. i föregående bilaga.

Källor och förkortningar

A. Otryckta källor

Borg, Christopher, Elfvedalns Dialect eller Samling af de ord, som uti Elfvedalns Församling uti Östra Dalarna, äro brukelige etc. 1768, i Ihreska handskriftssamlingen, UUB 100:6.

Boupptеckning efter kyrkoherden Johannes Birgeri Moringius i Älvdalen m.m. 1631–84. Handskr. i Älvdalens Kyrkoarkiv, Älvdalen. — Avskr. i förf:s ägo.

Dalmålsordboken, ordregister på oktavkort med tillhörande register på sedeskort i ULMA (cit. DalmOrdb.).

Eenbergh, Johan, Kort Berättelse om Dahlska Språkets Egenskaper, Dialecter, Alphabeth etc., såsom däd nu för tiden kan vara. 1702. Palmsköldska saml. UUB 290, s. 157–215, och Nordinska saml. UUB 635, 4 (47 s.) (cit. Eenbergh 1702).

— Kort Proof af Dahlske Språketz, uti sine tre dialecter för tijden uti Ellfvedahl, Mohra och Orssa brukelige, med Ulphilæ Götska och Isländskan öfwerensstämmande, under bijfogande af Swänske uttolkningen. 1693. Westinska saml. UUB 70 (cit. (Joh.) Eenbergh (1693)).

Gezelius, Johan, Lima Sokns i Wästerdalarna Beskrifning 1757 (1766). Westinska saml. UUB 1101 (cit. Gezelius 1757).

Holmberg, Peter, Förteckning på de i Elfdalen brukelige ord, 1768. I Ihreska handskriftssaml. UUB 100:7.

Hyckert, Christian J., Anmärkningar och samlingar till Wälborne Herr Cancellie Rådet Ihres Dialect Lexicon, besynnerligen uti Dahlska Språket ofwan Silljan, 1768. I Ihreska handskriftssaml. UUB 100:8.

Ihre el. Ihr. handskr. = Ihreska handskriftssamlingen, se Grape.

— i samlingar äldre än Sw. dial. lex.: UUB 98:9 Anteckning på Brukeliga Hemord uti Mora Sockn i Öster Dalarne upprättad År 1755, i kvart, 32 s. (2 blanka); UUB 98:10 Dialektord från Mora (?). Fragment av större samling, i kvart, 4 s.

— i samlingar yngre än Sw. dial. lex.: UUB 100:6, se Borg, Christopher; UUB 100:7, se Holmberg, Peter; UUB 100:8, se Hyckert, Christian J.; (UUB 100:9, se s. 49, not 3) UUB 100:10, Grammatiska notiser rörande subst.- och pron.-böjn. m.m. i Leksand, Rättvik, Ore, Orsa, Mora och Lima, i folio, 6 s. (1 blank).

Näsman, Reinhold E., Vocabularium Dalecarlicum, uppsatt af Magister *Näsman* Dalekarlo och gifwit til ärche Biskopen Eric Benzelius år 1741 d. 12 junii. Nordinska samlingen. UUB 635, 5 (27 s.) (cit. Näsman Voc. Dal.).

Sylloge vocum qvarundam Dalecarlicarum (fr. 1600-talets senare hälft), Palmsköldska saml. UUB 290 (förf. okänd; cit. Sylloge vocum).

Säve, Carl, Dalmålet 1–2. UUB R 632 och R 634.

ULMA = Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Se Dalmålsordboken.

UUB = Uppsala Universitets Bibliotek.

B. Tryckta källor

Aasen, Ivar, Norsk Ordbog. Christiania 1873 (cit. Aasen).

Ahlbäck, Olav, Jöns Buddes språk och landsmansskap. SNF 40–41: 1 (1952), s. 1 ff.

Andersson, Aksel, Uppsala Universitets Matrikel h. 1 1595–1632. UUÅ 1900. Program 1.

Andsunä, Ands = Anders Anderson. (Bröllopsdikt 1688). I Hesselman Br.d., s. 31.

ANF = Arkiv för (for) nordisk filologi 1 ff. Kristiania 1883–88, Lund 1889 ff.

Annerstedt, Claes, Uppsala Universitets Historia I 1477–1654. Upsala 1877.

APhS = Acta Philologica Scandinavica 1 ff. København 1926 ff.

Arborelius, O. U., Conspectus lexici lingvæ dalekarlicæ, diss., Ups. 1813.

— Conspectus grammatices linguæ dalekarlicæ, diss., I Upsala 1818 och II Upsala 1822.

Benson, S., Studier över adjektivsuffixet *-ot* i svenskan. Lund 1951. Skr. utg. gm Landsmålsark. i Lund 8.

Björk, A., Orsamål. I Sv. lm. 1910, h. 113, s. 43–56.

Björklund, Stig, Dalmålsordboken 1953. I Dalarnas Hembygdsbok 1954. Falun 1954.

— Älvdalskt arbetsliv etc., se Levander.

Boëthius, Bertil, art. *Buscovius*, Daniel J., i Sv. bibliogr. lex. VI.

Boëthius, Johannes, Dalska runinskrifter, se Noreen.

— Oremålets ställning inom dalmålet. I Sv. lm. (h. 95) 1907.

— Orsamålet i Dalarna, Ljudlära. Akad. avh. Sthlm 1918. (Sv. lm. IV. 4.)

— En dalsk runinskrift från Orsa. I Sv. Fornm.fören. tidsk. 12. Stockholm 1905.

— Se Orsa.

Brate, E., Dalalagens böjningslära. Stockholm 1890.

Br.d., se Hesselman.

Brøndum-Nielsen, Johannes, Et gammeldansk digt om Christi opstandelse, i Det Kongel. Danske Videnskabernes Selskab, bind 35, nr 1, 1955.

Bugge, Sophus, Runeindskrift på en stol fra Lillhärdal. I Sv. Fornm. fören. tidskr. 10, s. 30 ff. Stockholm 1900.

Dahlgren, F. A., Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde. Lund 1914–1916.

Dalalagen = Den äldre codex af Westmanna-Lagen. Saml. af Sveriges Gamla Lagar utg. af C. J. Schlyter 5, s. 1 ff. Lund 1841.

Dahlstedt, K.-H., Efterledsapokope i nordsvenska dialekter, en morfofonologisk studie. LMFA, A:11. Uppsala 1955.

Dalarnas Hembygdsbok. Årsbok, utg. av Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbund. Falun 1931 ff. (cit. Dal. Hemb.bok).

Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift, utg. av Dalarnas Hembygdsförbund, under redaktion av Karl Trotzig 1921–30.

Danske Studier 1 ff. København 1904 ff.

Diplomatarium Dalekarlicum, 1–3, jämte Alphabetiska register. Stockholm-Falun 1842–46. — Supplement. Stockholm 1853.

DNO, se Lindén.

Elfving, Samille P. (Bröllopsdikt 1668). I Hesselman Br.d., s. 1 ff. Jfr Levander i Dal. Hemb.bok 1935 (cit. Elfving).

Envall, Petrus, Dala-Bergslagsmålet. Dialekthistorisk och dialektgeografisk översikt. Uppsala 1930. (Sv. lm. B. 47.)

Eriksson, Manne, se Schagerström.

Floræus, Anders. (Bröllopsdikt 1676). I Hesselman Br.d., s. 12 (cit. A. Floræus).

Fornvännen. Meddelanden från Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 1906 ff. (Cit. Fornvännen.) Se Noreen.

Forsslund, K. E., Med Dalälven från källorna till havet. 1–3. Stockholm 1919–39.

Friesen, Otto v., Sv. *göra*, i Nysv. stud., 14 årg., 1934, s. 123 ff.

— Rökstenen. Runstenen vid Röks kyrka Lysings härad Östergötland. Stockholm 1920.

Fritzner, J., Ordbog over det gamle norske Sprog. 1–3. Omarb. udg. Kristiania 1886–96 (cit. Fritzner el. Fr.).

Geijer, Herman, Dalarnes folkmål. I Sjögren, O., Sverige VI (Stockholm 1924) s. 22–24.

Gering, H., Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda. Halle 1903.

Gezelius (1757), se ovan otryckta källor.

GotlOrdb., se Säve.

Grape, Anders, Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala Universitets Bibliotek, I–II, Uppsala 1949.

Götlind, Johan, Rec. av L. Levander Dalmålet. I Acta phil. scand. København 1927.

Hægstad, M. og Torp, A., Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Kristiania 1909.

Hellquist, E., Det svenska ordförrådets ålder och ursprung. I–III. Lund 1929–32.
— Svensk etymologisk ordbok. Ny omarbetad och utvidgad upplaga. Lund 1939 (cit. Hq. Et(ym). ordb.).
Hesselman, Bengt, Bröllopsdikter på dialekt från 1600- och 1700-talen samlade och utgivna. NTU 10. Uppsala 1937 (cit. Hesselman Br.d.).
— Dalarnes folkspråk. Nord. Familjebok². Band 5, spalt 1152 ff. 1906.
— De korta vokalerna *i* och *y* i svenskan. Uppsala 1909–10 (UUÅ 1909; cit. Hesselman *ĭ* och *ў*).
— Huvudlinjer i nordisk språkhistoria 1–3. Nordisk kultur III–IV. Uppsala 1948–1953 (cit. Hesselman Huvudl.).
— Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling. I Ordgeografi och språkhistoria. NTU 9. Uppsala 1936, s. 127 ff.
— Omljud och brytning i de nordiska språken. Förstudier till en nordisk språkhistoria. Uppsala 1945. NTU 15.
— Sveamålen och de svenska dialekternas indelning. Uppsala 1905.
— Västnordiska studier, I. Om brytningen. Uppsala 1912. (Skr. utg. af K. hum. vet.-samf. i Upps. XIV:2.)
Hist. lingv. dal., se Näsman.
Hülphers, A. A:son, Dagbok öfver en resa igenom Dalarne år 1757. Västerås 1762.
Ihre, Johannes, Swenskt dialect lexicon. Upsala 1766 (cit. Sw. dial. lex.).
— se ovan otryckta källor.
Jansson, Valter, Dalmålets skŭnom, skŭrom '(vi) skola', skŭni, skŭri '(I) skolen'. I Scandinavica et fenno-ugrica. Stud. tillägn. Bj. Collinder 22/7 1954, s. 372–382. Äv. i Sv. lm. 1955.
J. L. S(on) = Johannes Laurentii Elfvius. (Lyckönskningsdikt 1683 och bröllopsdikt 1685.) I Hesselman Br.d. s. 22 o. 29.
Kluge, Friedrich — Götze, Alfred, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 15. völlig neubearbeitete Auflage. Herausgegeben von Alfred Schirmer. Berlin 1951.
— Nominale Stammbildungslehre der altgerm. Dialekte. 3. Aufl. Halle 1926.
Kock, Axel, Svensk ljudhistoria. 1–5. Lund 1906–29.
Kolsrud, Sigurd, Nynorsken i sine målføre. Oslo 1951.
Komm. = se Noreen komm.
Larsen, Am. B., Lydlæren i den solørske Dialekt især i dens Forhold til Oldsproget. Kristiania 1894.
Levander, Lars, Apokope i Älvdalsmålet. I Sv. lm. 1920.
— Dalmålet. Beskrivning och historia 1–2. Uppsala 1925–28 (cit. Levander D).
— Dalska runinskrifter, se Noreen.

Levander, Lars, En bröllopsdikt på Älvdalsmål från 1668. I Dalarnas Hembygdsbok. Falun 1935.
— Från Dalmålsordboken. Meddel. och aktstycken. I Sv. lm. 1951.
— Fyra sånger från Älvdalen. I Fataburen 1908, s. 125 ff.
— I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? I SoS 1909.
— Till frågan om ordens död. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska studier 4, s. 289–312. Lund 1950.
— Våmhusfjärdingen. Den nya tidens genombrott i en Dalabygd. Folklivsskildringar utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akad. 4. Stockholm 1944.
— Älvdalskt arbetsliv under årtiondena omkring 1800-talets mitt. Utg. av Stig Björklund. Skr. utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. B:8. Lund 1953.
— Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning ock syntax. Akad. avh. Stockholm 1909. Sv. lm. IV. 3 (cit. LÄlvd.).
— Övre Dalarnas bondekultur under 1800-talets förra hälft. Skrifter utg. av Kungl. Gustaf Adolfs Akad. för folklivsforskning 11:1–3. Lund 1943–47.
Lindberg, Helge, Älvdalens sockens Särnakassa. I Armborstet 1956. Årsskr. utg. av Kungl. Dalregementets kamratfören. Falun 1956.
Lindblad, Gustaf, Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, utg. av I. Lindquist o. K. G. Ljunggren 1. Lund 1943.
Lindén, Bror, Dalska namn- och ordstudier I:1–3. Uppsala 1947–1954. Ingå äv. i Sv. lm., B. 49, 55, 57 (cit. DNO I:1–3).
Lindgren, J. V., Ordbok över Burträskmålet, utg. av D. O. och Margareta Zetterholm. Skr. utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala. A:3. Uppsala 1940.
Lindqvist, Natan, Bibelsvenskans medeltida ursprung. Nysv. stud. 8. Uppsala 1929.
LMFA = Skr. utg. gm Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala.
Lundell, J. A. — Eriksson, M., m.fl. Sagor, sägner, legender etc. på landsmål. Stockholm 1881–1946. Sv. lm. III:2. s. 115 ff.
— Om de folkliga beståndsdelarne i det svenska skoldramat, i Sv. lm. 1882, Bih. 1.1, s. 83 ff.
— Skandinaviska folkmål i språkprov, samlade, ordnade ock utgivna. Täxter I. Stockholm 1936 (cit. Lundell Skand. folkmål).
LÄlvd. = Levander Älvdalsmålet.
Magnevill, A., Bjursåsmålets ordförråd. Sv. lm. B. 10. Stockholm 1913 (cit. Magnevill).
Markström, Herbert, Om utvecklingen av gammalt *ă* framför *u* i nordiska språk. Tilljämning och omljud. Skr. utg. av inst. för nord. spr. vid Upps. univ. 2. Uppsala 1954 (cit. Markström, ă frfr u).

MASOF = Meijerbergs Arkiv för svensk ordforskning. Göteborg 1937 ff.
Matsson, Niss Hjalmar, Naturens och människornas liv i ortnamnens spegel. I Särna-Idre 300 år. Falun 1945, s. 259–312.
Meddelanden från Dalarnes Fornminnesförening 1–10. Falun 1913–27.
Muncktell, Johan Fredrik, Westerås Stifts Herdaminne I–III. Upsala 1843–46 (cit. Muncktell).
Noreen, Adolf, Altisländische und altnorwegische Grammatik. 4. Aufl. Halle 1923.
— Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen. Halle 1904.
— Dalbymålets ljud- och böjningslära, Sv. lm. I. 3. 1879.
— (tills. m. J. Boëthius o. L. Levander) Dalska runinskrifter från nyare tid, i Fornvännen 1906 (s. 63–91).
— Geschichte der nordischen Sprachen. 3. Aufl. Strassburg 1913. (Grundriss der germ. Philol. 4^3.) [Geschichte^3.]
— Dalmålet 1. Inledning till dalmålet. Sv. lm. IV. 1. Stockholm 1881 (cit. Noreen Inl. t. dalm.).
— Dalmålet 2. Ordlista öfver dalmålet i Ofvansiljans fögderi. Sv. lm. IV. 2. Stockholm 1882 (cit. N(oreen) Ordl.).
— Vårt språk. 1–9. Lund 1903–23 (cit. Vårt spr.).
N(oreen) komm. = Adolf Noreens översättning och kommentar till Älvdalsmålet i Prytz' komedi, Sv. lm. Bih. I. 1, s. 69–76.
Noreen, Erik, Stud. i Jöns Buddes ordförråd. MASOF 6 (1944), s. 1 ff.
Nordlander, Johan, Ordbok över Multråmålet. Uppsala 1933.
Normoræus, Samuel. (Bröllopsdikter 1679 och 1690.) I Hesselman Br.d., s. 18 ff. och 34 (cit. S. Normoræus).
NTU = Nordiska texter och undersökningar utgivna i Uppsala av Bengt Hesselman. Uppsala 1934 ff.
Nysv. stud. = Nysvenska studier. Tidskr. för svenska stil- och språkforskning. Uppsala 1921 ff.
Näsman, Reinhold E., Historiola Lingvæ Dalekarlicæ. Upsala 1733 (cit. Hist. lingv. dal.).
— (Lyckönskningsdikt 1730.) I Hesselman Br.d., s. 197 (cit. Näsman 1730).
Olson, Emil, De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund 1916 (cit. Olson App.).
Orsa, en sockenbeskrivning, utg. av Orsa Jordägande Sockenmän under redaktion av Johannes Boëthius I–II. Stockholm 1950–53.
Pers, Anders, Gamla papper angående Mora socken. Dess äldsta skattelängder. Västerås 1927.
Rietz, J. E., Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Lund 1867 (cit. Rz el. Rietz).
Ross, Hans, Norsk Ordbog. Christiania 1895 (cit. Ross).
Rudbeckius, Johannes, Dagbok, utg. av B. Rud. Hall, Lund 1938.

SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska akademien. Lund 1898 ff.

Schagerström, August, Grammatik över Gräsömålet i Uppland. Med efterskrift utg. av Manne Eriksson. Skrifter utg. gm Landsmåls- o. Folkm.-arkivet i Uppsala. A:6. 1945–49. Äv. i Sv. lm. B. 51.

Schlyter, C. J., Glossarium ad Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar. Lund 1877.

Schück, J. H. E. och Warburg, K., Illustrerad svensk litteraturhistoria[3] 2. Stockholm 1927.

Seip, Didrik Arup, Nye studier i norsk språkhistorie. Oslo 1954.

Siljestrand, Karl K:son, Ordböjningen i Västmannalagen. 1–2. Linköping 1890–91.

Sjödahl, Nils, Gammal kort stavelse i västerdalmålen. Sv. lm. B. 34. Stockholm (1922–)1937, h. 218 o. 220.

Skansvakten, Elfdalens Hembygdsförenings midsommartidning, 1916 ff.

SNF = Studier i nordisk filologi. Hälsingfors 1910 ff.

Solders, Severin, Älvdalens sockens historia I–IV, Nyköping 1936–1953 (cit. Solders = del 1).

SoS = Språk och Stil. Tidskr. för nysvensk språkforskning utg. af Hesselman, B., Östergren, O., Berg, R. G:son. Uppsala 1901–20.

Suedelius el. Svedelius, Jacob. (Bröllopsdikt 1715 och lyckönskningsdikt 1716.) I Hesselman Br.d., s. 96 och 101.

Sundqvist, A., Studier i svensk moduslära, Lunda-studier i nordisk språkventenskap 12, Lund 1955.

Svenskt bibliografiskt lexikon, se Boëthius, Bertil.

Sv. lm. = Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif. Tidskr. utg. gm J. A. Lundell m. fl. Stockholm 1878 ff. — Svenska landsmål och svenskt folkliv. Stockholm, m. fl. 1904 ff.

Säve, C. och P. A., Gotländsk ordbok, red. av G. Danell, A. Schagerström och Herbert Gustavson. 1–2. Uppsala 1918–45 (cit. GotlOrdb.).

Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund 1884–1918 (cit. Sdw.). Supplement. Till trycket befordrat av E. Olson (h. 1), W. Åkerlund (h. 2–6), K. G. Ljunggren (h. 7–). Lund 1925 ff. (cit. Suppl.).

Torp, Alf, Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania 1919 (cit. Torp [Et. Ordb.]).

UUÅ = Uppsala universitets årsskrift. 1861 ff.

Vendell, Herman, Ordbok över de östsvenska dialekterna. Helsingfors 1904–07 (cit. Vendell).

[Wennberg, Fr.,] Ordbok öfver Allmogeord i Helsingland, utg. af Helsinglands Fornminnessällskap. Hudiksvall 1873 (cit. Wennberg, Hels.).

Wessén, Elias, Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 4 uppl. Stockholm 1955.

Wessman, V. E. V., Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells ordb. över de östsv. dial. Helsingfors 1925–32 (cit. Wessman).
Vårt spr., se Noreen.
Zetterholm, D. O., Norrländska ord- och accentstudier. I Sv. lm. 1945. Uppsala 1946, s. 81–108.
Åkerlund, Walter, Studier över adjektiv- och adverbbildningen medelst suffixen *-liker* och *-lika* i fornsvenskan. Lund 1929.

Några särskilda förkortningar

avh. = denna avhandling
mod. = modern(t), nutida
Mora = Mora sn, Moramålet
motsv. = motsvarande, motsvarar
n. = norra, nordlig(t), nv. = nordvästra, -västlig(t)
Ore = Ore sn, Oremålet
Orsa, Ors. = Orsa sn, Orsamålet
rspr. = rikspråket
Rättv. = Rättviks sn, Rättviksmålet
s. = södra, sydlig(t)
Sollerön, Soll. = Sollerö sn, Sollerömålet
v. = västra, västlig(t)
Venjan = Venjans sn, Venjansmålet
Älvd. = Älvdalen, Älvdalsmålet
älvd. = älvdalsk(t), -a
ö. = östra, östlig(t)
övr. = övriga

Ordregister

I registret ha ej beläggen i den på s. 149–165 införda förteckningen över Prytz' ordförråd upprepats.

agnar 56, 76
aldrig 94
aldro 30, 94, 95, 136
all 33, 89
alla 80, 100, 101
allt 17, 80, 81, 147
allt-åt-eno 76
anderledes 93
anderlunda 84, 93
andra 33, 84, 92, 93
androvis 93
annorlunda, se anderlunda
att konj. 124, 125, 147
av 33, 49, 89, 106
backe 91
baka 108
bedelkona 49
bedja 70, 103
bedle 49, 50, 85
ben 58, 59, 60
berg 91
Berghult 30
besked 34, 77
beskedlig 77
betsel 58
bida 37, 48, 54, 77, 99
bit 92
bita 50
björn 79
blidka 117
blod 62, 77
blodracka 108
blykamp 50
blöda 48
blöta 43
bodföra 43
bonde 48
bord 48
bort 81, 84, 147
bradda 46
brev 48
brinde 46
brok 36, 48
brottas 106
brud 35, 37, 41, 48, 50, 52, 54, 70
brudgum 100
brun 48
bryna 48
bryne 50
brännvin 135
bröllop 30, 33
bur 46, 52
bygga 85, 100
byta(s) 85
båda 102
både 64, 100, 107
bälla 113
bänk 48, 57
börja 101
Dalarna 91
dast(e) 115, 141, 143, 144
de 31, 32, 34, 37, 42, 59, 76, 77, 92, 100, 101, 102
de adv. 32, 130
debättre 129
deheller 130
deliko 130
dem 16, 33, 37, 59, 76, 77, 100, 125, 126, 127, 129, 130, 131
den 16, 17, 33, 37, 58, 81, 89, 100

den pron.dat. 17, 33, 125, 128, 129, 130, 131
deras 36, 58, 59, 60, 76, 125, 127, 128, 129, 131
dest 101, 141
desto 143
det 17, 41, 81, 90
det konj. 123, 125
det, se *het
dina 60
dit 15, 52, 61, 77
don 43, 65
dragna 48, 56, 76
drank 48
dret 86
driva 17, 21, 50
driva (bort) 84
dryg 48
dräng 48, 57, 76
duga 14, 101, 105
dye 129
dygn 57
dylik 129
då 64, 101, 139, 141, 143
dåka 102
dåss(e) 36, 65, 96, 136, 137, 141, 143, 148
däl 119
dänga 43, 48, 57, 76
där 90, 97, 100, 101, 143
där konj. 144
därtill 144
dät(t) 30, 43, 44, 46, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 136
död 36
eder 32, 101, 102
ej 46
ekorre 51, 52
elak 58
eller 17, 43, 88, 89, 114, 132
en 34, 55, 58, 59, 70, 76, 77, 81, 100
enbär 59
endera 50, 59, 127, 128
ene 100
enkom 50
enris 58
ensam 46, 48, 59
Erik 96
ett 34, 59, 77
ettdera 36, 60, 127
ettsin 106, 134
eveliga 133
falla 60, 100
fara v. 37, 42, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108
fet 48
fiende 14, 91
fjol 78
fjordsöd 48
fjäll 92
fjäril 79, 128
flera 30, 76, 100
flyga 65
flyta 60
fläta 103
flöja 101, 102
fnysa 50, 79
fnöske 50
folk 33, 36, 37, 41, 62, 63, 78, 86, 97, 100, 103, 115
for pret. 64
fosk 63
Foskan 100
fredag 131
fredliga 85
fritt 85
frunda 100, 101
fräck 46, 100
fräckliga 133
frödlig 133
frödliga 132
fulde, se fuller
fulla adv. 105, 133
fuller 115, 132
furufnatt 108
fut 52
fute 35
fyka 101
fykande 63

få 103
fägen 41, 58
fägnad 41, 57, 58, 76
fähus 101, 131
fälade 102
fäladsväg 102
fängta 48, 57
föda v. 70, 79
född 68, 70, 79, 132
följas 86
för a. 100
för prep. 46, 90, 100
förheller 115, 132
först 64, 100
förstone 136
gagn 56, 76
galp 101
gar p.pret. 96
genom 57
get 91
getingbölja 50
giva 33, 35
glad 100
glupa 52
glättig 101, 145
god 65, 77
golv 37. 65, 104
gorre 64, 78, 101
gott 77
granla adv. 133
Grim 100, 110
grimma 48, 77
gruta 46
gruva (å gruvo) 52
gryn 33
grättas 46
grön 48
gylta 86
gånga 76
gässelkarl 31
gästabud 35
göpna f. 135
göra 35, 79, 95, 96, 97, 105
hals 36
halskläde 36
halstrasa 36
han 14, 15, 70
haskliga 43, 44
hava 43, 98, 103, 107, 108
hed 48
hel 35
helgd 30, 33
heller 88, 106, 132
hemma 34, 43
henne 101
*het (det) pron. 17, 43
*het konj. 122, 123, 124, 125
heta 113
hip 41, 61, 77
hipas 32, 38, 61, 77
hipe 37, 38
hipig 41, 85, 94
hipot 30, 41, 60, 93
hit 59, 131
hjälle 35
hjälpa 31, 33, 89, 102
hol 64
hop 36, 63, 78
hoppas 106
horn 51
hosa 92
huarskie, se varske
hugga 60
hus 14, 15, 35, 54, 66
hysa 50, 79
hålla 17, 43, 60, 81, 89, 132
hår 103
hädan 59
hädanåt 89
hälla 99
här 17, 35, 43, 60, 70, 89
härd 92
härna 105
hävlig 33, 100
hög 64
högre 64
högst 64
höra 16, 17, 21, 81, 89, 147

I 82, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 107.
igelkott 50
ijåns(t) 143
inte 14, 43, 59, 105, 106, 113
itu 48
jag 43, 59, 70
Jakob 30
junge (jånge) 47
kalv 104
kappa v. 30
kasta 108
Katarina 48, 77
kavle 67
kittelryve 45
klarhet 59, 77
kläder 91, 92
klöv 63
knall 92
kniv 54
knäppa f. 30, 89
knökel 49
ko 85, 86, 91
kolv 85
komma 83, 102, 113
konung 82, 89
korn 50, 51, 63
korp 50, 51
korv 51
kramp a. 45
kripp 92, 100
kripptrasa 92
krok 64
krona 56, 79
kryse 45
kräden 49
kulla 32, 90, 91, 92, 93
kumpan 70
kut 66
kvarn 91
kvinnvilla 46, 110
kyta 30, 32, 63, 68, 79, 99, 105, 106
kåga 78, 84
käng 52, 76
kär 97
käring 120
land 97
le 121
led a. 35, 53, 59
ledsen 135
leka 76
lekare 76, 101
lekatt 52, 53, 60
Leksand 34, 77
leta åter 31, 76
leva 14, 84
likväl 38, 61, 77
limme 47, 54
lindtrasa 92
lita 85, 99
liv 52, 85
ljus 15
ljuster 78
ljut 48
lova 78, 83
lysta 32, 102
lång 48, 56
långo 95, 106
låta 103
lägga 103
lämmel 127
länge 58, 76
löjlig 121
lös 36
mala 91
man 49, 50
marriden 48
mask 117
matgärd 96
matgöra 96
matlös 122
med 43, 91, 97, 101
medan 139, 141
medans 113, 136, 141, 143
men 44, 109, 111
mer 100, 106
merheller 43, 44, 50, 109, 111, 112, 115, 132
mest 76

midsommar(s) 102
miga 48
min 33, 100
mjöl 79
mona 50
mor 63, 89
Mora 78
mullutter 49
mus 79
myckel 33
myr 49, 79
mål 120
måla 'mäta' 120
måtte 105
mäla 'mäta' 49, 120
möjlig 69
möjligt 69
möl 69, 79
nagga f. 50
nappa 103
ni 105
nog 66, 100
nossende, se någotsin
nyde 79
nyliga 90
någonsin 133, 134
någorlunda 93
något 43, 101
någotsin 133, 134, 135, 136
någro 30, 95, 100
nål 88
nålhus 88
och 33, 43, 78, 83
oduglig 63, 110
ofmargliga 118
ogodskliga 133
ojämn 43
olik 63
om 42, 124
omaliga = omalli 17, 63, 64, 78, 81, 110, 117, 118, 119, 121, 122
omåttliga 122
omäliga = omälli 119, 120, 121, 122
omöjlig 121
omöjliga 121, 122
ond 87
ord 41, 48, 64, 78, 89, 90, 111
orre 51
oss 35, 36, 48, 51, 55, 64, 78, 105, 107
ost 51
otång 146
otäg 51
ov-fräck 118
ov-klen 118
ov-mycket 118
ov-stor 118
pigg 100, 101, 132
pil 85, 86, 91, 107, 108
pining 52
rand 135
Rankhyttan 56, 89
reda v. 31, 35, 59, 96
redliga 34, 77
redo 43
regna 52
resa v. 43, 77
rev 48
reva 48
rida 48, 54
rik 35
rike 60
ripa 131
ris 48, 52, 77
risbit 48
rissel 47
rosande 78
ruta (jfr ryta) v. 14, 66
ryka 32, 63, 102
rymma 79
rymmas 79, 106
ryta (jfr ruta) v. 60
ryve 45
råda 102
rädskliga 44
rännil 135
rönn 52
samka 48, 52, 56, 76
samma 138

sammalunda 93
se 33, 70, 83, 86, 108, 131
sedan 43, 49, 139, 141
sedans 49, 100, 141
sex 30
sin 41, 61, 77, 102
sinne 87
själv 78
själva 106
självaste 78, 101
skalle 36
skenhammare 43, 44
skid 52
skimpa 90
skina 37
skola v. (jfr ula) 17, 37, 41, 87, 93, 97, 98, 104, 147
skorv 51
Skrallhipe 100
skridsko 117
skriva 34, 48, 77, 102
skrivning 77
skruv 96
skryta 50
skräka v. 46
skur 50
skurgubbe 52
skurkarl 52
skyldkarl 33
skäkta 14, 107, 108
skänk 76
skänka 76
skänkbjor 47, 76, 79
skänks (till) 76
skära f. 128
skära v. 128
skäras 35
slik 32, 35, 37, 38, 52, 61, 77
slå (av) 98, 106
smul 63
smör 48
snagg 78, 100
snes 60
snö 69
snöskruv 66, 108
socken 14, 91, 92
sol 63
som 109, 137, 138, 139
soss(e), se såss(e)
sten 30, 43
stil 85
stjukmoder 50
stjärt 128
stod 64
stolpe 48
storfinger 101
storfläd 101
storfolk 101
stritt 61, 77
strut 31, 52, 66
studera 16
stuga 90
stunt 46
stå 105
stålbåge 107, 108
stånda 30, 70, 89
stånda (bi) 82
stämma 89
stöd a. 43
stövlig 94
sup 14
supa 66
svida 52
svin 52, 85
synas 85
så 15, 43, 64, 97, 99, 101, 116, 137, 138, 139, 140, 141
sång 56, 76, 144
såss(e) 64, 96, 109, 112, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 148
säga 16, 21, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 107
sägd 89, 90
säng 48, 57
söks 34, 35, 69, 79
sömnshol 91
sörja 50
söta f. 48, 69, 79

tacka 103
taga 35, 64, 65, 103
tagas 64, 65
tagna 57
tast(e) (jfr till-dess-att) 115, 116, 136, 141, 142, 143, 144, 148
tete 43, 44
tid 61
till 83, 85, 142
till-dess-att, se dast(e), däst, tast(e), täst
tills 142
tilltalad 85
timme 41, 61, 70, 77
tinne 136
tjäle 128
tjär 50, 131
tjärspritta 49, 50
tjäva 45
tong, se tång
tordyvel 51
tre 38, 131
tremilad 100
två räkn. 100, 131
ty 129
ty, se de
tybättre, se debättre
tycka 16, 21, 84, 86, 91, 99, 107
tyheller, se deheller
tyliko, se deliko
tytta 86
tång 17, 32, 56, 76, 144, 145, 146
täst (jfr till-dess-att) 116
täv 45
töras 62, 106
törstig 51
ula (skola) 15, 17, 31, 36, 37, 41, 97, 98, 100, 105, 148
ur 16, 21, 85, 86
ut 37, 50, 66
utan prep. 31
utan konj. 113
utande(s) 119
utav 14
uti 14, 43, 66
utur 100, 101
utå 66, 79
vad 81
var pron. 81, 86, 87, 88, 100
var adv. 89
vara v. 32, 43, 78, 100, 101, 102, 103, 104, 106
varda 41, 64, 87
vargi(n) 116
varje 70
varken 114, 116, 117
varm 132
varsin 61
varsk (vast; jfr värsk) 43, 45, 51, 114, 115, 117, 142
varske 45, 114, 115, 116
varsken 116
varskin 116, 117
vast, se varsk
vem 17, 81, 147
veta 85
vi 15, 31, 82, 83, 85, 91, 99, 104, 105, 106, 107, 108
vildre 93
vilja 15, 32, 43, 99, 102
vilken 81, 105
vin 85
viså 105, 106
vitt adv. 61
vån 87
vånna 78
vår pron. 82, 86, 87, 88, 96, 105, 108
Vår-Herre 88
Vårherre-fatet 87
väl 100
väles(t) 143
välja 105
värde 91
vänn 17, 81
värdera pron. 50
värld 90, 102, 107
värtsin 134
värsk (väst; jfr varsk) 51, 115, 116

ynka 86
yxen 135
åsken 45
åt 30, 33, 42, 77, 91, 92, 101
åtantill 90
åtminstone 136
ällar pron. 81, 101, 106
älta 88
ältas 89
än 17
änge 76
ängel 41, 57, 76
ärmkläde 36
äta f. 41, 90
öga 14, 17, 91
öpa 33, 34, 35, 48, 69, 70, 79, 89
öron 69, 79

Résumé

Dans la comédie de J. A. Prytz intitulée « Comoedia om Konung Gustaf Then Första » et publiée en 1622, il y a quelques passages rédigés dans un patois dalécarlien qu'on a longtemps cru être celui de la paroisse de Älvdalen (Ad. Noreen et J. A. Lundell, 1883). L'auteur de la présente thèse examine de près toutes les raisons qui parlent en faveur de cette hypothèse.

Dans le premier chapitre, l'auteur prouve que les passages en patois ont été rédigés par Daniel Johannis Elvedalius Buscovius, fils d'un pasteur et originaire de Älvdalen. On trouve son nom dans la liste des étudiants jouant dans la comédie de Prytz (v. Sv. lm. Bih. I. 1, p. 68). Sans aucun doute les passages en patois sont rédigés dans le patois de Älvdalen.

Selon Noreen (loc.cit., p. 75) il y a, dans les répliques du même acteur, des témoignages d'une immixtion de mots ou de formes provenant d'un patois voisin. Dans le 4e chapitre l'auteur rend compte de ses recherches sur ce point ; il se voit dans la nécessité de laisser cette question ouverte. Dans quelques cas (*at*, *skoli*, *hwem* etc.) l'influence de la langue écrite est évidente. L'auteur discute dans le même chapitre quelques fautes d'impression (*alt*, *bort*, *hwem*, *hör*, etc.).

L'examen des voyelles et des diphtongues dans le patois de Älvdalen dont l'auteur rend compte dans le 3e chapitre, montre, pour ce qui concerne la diphtongaison moderne en Dalécarlie, que les différences dialectales qu'on trouve aujord'hui dans les patois de certaines paroisses (Älvdalen, Mora, Orsa) et qui constituent des limites linguistiques entre ces paroisses étaient peu prononcées il y a environ 300 ans. Dans les patois de Mora et de Orsa du 17e siècle on trouve par exemple, non seulement dans les voyelles intérieures mais aussi dans les voyelles initiales, la diphtongaison qui caractérise le patois de Älvdalen actuel et qui le caractérisait autrefois (p. ex. diphtongaison d'un ancien $\bar{e}$ ($< \bar{œi}$) et d'un ancien $\bar{o}$).

Dans certains cas on ne trouve pas de diphtongaison à Älvdalen avant 1650 (*ă*, *ĕ*, *å̆* devant *ng*, *ŏ*) ; il en est de même des patois de Mora et de Orsa, anciens et modernes (v. p. 56 s. et 62 ss.).

Il y a, au 17e siècle, d'autres rapports entre le patois de Älvdalen d'un côté et les patois de Mora et de Orsa de l'autre ; on les trouve dans certains mots et certaines formes (v. p. 89 ss. ; *-ene*, *-une* terminaison sing. fém. au datif avec l'article défini et *-omma*, *-umma*, le même cas au pluriel ; p. 36 et 41 le verbe *ula* « skola » et dans le 5e chap. le pronom relatif *såss(e)*, *soss(e)* et les conjonctions *tast(e)*, *dåss(e)*, etc.).

Vu les cas de ressemblance entre les patois de Älvdalen, de Mora et de Orsa pendant la deuxième moitié du 17e siècle, il faut conclure que, au commencement de 17e siècle, le patois de Älvdalen a été un patois paroissien peu différent des autres patois voisins.

Noreen avait vu dans les passages en patois dalécarlien chez Prytz le patois de Älvdalen. La preuve était pour lui quelques diphtongaisons (*ē* > *ie*, *ō̆* > *iö*) qu'il trouvait aussi dans le même patois à la fin du 19e siècle (v. p. 16). Il ignorait cependant que les mêmes diphtongues avaient existé, plus tôt, à Mora et à Orsa. Lundell partageait l'avis de Noreen sur ce point (v. Sv. lm. Bih. I. 1, p. 123) tout comme, plus tard, Levander (v. Dalmålet, 1, p. 237) et Hesselman (Bröllopsdikter, p. 6).

Les voyelles *ē* et *ō̆* ayant été diphtonguées d'une manière à peu près analogue à Älvdalen, à Mora et à Orsa (v. plus haut), il faut admettre que l'argumentation de Noreen n'est pas très convaincante (v.p. 71). Une meilleure preuve est le fait que l'auteur des passages en patois était originaire de Älvdalen. Il y a aussi deux autres faits qui appuient l'hypothèse de l'auteur : 1° la diphtongue *ei* pour *ai* dans la langue actuelle (v.p. 60 ss. et 70) ; 2° la voyelle labiale *ö* n'est pas devenue *e*, comme à Orsa.

Les recherches de l'auteur prouvent que l'unité linguistique entre Älvdalen, Mora et Orsa fut beacoup plus grande au 17e siècle que plus tard.

Karta över Övre Dalarna med särskild hänsyn till undersökningsområdets socknar, kapell och byar.

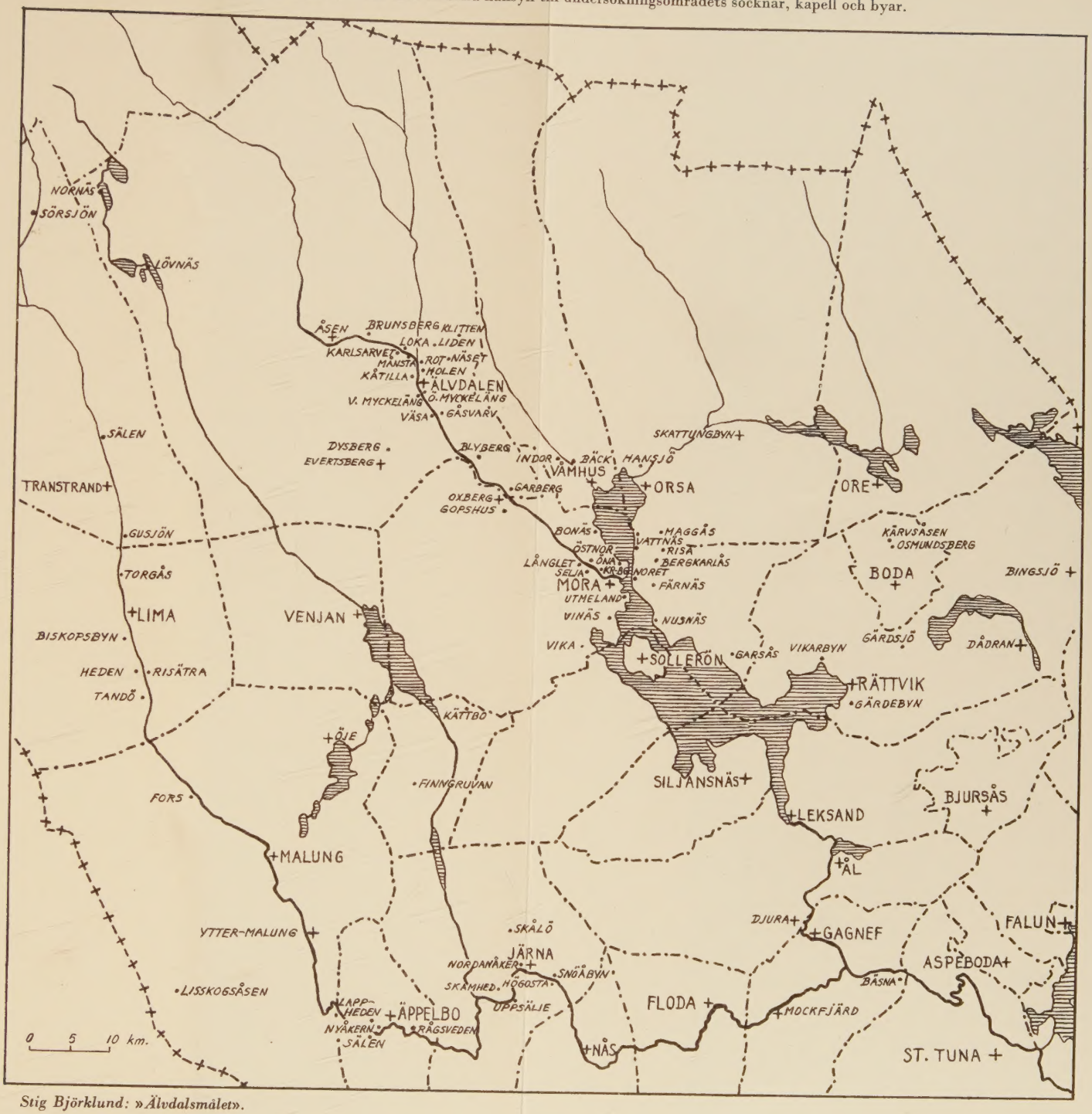

Stig Björklund: »Älvdalsmålet».

Pris 10 kr.